Dmitri Merejkovski

Evanghelia necunoscută

fides

SPIRITUS

SPIRITUS
5

Coperta colecţiei: Dumitru Scorţanu, Radu C. Asandei

Dmitri Merejkovski – *Neizvestnoie Evanghelie,* Belgrad, 1932

© 1997 FIDES, Iaşi, România, pentru versiunea română.
ISBN 973-97899-5-1

Toate drepturile asupra prezentei ediţii aparţin editurii FIDES – Iaşi, inclusiv dreptul de difuzare în străinătate. Reproducerea, sub orice formă, a textului prezentei lucrări este strict interzisă fără acordul scris al editurii.

Dmitri Merejkovski

Evanghelia necunoscută

Traducere de Emil Iordache

FIDES
IAŞI, 1997

Capitolul I

A existat Hristos?

I

O carte ciudată: e imposibil de citit; oricît ai citi, ţi se pare că n-ai terminat-o sau că ai uitat, că nu ai înţeles ceva; iar cînd o reciteşti, ţi se întîmplă acelaşi lucru; şi tot aşa, la nesfîrşit. Precum cerul nopţii: cu cît priveşti mai îndelung, cu atît mai multe îi sînt stelele.

Oricine citeşte această carte – deşteptul sau prostul, savantul sau ignorantul, credinciosul sau necredinciosul – cel care *a trăit-o* (şi altfel n-ai cum s-o citeşti) va fi de acord cu asta, măcar în adîncul conştiinţei sale; şi toţi vor înţelege de îndată că aici nu e vorba de una dintre cărţile omeneşti, nici chiar de cartea unică, Divină, nici chiar de întregul Nou Testament, ci doar de Evanghelie.

II

„O, minune a minunilor, uimire nesfîrşită! Nu se poate spune, nu se poate gîndi ceva care să depăşească Evanghelia; pe lume nu există nimic cu care am putea s-o comparăm."[1] Aceste cuvinte le spune marele gnostic din secolul al II-lea, Marcion; şi iată ce spune un simplu catolic-iezuit din

veacul al XX-lea: „Evanghelia nu stă alături, nici chiar mai presus de toate cărţile omeneşti, ci *în afara lor*; ea are cu totul *altă natură*"[2]. Da, altă natură: această carte se deosebeşte de toate celelalte cărţi mai mult decît se deosebeşte radiumul de celelalte metale sau fulgerul de toate celelalte focuri; chiar parcă nu ar fi cîtuşi de puţin „carte", ci ceva pentru care nu avem nume.

III

Noul Testament al Domnului Nostru Iisus Hristos

În traducere rusă. Sankt-Petersburg. 1890

O cărticică – a 32-a parte dintr-o coală de tipar, legată în piele neagră, cu 626 de pagini tipărite pe două coloane, cu litere mici. Judecînd după însemnarea cu cerneală de pe pagina de gardă: „1902" – o am (sîntem în 1932) de 30 de ani. O citesc în fiecare zi şi o voi citi atîta vreme cît ochii mei vor mai vedea lumina soarelui şi inima mea le va ţine făclia, în zilele cele mai însorite şi în nopţile cele mai întunecoase; fericit sau nefericit, bolnav sau sănătos, credincios sau necredincios, simţitor sau nesimţitor. Întotdeauna mi se pare că citesc ceva nou, necunoscut şi niciodată n-o voi citi, n-o voi cunoaşte pînă la capăt; n-o văd decît cu coada ochiului, n-o simt decît cu marginea inimii, dar dacă aş vedea-o şi aş simţi-o în întregime, ce-ar fi atunci?

Titlul de pe copertă, „Noul Testament", s-a şters, încît de-abia mai poate fi citit; marginea aurită s-a întunecat la culoare; hîrtia s-a îngălbenit; pielea legăturii a putrezit, cotorul s-a dezlipit, filele se desprind, au putrezit şi ele pe alocuri, s-au ferfeniţit pe margini, colţurile s-au îndoit. Ar trebui dată din nou la legat, dar, drept să spun, mi-ar părea rău şi chiar mi-ar fi frică să mă despart de cărticică, fie şi doar pentru cîteva zile.

IV

La fel ca mine, un om, omenirea întreagă a citit această carte din scoarţă în scoarţă şi va spune, poate, la fel ca mine: „Ce să-mi puneţi în sicriu? Cartea. Cu ce mă voi ridica din mormînt? Cu ea. Ce am făcut pe pămînt? Am citit-o". E foarte puţin pentru un om şi, poate, pentru toată omenirea, însă pentru Cartea însăşi e teribil de puţin.

Şi pentru ce Mă chemaţi: „Doamne! Doamne!" şi nu faceţi ce vă spun? (Luca, *6.46*).

Şi încă mai tare, încă mai înfricoşător se spune într-un fragment „nescris", într-un *agraphon* neinclus în Evanghelie, într-un cuvînt necunoscut al lui Iisus Necunoscutul:

Dacă voi cu Mine una sînteţi, şi vă aflaţi la sînul meu, de nu-Mi veţi îndeplini vorbele, vă voi renega [3].

Asta înseamnă: nu poţi citi Evanghelia fără să faci ce se spune în Ea. Şi cine dintre noi face? Iată de ce este cea mai necitită dintre cărţi, cea mai necunoscută.

V

Lumea, aşa cum este ea, şi această Carte nu pot fi împreună. Sau lumea, sau Cartea: sau lumea nu trebuie să mai fie ceea ce este, sau această Carte trebuie să dispară din lume.

Lumea a înghiţit-o aşa cum omul sănătos înghite otrava sau cum bolnavul înghite medicamentul; a înghiţit-o ca s-o absoarbă în sine sau s-o elimine pentru totdeauna. Luptă de douăzeci de veacuri, iar în ultimele trei secole lupta este de aşa natură, încît şi un orb ar vedea: nu pot fi împreună; sau acestei cărţi sau acestei lumi îi vine sfîrşitul.

VI

Oamenii citesc orbeşte Evanghelia, pentru că e ceva obişnuit. În cel mai bun caz se gîndesc: „Este o idilă galileană, un al doilea rai nerealizat, este sublimul vis divin al pămîntului despre cer; dar, dacă visul s-ar împlini, toate s-ar duce la naiba". E un gînd teribil? Nu, unul obişnuit.

De două mii de ani oamenii dorm pe muchia cuţitului, ascunzîndu-l sub perna obişnuinţei. Dar „numele Domnului e Adevărul şi nu obişnuinţa"[4].

„Apa întunecată" ce ne acoperă ochii atunci cînd citim Evanghelia, este ne-mirarea, obişnuinţa. „Oamenii nu-şi iau faţă de Evanghelie distanţa necesară, n-o lasă să acţioneze asupra lor *ca şi cum ar citi-o pentru prima oară*; caută răspunsuri noi la întrebări vechi, lasă ţînţarul să le scape printre dinţi şi înghit cămila"[5]. A mia oară s-o citeşti ca

prima dată, să-ţi alungi din ochi „apa întunecată" a obişnuinţei, să vezi deodată şi să rămîi uimit – iată de ce avem nevoie ca să citim Evanghelia aşa cum se cuvine.

VII

„Şi erau *uimiţi* de învăţătura Lui" se spune chiar la începutul predicii lui Iisus şi, tot aşa, şi la sfîrşitul ei: „Şi mulţi, auzindu-L, erau *uimiţi*" (*Marcu,* 1.22, 11.18).

„Creştinismul e *ciudat*" [6], spune Pascal. „Ciudat", neobişnuit, uimitor. Primul pas spre el este uimirea şi e tot mai uimitor pe măsură ce înaintezi în el.

«Prima treaptă spre cunoaşterea superioară (gnoză) evanghelistul Matei o vede în uimire... cum ne învaţă şi Platon: „începutul oricărei cunoaşteri este mirarea"» îşi aminteşte Clement din Alexandria, glosînd, poate, pe marginea unui „cuvînt nescris al Domnului", *agraphon*, care s-ar putea să fie din originalul lui Matei în limba arameică, pierdut pentru noi:

Căci cine caută n-are odihnă... cîtă vreme nu va fi găsit; şi, găsind el, se va minuna; minunîndu-se, va stăpîni; stăpînind, îşi va găsi odihna [7].

VIII

Zahei-vameşul „căuta să vadă cine este Iisus, dar nu putea de mulţime, pentru că era mic de statură. Şi alergînd el înainte, s-a suit într-un sicomor" (*Luca,* 19.3-6).

Şi noi sîntem mici de statură şi urcăm în sicomorul istoriei ca să-L vedem pe Iisus; dar nu-L vom vedea pînă cînd nu vom auzi: „Zahee, coboară-te degrabă, căci astăzi trebuie să rămîn în casa ta" (*Luca,* 19.5). Numai văzîndu-L în casa noastră, astăzi, Îl vom vedea şi de la distanţa celor două mii de ani, în istorie. „Viaţa lui Iisus", iată ce căutăm şi nu găsim în Evanghelie, pentru că altul este scopul ei: nu viaţa Lui, ci a noastră, mîntuirea noastră, „căci nu este sub cer nici un alt nume dat între oameni, în care trebuie să ne mîntuim noi" (*Fapte,* 4.11-12).

„Iar acestea s-au scris ca să credeţi că Iisus este Hristosul, Fiul Domnului, şi crezînd să aveţi *viaţă* în numele Lui" (*Ioan,* 20.31). Numai găsind viaţa noastră în Evanghelie, vom găsi în ea şi „viaţa lui Iisus". Ca să aflăm cum a trăit El, e nevoie ca El să trăiască în cel care vrea să afle. „Şi nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăieşte în mine" (*Gal.,* 2.20).

Ca să-L vedem, trebuie să-L auzim, cum L-a auzit Pascal: „În chinul meu de moarte, mă gîndeam la Tine, picături din sîngele meu am vărsat pentru Tine" [8]. Şi cum L-a auzit Pavel: „m-a iubit şi S-a dat pe Sine însuşi pentru mine" (*Gal.,* 2.20). Iată lucrul cel mai necunoscut în El, Necunoscutul: atitudinea proprie a lui Iisus Omul faţă de om, de persoană: înainte de a-I da eu Lui ce-i al meu, îmi dă El mie ce-i al Lui; iată minunea minunilor prin care Evanghelia, fulger ceresc, se deosebeşte de celelalte cărţi omeneşti, care nu-s decît focuri pămîntene.

IX

Ca să citeşti în Evanghelie „viaţa lui Iisus", istoria nu este suficientă; trebuie să vezi şi ce-i deasupra ei, şi înaintea ei, şi după ea – începutul şi sfîrşitul lumii; trebuie să hotărăşti ce şi cine e mai presus – Iisus faţă de istorie sau istoria faţă de El, şi cine judecă pe cine: El judecă istoria, sau istoria îl judecă pe El? În primul caz e imposibil să-L vedem în istorie; numai în cel de-al doilea se poate. Înainte de a-L vedea în istorie, trebuie să-L vedem în noi înşine. „Rămîneţi în mine şi Eu în voi" (*Ioan,* 15.3) – acestui cuvînt scris al Lui îi corespunde unul „nescris", un *agraphon*:

Mă veţi vedea în voi aşa cum cineva se vede în apă sau în oglindă[9].

Numai ridicîndu-ne ochii de pe această oglindă lăuntrică, veşnicia, Îl vom vedea şi în timp, în istorie.

X

„A existat Iisus?" La această întrebare va putea răspunde nu cel pentru care El doar *a existat*, ci acela pentru care El a existat, există şi va exista.

Că a existat ştiu şi copiii, însă înţelepţii nu ştiu. „Cine eşti Tu?"; „Pînă cînd o să ne scoţi sufletul?" (*Ioan,* 8.25, 10.24).

Ce este El – mit sau istorie, umbră sau trup? Trebuie să fii orb ca să confunzi trupul cu umbra; dar şi orbul, de îndată ce întinde mîna şi pipăie, îşi dă seama ce e trup şi ce e umbră. Nimănui nu i-ar

fi trecut prin cap să se întrebe dacă a existat Hristos, dacă, înaintea acestei întrebări, raţiunea nu i-ar fi fost întunecată de dorinţa ca Hristos să nu fi existat[10].

În anul 1932, El e la fel de Necunoscut, e o enigmă, e „semnul care va stîrni împotriviri" (*Luca* 2.35) ca şi în anul 32. Minunea apariţiei sale în istoria universală este pentru oameni o veşnică albeaţă pe ochi: sînt gata mai curînd să nege istoria decît s-o accepte împreună cu această minune.

Hoţul are nevoie să nu fie lumină, omenirea – să nu existe Hristos.

XI

„Am citit, am înţeles, am condamnat", spune despre Evanghelie Iulian Apostatul[11]. Aşa ceva încă nu spune, dar deja face „creştina" noastră Europă Apostată.

Oamenii sînt refractari la tot, mai ales în privinţa religiei. Dar poate nu creşte numai teribilul „aluat al pieirii" omeneşti, *massa perditionis*, „mulţimea născută fără motiv"[12], „neghina" evanghelică, ci, sufocîndu-se printre ele, creşte şi grîul lui Dumnezeu, ca şi acum o jumătate de secol, sub două semne, sub cele două „Vieţi ale lui Iisus", scrise de Renan şi Strauss.

Despre cartea lui Renan putem spune acelaşi lucru ca şi Îngerul din Apocalipsă: „Ia-o şi mănînc-o şi va amărî pîntecele tău, dar în gura ta va fi dulce ca mierea" (*Apoc.* 10.9). Cred că Renan nu are egal în arta de a amesteca otravă în miere, de a ascunde ace în cocoloaşele de pîine.

„Iisus nu va fi întrecut niciodată; toate secolele stau mărturie că, printre fiii oamenilor, nu a fost unul mai mare decît El." „Odihneşte-Te deci în slava Ta, nobile Promotor, opera Ta a fost săvîrşită, divinitatea e întemeiată... Nu-ţi fie teamă că edificiul pe care l-ai clădit se va prăbuşi. Vei deveni pînă într-atît piatra unghiulară a omenirii, încît a smulge numele Tău din această lume ar însemna s-o zdruncinăm din temelii"[13].

Aceasta este mierea. Dar iată şi otrava sau acul din cocoloşul de pîine: «Luminosul prooroc al Fericirilor devine puţin cîte puţin „gigantul întunecat" al Patimilor. Încă de pe cînd se îndrepta spre Ierusalim, a început să înţeleagă că toată viaţa Lui e o greşeală fatală, iar pe cruce a înţeles definitiv şi „i-a părut rău că suferă pentru josnica semin-ţie umană"»[14]. Mai rău chiar: Lazăr, înţelegîndu-se cu Marta şi Maria, s-a culcat viu în mormînt ca, prin minunea învierii, să-i înşele pe oameni şi „să-l acopere de slavă" pe Învăţător. Ştia oare El? „*Poate*" (cuvîntul preferat al lui Renan), poate că ştia. Avem aici cea mai fină aluzie, mierea e cea mai otrăvită, vîrful acului e cel mai ascuţit[15]. Oricum, „marele *Fermecător*" (tot unul dintre cuvintele preferate ale lui Renan) „a căzut victimă unei sfinte nebunii"; a pierit El însuşi şi lumea n-a mîntuit-o; s-a înşelat pe El însuşi şi a înşelat lumea, aşa cum nimeni n-a mai înşelat-o[16].

Atunci ce înseamnă: „printre fiii oamenilor, nu a fost unul mai mare decît El?" Înseamnă: „*ecce*

homo", *„iată omul"* pe buzele lui Pilat. Va spune „iată omul" şi se va spăla pe mîini; va spune „piatra unghiulară a omenirii" şi o va scoate pe furiş, încît să n-o simtă nimeni; va cădea cu fruntea la pămînt în faţa Adevărului şi, cu piatra în sîn, va întreba totuşi: „care-i adevărul"?

„Viaţa lui Iisus" scrisă de Renan este *Evanghelia după Pilat.*

XII

Poate că mai nevinovat este Bruno Bauer cînd, tremurînd de mînie şi de groază, strigă precum un posedat la picioarele Domnului: „Vampirule! Vampirule! Ne-ai supt tot sîngele!"[17]. Poate mai onest este Strauss, cînd înaintează orbeşte, precum ursul spre suliţa vînătorului: ce este religia? „Un gen de conştiinţă idioată"; ce este Învierea? „O potlogărie universal-istorică"[18]. Şi dacă nu însuşi Nietzsche, atunci, poate, bietul lui suflet, în iadul pămîntesc al nebuniei, a înţeles ceea ce Renan n-a reuşit să priceapă: criticarea, judecarea Evangheliei, ar putea deveni Judecata de Apoi a judecătorilor: *quod sum miser tum dicturus?* Poate că sufletul lui va fi înţeles pe cine a bătut pe umeri cu o dezinvoltură ca de lacheu: „Iisus a murit prea devreme; dacă ar fi trăit pînă la vîrsta mea, ar fi renunţat singur la învăţătura sa"; „A fost un decadent foarte interesant, cu un farmec seducător în amestecul de sublim, boală şi copilărie"[19].

XIII

„Viaţa demnă de dispreţ şi-a sfîrşit-o printr-o moarte lamentabilă şi vreţi să credem în el ca în Dumnezeu!" Aceste cuvinte teribile sînt citate de marele învăţător al bisericii, Origene, probabil pentru că ştie că, pentru credincioşi, ele nu sînt nici măcar o blasfemie, ci o prostie a unui om care nu e prost, ci, „cult", în sensul pe care îl atribuim noi cuvîntului; sînt cuvintele neoplatonicianului din Alexandria, Celsus Medicul[20]. S-ar părea că această prostie nu poate fi întrecută de nimic. Dar iată că s-a putut: Celsus nu se îndoia de existenţa lui Iisus, însă astăzi noi ne îndoim.

XIV

Această prostie sau *sminteală ştiinţifică* – inexistentă în secolele trecute – mania mitului (Hristos este un mit) a început-o veacul al XVIII-lea, a continuat-o cel de-al XIX-lea şi o încheie secolul al XX-lea.

Charles Dupuis (1742-1809), membru al Convenţiei, în cartea sa scrisă în cel de-al treilea an al Republicii, *Originea tuturor cultelor sau Religia Universală*, demonstrează că Hristos, sosia lui Mithra, zeul Soarelui, va fi în curînd pentru noi „ceea ce au fost Hercule, Osiris şi Bachus"[21], iar Volney, în cartea sa, datînd cam din aceeaşi perioadă, *Ruinele sau meditaţii despre revoluţiile imperiilor*, demonstrează că viaţa evanghelică a lui Hristos nu este altceva decît „mitul privitor la drumul soarelui prin Zodiac"[22].

În anii '30 ai secolului trecut, Strauss, pe care unii teologi protestanţi încă îl mai consideră „genial" a pregătit, în *Viaţa lui Iisus* (1836), calea pentru ulterioara „manie a mitului", fără s-o ştie şi, poate, nedorind să ştie, cu a sa „mitologie evanghelică". Strauss a semănat, Bauer a secerat. Critica secolului al XIX-lea şi-a dat mîna cu mistica anticreştină din secolul al XVIII-lea. Deja Bauer ştie precis că Iisus nu a existat ca personaj istoric, că imaginea lui evanghelică este doar „creaţia liberă, poetică, a primului evanghelist (*Urevanghelist*)"; imaginea mistică a „regelui democraţiei, a Anticezarului", de care aveau nevoie păturile inferioare, înrobite, ale poporului. Şi – sfîrşit ridicol al unui început înfricoşător, şoarece fătat de un munte – în locul lui Iisus îşi face apariţia o personalitate fantomatică, preluată din Seneca şi Josephus Flavius.[23]

XV

S-ar fi putut spera că, datorită criticii ştiinţifice a Evangheliei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, care a distrus pînă în temelii „mania mitului" a lui Strauss, Bauer va fi dat uitării, asemenea lui Volney şi Dupuis[24]. Dar speranţa a fost înşelată. Rădăcina din secolul al XVIII-lea a dat noi lăstare în secolul al XX-lea.

Ce este „mania mitului"? O formă pseudo-ştiinţifică de ură faţă de Hristos şi creştinism, un fel de convulsie a viscerelor umane, care emană acest leac sau această otravă. „Lumea Mă urăşte,

pentru că Eu mărturisesc despre ea că lucrurile ei sînt rele" (*Ioan* 7.7). Iată de ce, chiar în ajunul războiului, cel mai rău dintre lucrurile lumeşti, lumea a început să-L urască cum nu L-a mai urît pînă acum. Şi se înţelege prea bine că pretutindeni unde s-a dorit uciderea creştinismului, „descoperirea ştiinţifică" a faptului că Hristos este un mit a fost întîmpinată cu mare entuziasm, de parcă numai asta se aştepta[26].

XVI

Şi despre toţi „mitologii" moderni putem repeta ce a spus profundul cunoscător al originilor creştinismului, J. Weiss, referindu-se la cărţile lui Drews şi Robertson: „fantezie neînfrînată", „caricatură a istoriei".

Cunoaşterea este dificilă şi lentă, ignoranţa e rapidă şi facilă; după cum spune Carlyle, ea umple lumea cu „sunetul asurzitor al înşelătoriei"; se întinde peste lume ca o pată de grăsime pe hîrtia de ziar şi, precum această pată, nu poate fi ştearsă.

O faptă demnă de Hercule a realizat în Germania critica ştiinţifică din ultimii 25 de ani, rînind aceste grajduri ale lui Augias, curăţindu-le de ignoranţa religioasă şi istorică; dar dacă în continuare lucrurile vor fi ca acum, în sălbăticia postbelică, în „comsomol", care nu mai e doar rus ci şi universal, atunci, în curînd, noi munţi de bălegar se vor înălţa în grajd şi poate însuşi Hercule va fi sufocat de duhoarea lor.

XVII

Iisus este zeul preacreştin din Canaan-Efraim, zeul Soarelui, Joshua (Drews); tot el este Iisus Navinul, sau patriarhul Iosif, sau Osiris, sau Attis, sau Iason; tot el este zeul indian Agni – Agnus Dei, sau eroul babilonian Ghilgameş sau, în sfîrşit, doar „fantoma răstignită" (Robertson)[28].

Ca într-un delir se învîrteşte caleidoscopul tuturor mitologiilor sau, pur şi simplu, al prostiilor, se roteşte multicolor pe cîmpul negru al ignoranţei[29].

Pentru toţi cei care au văz, auz, gust, miros, simţ istoric, e infinit mai probabil că acest unic fenomen în lume, cum este Hristos, a existat în realitate, decît că ar fi fost inventat, născocit de către oameni şi că nişte şmecheri necunoscuţi sau nişte proşti înşelaţi au putut crea ceva atît de real, care, deşi e mult mai nou, a transformat lumea spirituală a omenirii infinit mai mult decît a transformat-o sistemul lui Copernic[30].

XVIII

Deci, în afară de Iisus însuşi, cine l-ar fi putut „inventa", cine l-ar fi putut crea pe Iisus? Comunitatea oamenilor din popor, care erau „fără carte şi simpli"? (*Fapte* 4.13). E incredibil, dar şi mai incredibil e că cea mai vie dintre imaginile omeneşti ar fi fost alcătuită din diferite substanţe mitologice, în retorta savantă a filosofiei de atunci. Şi dacă personalitatea istorică a lui Iisus ar fi fost creată de un poet sau de o comunitate întreagă de

poeţi, acest lucru ar fi fost posibil numai cu condiţia ca poetul (sau comunitatea de poeţi) să se fi reprezentat pe sine în El. Atunci Iisus este poetul şi poemul, creatorul şi creaţia laolaltă. Sau, cu alte cuvinte, dacă Iisus nu ar fi fost atît de mare sau chiar mai mare decît ni-L înfăţişează evangheliştii, atunci propria lor măreţie ar fi un miracol inexplicabil al istoriei. Astfel misterul Său n-ar face decît să se îndepărteze, devenind şi mai enigmatic[31].

Asta înseamnă că, la cea mai mică aprofundare, problema existenţei lui Iisus se reduce la o alta: a putut Iisus *să nu existe*, dacă o imagine ca a Lui este redată într-o asemenea carte ca Evanghelia?

XIX

„A existat" – iată ce nici unul dintre martorii creştini cei mai apropiaţi de El nu a spus cu claritatea pretinsă de critica ştiinţifică; iată unul dintre principalele argumente „mitologice". Dar oare acest argument este chiar atît de puternic, cum li se pare „mitologilor" înşişi? Ca să aflăm acest lucru, trebuie să răspundem mai întîi la trei întrebări.

Prima: *cînd* încep să vorbească despre Iisus martorii din afara creştinismului? Înainte ca o religie să devină fenomen istoric vizibil, ceea ce în cazul creştinismului s-a întîmplat în primul sfert al secolului al II-lea, istoricii nu pot vorbi de întemeietorul religiei respective. Şi întrucît tocmai din această perioadă încep mărturiile istoricilor romani cu privire la Iisus, cade contraargumentul tempo-

ral, adică faptul că ar fi început prea tîrziu să se vorbească despre El.

A doua întrebare: se va vorbi *mult* sau *puţin* despre El? Foarte puţin. Merită oare ca oamenii luminaţi să cheltuiască multe cuvinte pentru un barbar obscur, după o sută de ani, pentru un iudeu rebel, răstignit într-o provincie îndepărtată, care este doar unul dintr-o mulţime întreagă, şi care este vinovat de apariţia unei „superstiţii josnice şi lipsite de măsură"? Într-adevăr, istoricii romani îşi cheltuie puţine cuvinte cu Iisus.

A treia întrebare: *cum* se va vorbi despre El? Aşa cum oamenii sănătoşi vorbesc despre o molimă necunoscută, care vine spre ei, şi e mai rea decît ciuma şi lepra. Da, aşa vorbesc ei despre Iisus.

XX

Prima mărturie din afara creştinismului este scrisoarea lui Pliniu cel Tînăr, proconsulul Bithyniei, adresată împăratului Traian în anul 111. Pliniu îl întreabă ce să le facă creştinilor. Sînt mulţi în toată regiunea, nu doar în marile oraşe, ci şi în satele izolate, de ambele sexe, de toate categoriile sociale şi de toate vîrstele, şi această molimă se răspîndeşte din ce în ce mai mult; templele sînt pustii, nu se mai aduc sacrificii zeilor. El, Pliniu, îi judecă pe vinovaţi şi îi interoghează; unii, dezicîndu-se de „superstiţie", fac libaţii, ard tămîie în faţa statuii cezarului şi „îl hulesc pe Hristos", *male dicerent Christo*; alţii, însă, se încăpăţînează. Însă tot ce a putut afla de la ei se reduce la faptul că

„într-o zi anume, înainte de răsăritul soarelui, se adună şi-i *cîntă un imn lui Hristos*, ca lui Dumnezeu; jură să nu mintă, să nu fure, să nu încalce fidelitatea conjugală" etc.; de asemenea, se adună pentru a lua masa împreună, „adunări, de altminteri, nevinovate" (fără îndoială, e vorba de Euharistie). Pe două slujitoare („diakonisse") le-a torturat, dar nu a aflat nimic de la ele, „doar superstiţia josnică şi lipsită de măsură", *superstitionem parvam et immodicam*[55].

Pentru noi e important şi că, prin această mărturie, ni se confirmă exactitatea istorică şi autenticitatea a ceea ce aflăm despre primele comunităţi creştine din Epistole şi din Faptele Apostolilor. Dar şi mai importante sînt cuvintele: „cîntă un imn lui *Hristos, ca lui Dumnezeu*". Dacă Pliniu ar fi aflat de la creştini că pentru ei Hristos este *numai* Dumnezeu, atunci chiar aşa ar fi scris: „îi cîntă un imn Dumnezeului lor, Hristos"; dar dacă scrie „Lui Hristos, ca lui Dumnezeu", *Christo, quasi Deo*, fireşte, o face ştiind că pentru creştini Hristos nu este numai Dumnezeu, ci şi *om*. Deci, în anii '70 (unii dintre creştinii din Bithynia „erau deja de douăzeci de ani creştini" în 111), la patruzeci de ani după moartea lui Iisus, cei ce credeau în El ştiu, îşi aduc aminte, iar un martor din afara creştinismului le dă crezare, că Iisus omul *a existat*[34].

XXI

A doua mărturie este cea a lui Tacit, aproape contemporană cu a lui Pliniu (cca. 115).

După ce relatează zvonurile care îl învinuiau pe Nero de incendierea Romei (în anul 64), Tacit continuă: „pentru a pune capăt acestor zvonuri, a început să-i judece şi să-i supună la cele mai groaznice suplicii pe cei care, pentru treburile lor infame erau urîţi de popor şi numiţi creştini. Vinovat de acest nume este Hristos, pe care Pilat Pontiu, în timpul domniei lui Tiberiu, l-a condamnat la moarte prin supliciu; însă, reprimată temporar, această superstiţie mîrşavă, *excitiabilis superstitio*, a răbufnit din nou; şi nu doar în Iudeea, unde a luat naştere, ci chiar şi la Roma, unde se scurge şi se proslăveşte tot ce e mai îngrozitor şi mai infamant. Deci, mai întîi au fost înşfăcaţi cei care se declarau pe faţă creştini, iar apoi, pe baza denunţurilor lor, au mai fost prinşi mulţi alţii. Dar nu li s-a putut dovedi vinovăţia în ce priveşte incendierea Romei; vina lor reală a fost ura pe care ei o nutresc semineţiei omeneşti, *odium humani generis*"[35].

XXII

Tacit este unul dintre cei mai scrupuloşi istorici. Relatînd un zvon, nu-i scapă nici un amănunt; deci, cuvintele lui despre supliciul lui Hristos sînt mai mult decît un zvon, sînt o informaţie, la fel ca toate informaţiile lui, care provin din mărturii, neîndoielnice pentru el, ale istoricilor precedenţi sau chiar din surse oficiale. Nu există

nici o îndoială că această informaţie nu a fost atinsă de nici o mînă creştină; dacă ar fi fost atinsă, aceasta nu ar fi putut lăsa cuvintele care urmează şi care, poate, sînt cuvintele cele mai tari, mai detaşate şi mai răutăcioase care s-au rostit vreodată la adresa creştinismului[36]. Scurte şi grele sînt aceste cuvinte; zornăind ca nişte bile de bronz cad ele în urna de fier. Tacit vorbeşte calm, dar de sub fiecare cuvînt al lui clocoteşte ura, precum smoala în care ardeau deja „făcliile lui Nero" şi cîte altele nu vor mai arde!

Roman adevărat, întruchipare perfectă a Dreptului pe pămînt, Tacit, chiar judecîndu-i pe creştini, este, în felul său, nepărtinitor. Imediat după cuvintele teribile la adresa lor, adaugă: „oricît de vinovaţi ar fi fost şi oricît şi-ar fi meritat pedeapsa, fiind însă omorîţi nu de dragul binelui public, ci din pricina ferocităţii unui singur om, ei au trezit compasiunea în inimile oamenilor".

Oare acest istoric, „cel mai drept dintre toţi", îi judecă astfel pe creştini doar pentru că îi cunoaşte prea puţin? Dar, poate, îi cunoaşte la fel de bine ca şi noi. „Copii, iubiţi-vă unii pe alţii", cu aceste şoapte moare misteriosul bătrîn din Efes, prezbiterul Ioan, care a fost aproape contemporan cu Tacit. Acesta putea să-i vadă şi pe cei care i-au văzut pe mucenicii creştini din anul 64, inclusiv pe Petru şi pe Pavel; ar fi putut vedea în ochii lor, coborîtă pe pămînt, răsfrîngerea Iubirii Cereşti. Şi atunci cum să spui despre Ea: „ură pentru semenţia omenească"?

Ce să însemne asta? Înseamnă confruntarea nemaivăzută dintre două lumi, infinit mai antagonice decît creştinismul şi păgînismul, înseamnă confruntarea dintre lumea aceasta şi lumea cealaltă. Tacit încă nu ştie, dar presimte deja: Roma-lumea şi Hristos nu vor coexista; lumea sau El. Şi Tacit are dreptate, poate mai multă dreptate decît toţi istoricii, chiar creştini, din ultimele două mii de ani.

Din aceste cuvinte despre Hristos, se vede cel mai bine că istoria lui Tacit, ca şi a întregii Rome, „este mai veşnică decît bronzul", *aere perennius*. Şi, iată, pe acest bronz este încrustat răspunsul la întrebarea: „A existat Iisus?"

XXIII

Cea de-a treia mărturie, puţin ulterioară celei a lui Tacit (cca. 120), îi aparţine lui Suetoniu.

„Mult rău a făcut Nero... dar şi mult bine... Au fost ucişi creştinii, oameni de o superstiţie nouă şi dăunătoare, *superstitionis novae et maleficae*". Aceste cuvinte le citim în *Viaţa lui Nero*, iar în *Viaţa lui Claudius*: „Pe iudei, care, instigaţi fiind de un anume *Chrestus*, se revoltau cu rîvnă, i-a alungat din Roma"[37]. Aici numele lui Hristos este deformat: *Chrestus*. „Mitologii" s-au agăţat şi de acest pai; pasămite, ar fi vorba de un Chrestus necunoscut, poate un sclav fugar („Chrestus", „Utilul" era un nume destul de frecvent printre sclavi)[38]. Dar noi ştim bine că în timpul domniei lui Claudius nu a existat nici un iudeu rebel cu acest nume; mai

ştim, după cum ne spun Sf. Iustin, Athanagoras şi Tertulian că pe atunci creştinii erau numiţi *chrestiani* şi că, prin urmare, la Suetoniu, *Chrestus* nu poate fi altcineva decît Hristos[39].

XXIV

A patra mărturie, cea mai veche (datează din anii 93-94), se află în *Antichităţile iudaice* ale lui Josephus Flavius.

Ştiind cine este Josephus – apostat al credinţei iudaice, trădător şi transfug în tabăra romană în timpul războiului cu iudeii din anul 70, cronicar de curte al lui Flavius, servil şi linguşitor faţă de romani – putem prevedea că, la fel sau mai mult chiar decît istoricii romani, dar din alte cauze, va trece sub tăcere creştinismul în general şi pe Hristos-Mesia, pe „regele lui Israel" în special, evitînd bănuielile care ar putea cădea asupra lui şi asupra poporului său, privitoare la rebeliunea la care cîndva a luat el însuşi parte[40]. Dar îi va fi greu să treacă totul sub tăcere: la Roma creştinii erau prea bine cunoscuţi după războiul cu iudeii şi persecuţiile lui Domiţian.

Judecînd după manuscrisele păstrate, Josephus vorbeşte despre Iisus în două pasaje. Primul, deşi foarte vechi (datează, se pare, din secolul al II-lea) este, totuşi, o interpolare creştină prea grosolană şi prea bătătoare la ochi. Dar, întrucît locul ei în ordinea relatării este foarte firesc[41] şi întrucît cea de-a doua menţionare a lui Hristos („fratele lui Iisus, numit Hristosul") presupune că despre El

se va fi vorbit mai sus şi, în sfîrşit, întrucît Origene face aluzie la pasajul respectiv[42], se prea poate ca, într-adevăr, în locul cu pricina să fi fost ceva deformat ulterior de interpolarea creştină. Dacă înlăturăm tot ce ar fi imposibil să fi ieşit de sub pana lui Josephus şi modificînd puţin cîte ceva, apropiindu-ne de original, iată ce rămîne din pasajul respectiv:

„Şi-a făcut pe-atunci apariţia Iisus, numit Hristosul, iscusit făcător de minuni, care predica oamenilor dornici de noutate, ademenind mulţi iudei şi eleni. Şi chiar după ce Pilat, în urma denunţului din partea fruntaşilor noştri, l-a pedepsit cu moartea pe cruce, cei care l-au iubit de la început (sau: cei înşelaţi de el la început) nu au încetat să-l iubească pînă la capăt. Căci şi astăzi există o comunitate care a primit de la el numele de creştini"[43].

Autenticitatea celui de-al doilea pasaj este recunoscută de majoritatea criticilor, chiar şi a celor de stînga. Amintind despotismul marelui preot Hannas cel Tînăr (rudă cu cel care l-a judecat pe Iisus), după procurorul Festus şi înaintea sosirii lui Albinus (la începutul anului 62), Josephus continuă: „Hannas... crezînd că ocazia este potrivită... a adunat sanhedrinul... pentru a-l judeca *pe fratele lui Iisus, numit Hristosul, – pe numele lui Iacov* (fratele) şi l-a acuzat, la un loc cu alţii, de încălcarea legii (lui Moise), după care a poruncit să fie ucişi cu pietre"[44].

Astfel, mărturiile romane sînt confirmate de una iudaică: Iisus a existat.

XXV

A cincea mărturie ne-o oferă Talmudul.

Părţile sale cele mai vechi – „povestirile", *haggada*, „învăţăturile", *halakha*, „pildele", *meschalim*, marilor rabini – datează, fără îndoială, de la mijlocul secolului al II-lea şi, probabil, de la începutul secolului I, adică din timpul vieţii lui Iisus: rabinul Hillel şi rabinul Shammaî au fost aproape contemporani cu Domnul[45].

În prima jumătate a secolului al II-lea, dascălii de Talmud prefac deja *Evanghelia* în *Avengilaon*, „Vestea rea", sau în *Avongilaon* „Stăpînirea păcatului", a „fărădelegii"[46]. Dar, dacă cea de-a douăsprezecea invocaţie din sfînta rugăciune a lui Israel, *Schmoneh Ereh*, care cuprinde blestemul împotriva „apostaţilor" – *minim* şi a „nazarinienilor" (cele două denumiri ale creştinilor): „să piară năprasnic şi însuşi numele lor să fie şters din Cartea Vieţii", datează, aşa cum ştim sigur, de la sfîrşitul secolului I, înseamnă că de pe atunci a înţeles Israel că destinele lui eterne depind de „Cel spînzurat pe lemn", de Cel Răstignit[47].

XXVI

Talmudul nu se îndoieşte de faptul că Iisus făcea minuni: pasămite, cu acest scop a furat El din templul Ierusalimului „Numele nerostit" (Yahweh), după cum spune o legendă; conform

alteia (mai veche, datînd cam din anul 100) „a adus din Egipt vrăji în inciziile (tatuajele) de pe piele“[48]. La sfîrşitul secolului I sau la începutul celui de-al II-lea, rabinul Iacov din Kefara, „apostatul“, încă mai făcea minuni „în numele lui Iisus“[49].

«În Ziua judecăţii (ajunul sîmbetei Paştilor), a fost spînzurat Ieschua Hannozeri (Iisus Nazarineanul), după ce mai înainte, timp de patruzeci de zile, un crainic mergea în faţa lui strigînd: „Acest Iisus Nazarineanul va fi ucis cu pietre pentru că a făcut vrăji, a înşelat şi ademenit pe Israel. Cine ştie că e nevinovat să vină şi să depună mărturie“. Dar nu s-a găsit nici o dovadă în favoarea lui şi a fost „spînzurat“ (răstignit)» – se spune în partea cea mai veche a Talmudului din Babilon[50].

Toate acestea înseamnă: martorii iudei ştiu mai bine decît cei romani că Iisus *a existat*; ştiu şi ceea ce nu ştiu ceilalţi: cum a trăit El şi pentru ce a murit.

Ce-i drept, acestea sînt doar puncte izolate; dar unindu-le printr-o linie, obţinem figura geometrică, uşor de recunoscut, pe care o vedem în Evanghelie, obţinem un corp istoric – al lui Hristos.

XXVII

Şi iată ce e, poate, mai teribil pentru „mitologi“: toţi aceşti martori îl urăsc pe Iisus cu toată ura pe care oamenii o pot avea pentru un om; dar niciunuia dintre ei nu-i trece prin cap să spună: „Iisus nu a existat“ – şi, singure, aceste cuvinte ar fi fost suficiente pentru a distruge Duşmanul.

XXVIII

Sf. Iustin Mucenicul, un elin convertit la creştinism în anul 130, s-a născut în Palestina, în străvechiul oraş Sichem, *Flavia Neapolis*, probabil pe la sfîrşitul secolului I. Putea el să nu ştie ce vorbeau despre Iisus iudeii din Palestina?

„Iisus din Galileea este întemeietorul unei erezii fără Dumnezeu şi nelegiuită. Noi l-am răstignit, dar ucenicii lui au furat cadavrul şi i-au înşelat pe oameni, spunînd că acesta a înviat din morţi şi s-a ridicat în cer", spune, la mijlocul veacului al II-lea, Trifon Iudeul, interlocutorul lui Iustin. Nu avem nici un motiv să nu vedem în aceste cuvinte ceea ce, la sfîrşitul secolului I sau la începutul secolului al II-lea, iudeii din Palestina considerau a fi un adevăr istoric. Copiii şi nepoţii celor care cîndva strigaseră: „Răstigniţi-l!" – strigau şi se lăudau cu faptul că părinţii şi bunicii lor într-adevăr L-au răstignit. Şi iarăşi, niciunuia dintre ei nu-i trece prin cap că Iisus n-ar fi existat[51]. Şi doar, desigur, ei ştiu mai bine decît noi dacă Iisus a existat sau nu a existat; şi asta, poate, nu doar pentru că sînt mai aproape de El cu două mii de ani, ci şi pentru că ochiul lor este altfel alcătuit decît al nostru: vede mai rău lucrurile mici, pe cele mari le vede mai bine, nu are acea „fascinaţie a fleacurilor", *fascinatio nugacitatis*, care ne acoperă nouă ochii.[52] Iată de ce lor, celor mai înrăiţi duşmani ai lui Hristos, nu li se putea întîmpla ceea ce ni s-a întîmplat nouă, creştinilor: în casa omenirii,

în istoria universală, Hristos a dispărut precum un ac rătăcit.

XXIX

Întîiul martor creştin, anterior evangheliştilor, este Pavel. Autenticitatea mărturiei sale este considerabil amplificată de faptul că el este un fost duşman al lui Iisus, că este Saul – cel care-i prigonea pe creştini.

Forţa mărturiei lui Pavel este atît de mare, încît, înainte de a spune: „Iisus nu a existat", ar trebui să spunem: „Pavel nu a existat"; iar pentru asta ar trebui să considerăm inautentice nu numai toate *Epistolele* sale, ci şi întreg *Noul Testament*, toate operele Apostolilor (dintre anii 90-150), care sînt cei mai siguri martori ai lui Pavel şi, în sfîrşit, ar trebui să-i contestăm pe toţi apologeţii secolului al II-lea; cu alte cuvinte, ar trebui să distrugem întreaga bibliotecă a istoriei începuturilor creştinismului[53].

XXX

Atunci ce înseamnă cuvintele lui Pavel: „Chiar dacă am cunoscut pe Hristos după trup, acum nu-L mai cunoaştem"? (*2 Cor.* 5.16). Nu vom putea dezlega de îndată această enigmă; o vom descifra doar pe măsură ce-L vom cunoaşte pe Hristos Necunoscutul. Însă de îndată ce ne apropiem de ea, vedem că aceste cuvinte nu pot să însemne, aşa cum presupun criticii de stînga, că Pavel Îl cunoaşte doar pe Hristos cerescul, iar pe

Hristos cel pământesc nu-L cunoaşte şi nici nu vrea să-L cunoască.

„O, galateni fără minte! Cine v-a ademenit pe voi, să nu vă încredeţi adevărului, – pe voi, în ochii cărora a fost zugrăvit Iisus Hristos răstignit? (*Gal.* 3.1) „Zugrăvit", *προεγράφη* – înseamnă: „pictat pe pînză cu penelul unui pictor". Atunci cum putea să-L zugrăvească Pavel dacă nu L-a văzut, dacă nu L-a cunoscut „după trup"?[54] „N-am văzut eu pe Iisus, Domnul nostru?" (*1 Cor.* 9.1) Să se refere oare aceste cuvinte doar la vedenia pe care a avut-o în drum spre Damasc? „Cine eşti Doamne?" Îl întreabă Pavel pe Hristos în vedenia sa, pentru că încă nu ştie că Acesta şi Celălalt, după trup, sînt Una şi aceeaşi persoană: şi numai după ce Domnul îi răspunde: „Eu sînt Iisus", Îl recunoaşte după chipul şi glasul Său (*Fapte*, 9.5). Întreaga credinţă a lui Pavel se va întemeia pe această identitate între Cel pe care L-a cunoscut mai întîi în realitate şi apoi L-a recunoscut în vedenie.

XXXI

Probabil că Pavel s-a convertit la creştinism în toamna anului 31, la un an şi jumătate după moartea lui Iisus[55]. „Apoi, după trei ani, m-am mutat la Ierusalim, ca să-l cunosc pe Chefa şi am rămas la el cincisprezece zile" (*Gal.* 1.18). Putea oare Pavel, în aceste zile, să nu-l întrebe pe Petru* despre Iisus şi să nu-l cunoască „după trup"?

* *În Biblia canonică rusă în pasajul citat din* Gal. *1.18, în locul numelui de Chefa, apare cel de Petru.* (n.t.)

Cît de bine L-a cunoscut, aflăm din epistole. „După epistole, s-ar putea scrie o mică *Viaţă a lui Iisus*" – asta a înţeles pînă şi Renan[56].

Pavel ştie că Iisus este „născut din femeie" şi „din sămînţa lui David", că a fost „supus legii" (tăierii împrejur); ştie că are un frate, pe Iacov; că Domnul a propăvăduit avînd împrejurul său doisprezece ucenici; că a întemeiat o comunitate separată de cea iudaică; s-a recunoscut drept Mesia, unicul Fiu al lui Dumnezeu, dar că, în viaţa pămîntească, „a sărăcit", „s-a înjosit pe Sine" luîndu-şi „chip de rob"; a mers de bună voie la moartea pe cruce; în ultima noapte de dinaintea morţii, a ţinut Cina cea de Taină; a fost vîndut de unul dintre ucenicii Săi şi, ajungînd jertfă a bătrînilor iudei, a fost răstignit pe cruce şi a înviat[57].

Forţa acestor mărturii ale lui Pavel este atît de mare, încît, chiar dacă nu am dispune de altele, am şti totuşi, cu mai mare precizie decît în cazul altor personalităţi istorice, nu doar că Hristos a existat, dar şi cum a trăit, ce a vorbit, ce a făcut şi pentru ce a murit.

XXXII

Pliniu, Tacit, Suetoniu, Flavius, Talmudul, Pavel – iată şase martori independenţi care, de pe poziţii total opuse şi cu voci total diferite, spun acelaşi lucru. Dar, oricît ni s-ar spune despre un om că a existat, încă mai putem să nu credem; dar cum să nu credem cînd Îl vedem şi Îl auzim pe el însuşi? Or, în Evanghelie chiar Îl vedem şi Îl auzim.

„Ce am auzit, ce am văzut cu ochii noştri... ce mîinile noastre au pipăit... vă vestim şi vouă" (*1 Ioan*, 1,1-3), spune, dacă nu însuşi Ioan, „ucenicul pe care îl iubea Iisus" (*Ioan*, 19.26), atunci cel care a auzit de la Ioan aceste cuvinte. „Nu luîndu-ne după basme (mituri) meşteşugite, ci fiindcă am văzut slava Lui cu ochii noştri", „v-am adus la cunoştinţă puterea Domnului nostru Iisus Hristos", spune Petru, parcă presimţind deja „mitologia" noastră (*2 Petru* 1,16-18). Dacă pentru a cunoaşte trebuie să iubeşti şi dacă nimeni nu a fost iubit vreodată aşa cum L-au iubit ucenicii Săi pe Iisus, atunci nimeni n-a mai cunoscut vreodată atît de bine cum L-au cunoscut ei pe El şi nimeni nu este mai îndreptăţit decît ei să spună: am auzit cu urechile noastre, am văzut cu ochii noştri.

XXXIII

„Sîntem nevoiţi să recunoaştem mărturiilor creştine ale primelor generaţii de după anii 30, privitoare la evenimentele principale din viaţa lui Iisus, *cel mai înalt grad de autenticitate care este posibil în istorie*", spune un critic foarte liberal, care în nici un caz nu poate fi suspectat de apologetică bisericească[58]. Şi încă unul: «informaţiile noastre despre Socrate sînt mai puţin certe decît cele despre Iisus, pentru că Socrate a fost zugrăvit de scriitori-artişti, iar Iisus de oameni „neiscusiţi într-ale scrisului", aproape „neştiutori de carte"»[59].

Se poate spune: Evanghelia este cartea cea mai neartistică, mai nepremeditată, mai întîmplătoare,

mai involuntară şi, de aceea, cea mai adevărată dintre toate cărţile din trecut, din prezent şi, poate, din viitor.

XXXIV

Atunci ce înseamnă „contrazicerile" din Evangheliі? Iisus este sau nu Fiul lui Iosif; s-a născut la Betleem sau la Nazaret; a propovăduit doar în Galileea sau şi la Ierusalim; a ţinut sau nu Cina cea de Taină; a fost răstignit pe 14 sau pe 15 a lui Nizan etc.? Pînă şi un copil inteligent vede aceste „contraziceri" şi îşi dă seama că nu pot fi evitate.

„Armonia secretă e mai presus decît cea evidentă"; „Contrariile sînt concordante", ne învaţă Heraclit, ne învaţă şi Evangheliile. Contradicţiile aparente, antinomii reale ce constituie muzica principală a „armoniei secrete" pot fi întîlnite pretutindeni în lume, iar în religie, mai mult decît oriunde. Asta în primul rînd; iar în al doilea rînd: ştim bine, din experienţa cotidiană, că dacă doi sau mai mulţi martori de bună credinţă relatează acelaşi eveniment, ei sînt de acord doar în privinţa esenţialului, iar în rest se contrazic unii pe alţii, şi tocmai aceste „contraziceri" sînt cel mai cert semn al bunei lor credinţe: martorii mincinoşi s-ar fi pus de acord, ca să nu se contrazică.

Cei trei martori – Marcu, Matei, Luca – sînt diferiţi, „se contrazic" şi, prin urmare, sînt independenţi unii de alţii, fiind, totuşi, de acord în ce priveşte esenţialul; şi, în sfîrşit, cel de-al patrulea, Ioan, care îi contrazice pe toţi ceilalţi trei, este şi el

de acord cu ei în esenţă. Astfel, cu fiecare nouă Evanghelie, autenticitatea mărturiei comune sporeşte în progresie geometrică.

Dacă în biserică ar fi dominat logica lui Marcion (un gnostic din secolul al II-lea), am fi avut o singură Evanghelie. Dar autenticitatea tradiţiei se demonstrează cel mai bine tocmai prin faptul că „nevoile apologeticii nu au netezit contradicţiile, nu au redus cele patru Evanghelii la una singură"[60].

„Mulţimea deosebirilor în redarea cuvintelor lui Iisus şi în relatările despre viaţa lui demonstrează că mărturiile evanghelice sînt extrase din surse independente unele de altele." Dacă întîia comunitate creştină ar fi scornit „mitul zeului Iisus", atunci cu siguranţă, s-ar fi îngrijit de unitatea invenţiei şi ar fi netezit contradicţiile[61]. Tocmai acolo, unde imaginea lui Iisus contrazice, realmente sau în aparenţă, credinţa comunităţii religioase, descoperim, dincolo de aceasta, granitul istoric de neclintit al tradiţiei[62]. Şi tot acolo se dezvăluie cel mai bine întreaga imposibilitate istorică a „mitologiei".

Dacă pentru primii creştini ar fi fost esenţială coincidenţa dintre Omul Iisus şi Mesia-Hristosul din Vechiul Testament, atunci cu ce scop ar fi introdus ei în „Mitul" lui Iisus o mulţime de trăsături istorice care n-au fost cîtuşi de puţin prezise de Vechiul Testament, trăsături care se contrazic flagrant, de parcă „mitul" s-ar clădi cu o mînă iar cu cealaltă s-ar distruge?[63]

XXXV

E de ajuns să deschidem Evanghelia pentru a simţi chiar mireasma pămîntului unde a trăit Iisus, mireasma zilelor cînd a trăit El. „Aici, în Palestina, totul este istorie" – iată la ce concluzie a ajuns unul dintre cei mai buni cunoscători ai Palestinei, după treisprezece ani de peregrinări pe urmele Domnului. De faptul că El *a existat* nu se va îndoi cel care, pe Pămîntul Sfînt, aproape la fiecare pas, calcă pe urmele lăsate de tălpile lui Iisus.

Sînt prea semnificative insistentele şi amănunţitele informaţii din toate cele patru Evanghelii privitoare la anumite puncte în spaţiu şi timp, adică la realitatea istorică, sau, cu alte cuvinte, indiciile că evenimentele evanghelice nu sînt mit, ci istorie. Nu, vechea biserică nu căuta deloc, aici, în Palestina, un fantomatic „zeu Iisus", ci, dimpotrivă, apărea în faţa întregii lumi cu mărturia clară şi incontestabilă că Iisus, Omul, a fost o personalitate istorică[64].

XXXVI

Şi atunci cum se face că, după toate acestea, oamenii au putut să se îndoiască de existenţa lui Hristos? Oare numai rea-voinţa, alături de prostie şi ignoranţă, să fi fost cauza „mitologiei"? Nu, din păcate, nu doar ea. Există o cauză mult mai profundă şi mai teribilă, conţinută în creştinismul însuşi – acea veşnică boală a minţii şi voinţei omeneşti, pe care vechea biserică o numeşte „docetism", *părelnicie*, de la cuvîntul „a părea", *δοκεῖν*:

„docetii" sînt cei care nu vor să-l cunoască pe Hristos „după trup"; pentru aceştia El are un trup „părelnic", imaginar.

„Trupul vizibil al lui Iisus este doar o umbră, o fantasmă, *umbra, phantasma, corpulentia putativa*", ne învaţă Marcion, primul dintre docetii, la sfîrşitul veacului al II-lea[65]; „Iisus nu s-a născut, ci a coborît de-a dreptul din cer în Capernaum, oraş din Galileea, în al cincisprezecelea an de domnie a cezarului Tiberiu" – cu aceste cuvinte începe Evanghelia după Luca, „corectată" de Marcion[66]. Iisus nu a murit: „Simon din Cirene a fost răstignit în locul lui". „A suferit oarecum numai ca umbră, *passum fuisse quasi per umbram*", ne învaţă gnosticul Marcius.

„*Lama sabahtani*! a strigat Domnul pe cruce numai ca să-l înşele şi să-l învingă pe satana", va spune şi Athanasie cel Mare, unul din stîlpii ortodoxiei[67]. Domnul, căutînd fructe în smochinul sterp, numai „s-a prefăcut înfometat" va spune un stîlp al Bisericii la fel de mare, Ioan Gură de Aur[68]. „Iisus nu avea nevoie de hrană", după părerea lui Clement din Alexandria: fantomele nu mănîncă şi nu beau[69]. „Setea", pe cruce, înseamnă: „setea de a mîntui semenţia omenească" va spune Ludolf de Saxa, care, în secolul al XIV-lea, a scris una dintre primele „Vieţi ale lui Iisus". „Iisus nu este decît o fantasmă răstignită" vor spune şi „docetii" de astăzi, „mitologii"[70]. În acest fel, de la Marcion prin Ioan Gură de Aur şi Athanasie cel Mare şi pînă în zilele noastre, întregul creştinism este pătruns de „docetism", de „părelnicie".

XXXVII

Iată de ce oamenii cei mai suspicioşi din zilele noastre au dat crezare cu atîta uşurinţă celei mai absurde dintre toate mitologiile, mitului lui Hristos.

În ultimă instanţă, ce este docetismul? Este încercarea cuiva de a-i fura Mîntuitorului lumea mîntuită de El, de a săvîrşi o a doua ucidere a lui Hristos, şi mai crudă: la prima ucidere, pe Golgota, numai trupul i-a fost omorît, dar la cea de-a doua, i se omoară şi sufletul şi trupul; în primul caz, numai Iisus a fost ucis, iar în al doilea – şi Iisus şi Hristos: „La sfîrşit (pe cruce) Hristos a ieşit din Iisus", ne învaţă doceţii[71], şi n-a rămas decît o „asemănare", un „chip", o „înfăţişare" (*homoiôma, schêma* – cumplitele cuvinte ale lui Pavel, *Rom.* 8.3, *Filip.* 2.7), figura geometrică a unui om, coconul transparent şi gol din care fluturele şi-a luat zborul.

Dacă această tentativă ar reuşi, atunci întregul creştinism – însăşi Biserica, Trupul lui Hristos – s-ar spulbera ca o haină roasă de molii. Iată de ce ultimul şi cel mai mare Docet, Părelnic, va fi „cel ce pare Hristos" – Antihristul. „Docetismul" din zilele noastre este calea dreaptă şi netedă către acela.

XXXVIII

Desigur, totul este un adevărat atentat, căci docetismul – o substituire a realităţii cu aparenţa, adică o înşelăciune, o ceaţă, un truc, este de fapt, o

încercare zadarnică de a face să nu fie ceea ce *a fost*. Oamenii ştiu totuşi, şi mai bine decît oamenii o ştie veşnicul Scamator, Părelnic, Docet – că Hristos a existat.

„Cu duhul gurii Sale va ucide Domnul pe Duşman" – numai prin aceste cuvinte: *Am existat*.

XXXIX

„A existat Hristos?" înseamnă acum: „va exista creştinismul?" Iată de ce a citi Evanghelia cum se cuvine, astfel încît să-L vezi în ea nu numai pe Hristos Cel din ceruri, dar şi pe Hristos Pămînteanul, să-L cunoşti, în sfîrşit, „după trup" – înseamnă acum a salva creştinismul şi, deci, lumea întreagă.

XL

El umblă prin lume ca o umbră, iar trupul Lui, în Biserică, e încătuşat de ferecătura icoanelor. Trupul Lui trebuie să-L găsim în lume, iar pe Cel încătuşat în Biserică trebuie să-L descătuşăm.

XLI

Biserica – porţile iadului nu o vor birui – se va salva ea însăşi, poate, de groaznica boală a „părelniciei"; dar asta nu-i de ajuns: ea trebuie să mîntuie lumea. Biserica Îl cunoaşte pe Hristos după trup; dar pe El nu-L mai cunoaşte sau nu vrea să-L mai cunoască lumea. Calea veşnică a Bisericii este de la Iisus pămînteanul la Hristosul Ceresc; lumea, ca să se mîntuiască, trebuie să parcurgă

calea inversă, nu împotriva Bisericii, ci tot spre ea, dar de la Hristos la Iisus.

Calea Bisericii duce către Iisus Cunoscutul; calea lumii – către Iisus Necunoscutul.

Capitolul al II-lea

Evanghelia necunoscută

I

„Nu voi scăpa din vedere să includ pentru tine în *Tîlcuiri ale cuvintelor Domnului* tot ce am aflat de la Bătrîni (*presbyteroi*) şi mi-am fixat bine în memorie, garantînd pentru întregul adevăr. Căci, spre deosebire de cei mai mulţi dintre oameni, eu nu i-am căutat pe aceia care vorbesc mult, ci pe cei care ne învaţă adevărul, aducîndu-şi aminte nu nişte cuvinte străine, ci pe cele spuse de însuşi Domnul credincioşilor, cuvinte care vin din Adevărul însuşi. Iată de ce, cînd mă întîlneam cu vreunul dintre cei învăţaţi de către Bătrîni, îi întrebam despre toate spusele: ale lui Andrei, Petru, Filip, Toma sau Iacov, sau Ioan, sau Matei, sau ale oricăruia dintre ucenicii Domnului; şi, de asemenea, ce spun Aristion şi Prezbiterul Ioan, care sînt ucenici ai Domnului. Căci mi-am închipuit că-mi vor fi de folos cele ce nu sînt luate din cărţi, ci vin dintr-o voce vie şi nesecată."[1]

Acestea sînt cuvintele scrise în jurul anului 150 de către Papias, episcopul Hieropolisului, martorul cel mai apropiat, pentru noi, de ucenicii Domnului; pasajul face parte din prefaţa la cele cinci

cărţi de *Tîlcuiri ale cuvintelor Domnului*, tezaur distrus de ortodocşi, în care se aflau poate multe cuvinte, nu mai puţin autentice decît în Evanghelie. Aici avem cea mai veche şi mai valoroasă mărturie, pentru că este unica, despre mediul din care au ieşit Evangheliile.

II

Puţin mai tîrzie, din anul 185, mărturia lui Irineu, episcop de Lyon, este şi ea preţioasă, pentru că prin ea se confirmă mărturia lui Papias. Sînt amintiri despre cele văzute şi auzite în adolescenţă şi care s-au păstrat vii în memoria lui Irineu („întîmplările de atunci mi le amintesc mai bine decît cele de acum, pentru că tot ceea ce ai aflat în copilărie ţi se altoieşte pe suflet"); este vorba despre un bătrîn de o sută de ani, Sf. Policarp Mucenicul: „ne povestea despre discuţiile sale cu Ioan şi cu alţi oameni care l-au văzut pe Domnul, şi cum a păstrat în amintire... tot ce a auzit de la ei. Şi spusele lor sînt aceleaşi cu cele din Evanghelie... Iar eu nu le-am scris pe vreun papirus, ci întotdeauna le-am păstrat vii în inimă"[2].

III

Sensul ambelor mărturii este foarte clar pentru noi, deşi, poate, ciudat. În Biserică, începînd cu zilele cînd trăia Domnul, pînă la sfîrşitul secolului al II-lea şi, mai departe, pînă în veacurile al III-lea sau al IV-lea, pînă la istoricul eclesiastic Eusebiu, se întinde firul viu al tradiţiei, ca un fel de ecou

dintr-un veac în altul, din generaţie în generaţie: „Aţi văzut?" „Am văzut!" „Aţi auzit?" „Am auzit!" – răsună „vocea vie şi nesecată" în inimile credincioşilor: este ceva *dincolo de Evanghelie*, pe măsura ei, dacă nu cumva mai presus, pentru că este autentic, foarte apropiat de Hristos cel viu; vorbele sînt mai bune decît scrisul; cei care L-au văzut, L-au auzit pe Domnul ştiu, îşi amintesc ceva despre El ceva ce Evanghelia nu mai ştie şi nu-şi mai aminteşte.

IV

Acelaşi sens ciudat pentru noi, aproape înspăimîntător, se află într-o foarte veche, se pare, legendă a gnosticilor: „Domnul, după Înălţarea Sa, a coborît din nou pe pămînt şi şi-a petrecut unsprezece ani cu ucenicii Lui, învăţîndu-i multe taine". Probabil, aceasta este cea mai veche parte a legendei; iat-o şi pe cea mai tîrzie: „şi tot ce au văzut şi au auzit de la El, *le-a poruncit să scrie*"[3]. Aceasta este o parte mai tîrzie, pentru că în primele zile, luni, ani după plecarea Domnului, ucenicii nu au avut timp să scrie: prea devreme aşteptau ei Venirea; la ce bun papirusurile scrise cînd în curînd cerul se va desface precum un papirus? Oamenii nu vor apuca să citească nimic despre El, iar El îşi va face apariţia. „Nu cumva să uit", se gîndeşte cel care scrie; dar cine oare L-ar putea uita? Copiii? Dar vor fi copii, vor apuca să se mai nască?

Mult timp El a rămas, viu, în ochii lor, glasul Lui, viu, le răsună în urechi. „Fericiţi sînt ochii

voştri că văd şi urechile voastre că aud" (*Matei* 13.16). Dar iată, de la primele cuvinte scrise, această fericire a luat sfîrşit, a fost ca o a doua despărţire, şi mai amară. Cel ce scria parcă era de acord cu faptul că El nu mai e acum cu ei şi că întoarcerea e departe. Dacă iubitul ei se întoarce mîine, iubita aşteaptă, nu scrie; dar dacă nici mîine, nici în zilele următoare nu s-a întors, atunci prima scrisoare e primul dor, prima îngrijorare. Probabil, aşa vor fi privit oamenii de atunci prima Evanghelie scrisă – era o scrisoare în răstimpul despărţirii, semnul întîlnirii amînate.

V

Se pare că o asemenea părere a avut şi Petru faţă de prima Evanghelie scrisă de Marcu, ucenicul şi fiul său spiritual, ce cuprindea tocmai cuvintele sale. Petru, după cum ne spune Clement din Alexandria – mărturie probabil foarte veche şi adevărată, pentru că pentru noi este incredibilă –, aflînd că Marcu scrie Evanghelia, a rămas indiferent, a trecut pe-alături şi nici n-a vrut să arunce măcar o privire, iar dacă şi-a aruncat-o, a fost o privire piezişă, plină de „nelinişte şi îngrijorare"; poate că n-a spus nimic, dar s-a gîndit: „Şi el! N-am ce zice de tinerii care n-au văzut şi n-au auzit, dar el a văzut şi a auzit totul..."

Petru, Apostolul Suprem, „nu a încurajat", nu a binecuvîntat Evanghelia – a dezaprobat-o. Faptul este atît de ciudat, de cumplit, încît nu ne vine să ne credem urechilor. Iar Biserica, peste cîţiva

ani, n-a mai crezut, s-a grăbit – cu alte legende, mai noi – să şteargă această pată de pe memoria lui Petru, care este şi memoria ei: „Petru, îndemnat de Sfîntul Duh, se bucură că Marcu scrie Evanghelia" şi „confirmă cele scrise"; sau chiar „îi porunceşte să scrie"; sau, în sfîrşit, „îi dictează" el însuşi.

Pentru a înţelege aşa ceva, măcar cît de cît, trebuie să ne amintim că aceşti oameni, care au respins Evanghelia, L-au auzit cu urechile lor, L-au văzut cu ochii lor pe Hristos – Soarele cel viu, iar după El, în timpul Lui (El încă este cu ei, viu) Evanghelia pare o lumînare palidă faţă în faţă cu soarele. Dar, iată, a venit ziua cînd au fost nevoiţi să admită că n-au înţeles bine cuvintele Domnului despre Venirea Sa, deşi părea imposibil să nu înţelegi cuvintele rostite cu o claritate atît de înspăimîntătoare: „Sînt unii din cei ce stau aici care nu vor gusta moartea pînă nu vor vedea pe Fiul Omului" (*Matei*, 16.28). Toţi sau aproape toţi muriseră fără să-L fi văzut. De această „ispită", *skandalon*, nu-i putea salva decît El, care pe atunci era încă împreună cu ei, viu. Însă ei au fost nevoiţi să fie de acord că El nu va veni mîine, ci peste mulţi ani, poate chiar peste veacuri; încă mult timp vor muri şi se vor naşte oameni (mai înainte nu prea credeau aşa ceva, sau nu se prea gîndeau la una ca asta) şi, deci, oamenii ar putea *să-L uite pe Hristos* (nouă, acum, acest gînd ni se pare înfricoşător, dar cum trebuie să li se fi părut lor?). Şi abia după ce au înţeles toate acestea, înainte de a

părăsi Soarele, „ziua Domnului", pentru tunelul subpămîntean negru-negru, lung-prelung, au început, cu inima strînsă, să aprindă lumînarea, să scrie Evanghelia.

Toate acestea sînt greu, aproape imposibil de înţeles pentru noi; dar fără asta nu vom înţelege niciodată ce înseamnă Evanghelia şi, mai ales, nu vom vedea ce se află *dincolo de ea* – viaţa vie a viului Hristos, viaţa necunoscută a Celui Necunoscut.

VI

Prima însemnare presinoptică, inclusă apoi în *Sinoptice* (*synoptikoi* înseamnă *co-martori, con-sonanţi*, spre deosebire de *Ioan*, care este *Ne-consonant*), a apărut în Palestina, patria lui Iisus, şi în limba Sa natală, arameica, probabil în jurul anilor 40, înainte de dispariţia generaţiei Sale[6]; însă această scriere încă nu avea o răspîndire prea mare, fiind folosită cel mult ca îndreptar pentru fraţii recent primiţi în comunitate, care nu-L văzuseră şi nu-L ascultaseră pe Domnul, ca să înveţe pe de rost „cuvintele Lui"[7].

În anul 73, după încheierea războiului din Iudeea, primii creştini au fugit din Ierusalimul ruinat în oraşul vecin, Pêlla, apoi, mai departe, în Kokaba, oraş din provincia Bataneea a regelui Irod Agrippa al II-lea, situat aproape de graniţa cu regatul nabateenilor (Arabia). Tot aici s-au mutat şi rudele lui Iisus, inclusiv fraţii Lui, cei care au crezut în El[8]. Primul gîngurit al acestor porumbei

albi, adăpostiţi de furtună într-o crăpătură din stîncile din Bataneea, auzit în liniştea soarelui-răsare, în împărăţia lui Dumnezeu, deci prima mărturie a acestor „sărmani întru Domnul", *ebionim*, sînt cele dintîi „cuvinte ale Domnului" scrise, *logia kyriaka*.

Putem avea încredere că au fost notate exact? Putem. Stau strîns lipiţi unii de alţii în acest cîrd de porumbei; îi apropie, frăţeşte, un suflet – *al Lui* – într-un singur trup, tot *al* Lui; aceasta este, pentru noi, cea mai bună garanţie a exactităţii; ce uită unul, îi amintesc ceilalţi; dacă greşeşte cu ceva, este îndreptat. Îşi amintesc nu numai cuvintele Lui, ci şi sunetul glasului Său viu, chipul, privirea, gestul cu care au fost rostite cuvintele, unde şi cînd; toţi îşi amintesc ca şi cum întîmplările au loc în prezent; îşi amintesc pentru că iubesc.

VII

Datorită experienţei memoriei noastre *scrise*, şubrede şi încîlcite, noi nu ne putem imagina soliditatea şi limpezimea memoriei *orale* a celor din vechime. Uriaşul Talmud, în întregime, la fel ca *Rig-veda* (16.000 de versuri) şi Coranul, s-au păstrat în memoria orală, de-a lungul multor veacuri. „Memoria ucenicului bun e asemeni unui bazin perfect căptuşit: nu lasă să-i scape un strop de apă", spun cărturarii Talmudului[9].

Forţa exterioară a memoriei este ajutată de forţa lăuntrică a cuvintelor Domnului:

Niciodată n-a vorbit un om aşa cum vorbeşte Acest Om (Ioan 7.45).

Dacă acest lucru l-au înţeles de îndată oamenii simpli, poate chiar grosolani, cum au fost slugile fariseilor, trimise să-L prindă pe Iisus, este de presupus că şi mai bine L-au înţeles ucenicii. Tocmai prin expresia: „Niciodată n-a vorbit aşa un om", prin semnul unicităţii neomeneşti, a incomensurabilităţii cu vreun etalon omenesc, pentru ei, care le-au auzit şi pentru noi, care le citim, aceste cuvinte sînt autentice: aici memoria şi autenticitatea sînt acelaşi lucru.

Renan[10] observa: „Cuvintele Lui se deosebesc de toate cuvintele omeneşti printr-o lumină calmă şi neobişnuită, parcă de pe altă lume, astfel că le poţi recunoaşte de îndată", iar lui, un om subtil şi complex, dar necredincios, îi este mai greu să înţeleagă decît unor oameni simpli şi grosolani, slugile fariseilor.

E suficient să comparăm Evanghelia cu celelalte cărţi ale Noului Testament, sau, şi mai bine, pe Luca din Evanghelie cu Luca din *Faptele Apostolilor*, ca să simţim de îndată întreaga deosebire dintre acel Cuvînt şi acestea; este ca şi cum plămînii simt trecerea de la aerul pădurii la cel dintr-o cameră închisă sau cum ochiul simte trecerea de la lumina soarelui la pîlpîirea unei lumînări. Parcă te-ai prăbuşi din cer pe pămînt.

VIII

Aceste cuvinte sînt atît de simple, încît şi un copil le poate pricepe. Mici parabole, imagini naive ce se întipăresc pentru totdeauna în memorie: bîrna din ochiul nostru şi paiul din ochiul vecinului; orbul care-l conduce spre groapă pe celălalt orb; sînt lucruri atît de simple, încît nu vor fi uitate pînă la sfîrşitul lumii.

Copiii înţeleg, dar nu înţeleg înţelepţii, pentru că sub stratul clar de deasupra sînt multe altele, de adîncime, tot mai obscure şi mai misterioase. Dar înainte ca omul să observe aceste profunzimi, în mintea, în conştiinţa, în voinţa lui şi, desigur, în memoria lui, aceste enigme se înfing ca nişte spini ascuţiţi sau ca nişte dinţi veninoşi: în inima cui s-au înfipt, acela este otrăvit pentru totdeauna.

IX

Faţă de aceste cuvinte dure şi limpezi ca diamantul, toate cuvintele omeneşti par a fi de lut ce se sfarmă. Lumea se mişcă pe ele ca pe nişte osii de nezdruncinat: „Cerul şi pămîntul vor trece, dar cuvintele mele nu vor trece".

Toate cuvintele omeneşti sunt aspre ca piatra spartă faţă de cristalele de o perfecţiune geometrică, născute din divina Logică-Logos. *Memoria ochiului* remarcă imediat cel mai mic defect de pe suprafaţa lor – orice proeminenţă, orice adîncitură; dar nu e vorba de un defect al lor, ci de un defect al memoriei. Dacă ar fi mai bine sau chiar mai simplu altfel – nu se poate spune; cine nu

crede n-are decît să încerce să spună mai bine, să şlefuiască mai bine diamantul.

X

Muzica lăuntrică a limbajului este indestructibilă în toate traducerile, în toate limbile. De fapt, nu există carte mai universală în toate limbile şi în toate timpurile.

„Ce-aţi ieşit să vedeţi în pustie? Au trestie clătinată de vînt?" sau: „Veniţi la Mine toţi cei osteniţi şi împovăraţi" (*Matei* 11.7, 28) – sînt cuvinte ce răsună şi vor răsuna pînă la sfîrşitul lumii, în toate colţurile lumii, la fel, indestructibil[11].

Memoria auzului distinge imediat sunetul acestor cuvinte aşa cum deosebeşte clinchetul aurului de sunetul cositorului din monedele false, care sînt toate cuvintele omeneşti; imediat, printre toate vocile străine, recunoaşte, îşi aminteşte acest glas familiar: „oile merg după El, căci cunosc glasul Lui" (*Ioan* 10.4); printre toate zgomotele pămînteşti, ea recunoaşte sunetele raiului.

XI

Memoriei auzului îi e cunoscută şi *armonia* specială, irepetabilă, *ambiguă* din cuvintele Domnului – paralelismul celor două părţi ale frazei, care nu este pur şi simplu un acord, ca în Vechiul Testament, ci un *acord prin opoziţie*: «Primii vor fi ultimii iar cei de pe urmă vor fi cei dintîi"; „cine ţine la sufletul lui îl va pierde, iar cine-şi pierde sufletul lui îl va găsi". În fiecare cuvînt avem teza,

antiteza şi sinteza: „da", „nu" şi mai presus de ele un „da" care le uneşte; Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh. Întreaga Evanghelie răsună prin această muzică întreită, aşa cum într-o cochilie răsună vuietul valurilor mării.

Pe aripile acestei armonii duble zboară peste toate veacurile şi popoarele cuvîntul Lui, cuvîntul viu, nemuritor, precum sămînţa miraculos înaripată, care la cea mai mică adiere de vînt e purtată la mii de verste.

XII

De îndată se distinge Cuvîntul Lui de toate cuvintele omeneşti şi prin *memoria gustului*. Sarbede sînt toate faţă de aceste cuvinte „sărate". „Bună este sarea"; „Sare aveţi întru voi" (*Marcu* 9.50). În multe cuvinte ale Lui apare sarea nu doar a înţelepciunii divine, dar şi a inteligenţei umane, am putea spune – aproape a „spiritului", însă, firesţte, nu în înţelesul pe care i-l dăm noi, ci într-un alt sens, pentru care nu avem cuvinte. Văduva pisăloagă în faţa judecătorului, servitorul necredincios, bogatul prost înaintea morţii şi cîţi alţii. În fiecare cuvînt, mai ales în pilde, există cîte un grăunte din această sare, o lumină tristă sau veselă, dar întotdeauna la fel de calmă, strălucind într-un zîmbet nepămîntesc.

Peştele, de-abia prins în Lacul Ghenizaret, este spintecat tot aici, pe mal, curăţat, sărat şi uscat la soare. Peştele este hrana smerită a pescarilor din Galileea, a Celor Doisprezece şi a Îngerilor ce se

pogoară la ei. Cine a gustat măcar o dată din săraca masă împărătească a Domnului, din acest peşte sărat de Ghenizaret, acela nu-l va uita niciodată şi nu-l va schimba pe nici un fel de ambrozie.

XIII

Dar, poate, cel mai bine îi recunoaşte cuvintele *memoria inimii*. „Cine nu-şi lasă tatăl şi mama..." „Căci flămînd am fost şi nu Mi-aţi dat să mănînc; însetat am fost şi nu Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi nu M-aţi primit; gol, şi nu M-aţi îmbrăcat; bolnav şi în temniţă, şi nu M-aţi cercetat" (*Matei*, 25.42-44). Toate acestea trec prin inimă ca un fier înroşit, şi cicatricea arsurii rămîne pe vecie, aşa că îţi poţi da imediat seama al cui este focul care a trecut pe aici. Chiar dacă Evanghelia ar fi dispărut, după aceste cicatrici din inimă am putea şti că Hristos a existat pe pămînt.

XIV

Originalul arameic sună destul de desluşit în limba greacă în care a fost tradusă Evanghelia[12].

Deci, cine sînt arameenii? Ramura nordică, cea mai apropiată de arieni, a poporului semit; cei mai timpurii, cu două, cu trei mii de ani înainte de Iisus Hristos, intermediari – şi nu statali ci, în sensul iudaic, profetic, chiar anti-statali – între Babilon-Egipt şi Canaan-Fenicia (Creta-Egeea, „Atlantida din Europa"); au fost ultimii vestitori ai universalităţii, ai „catolicităţii" antice şi primii vestitori ai noii universalităţi[13]. Dacă mitul poto-

pului, al „Atlantidei" (sfîrşitul primei omeniri) este semnificativ din punct de vedere religios şi poate, preistoric, atunci „cel de-al doilea Adam", Iisus, îi vorbeşte celei de-a doua omeniri în limba celei dintîi.

În secolul al XI-lea î.H., limba arameică era tot aşa de universală cum va fi, peste o mie de ani, greaca populară, acel *koînè*, acea limbă elenistică a lui Alexandru cel Mare şi a Zeului Dionysos, umbra Soarelui, Fiul care va să vină[14]. Tradusă din arameică în această limbă, Evanghelia reuneşte ambele universalităţi într-una singură, ambele omeniri într-una singură: pe a doua şi pe prima într-o a treia. Aici avem din nou teza, antiteza şi sinteza; Tatăl, Fiul şi Duhul: cu aceeaşi muzică Întreită răsună Evanghelia, aşa cum într-o cochilie răsună vuietul făcut de valurile mării.

XV

Din traducerea grecească trebuie să răzbatem pînă la originalul arameic ca să auzim „glasul viu, nesecat" al lui Hristos, să simţim cum, o dată cu limba lui maternă, adie spre noi „însăşi răsuflarea de pe buzele Domnului", *suavitates, quae velut ex ora Iesu Christi... afflari videntur*[15].

Întîiul Lui gîngurit de copil către Tatăl în limba mamei pămînteşti: „*Abba*, Tată" şi ultimul geamăt de pe cruce: *Lama sabahtani* – sînt în limba arameică. *Rabbi Jeschua* – Iisus Arameanul – Iisus Necunoscutul.

XVI

„Ce s-a cîntat la harfă sună altfel la flaut."[16] *Talitha koumi* nu înseamnă: „Fată, ridică-te", ci: „Fetiţo, trezeşte-te". Minunea extraordinară a învierii este infantil de simplă, de inteligibilă, de firească în acest cuvînt copilăresc de simplu. „Ridică-te, fată", – sufletul tace, doarme un somn de moarte; „fetiţo, trezeşte-te", – sufletul învie, se trezeşte[17].

Această simplitate este divinitatea Evangheliei: cu cît e mai simplă, cu atît e mai divină. Această simplitate este transparenţa, invizibilitatea, parcă absenţa aerului în Evanghelie. În patria lui Iisus, la poalele munţilor Galileii, în dimineţile senine, edenice, văzduhul curat, ceresc, eterul de deasupra pămîntului e aşa de străveziu, încît depărtarea devine apropiată: de la Tabor la Hermon nu-i decît o aruncătură de băţ. Acelaşi eter ceresc îl regăsim şi în Evanghelie. Parcă nici n-ar exista cele două mii de ani care ne despart de el: totul este ca ieri sau astăzi; nu a fost – este. „Mai înainte de *a fi fost* Avraam" – şi după ce voi veţi *fi fost,* după ce *vor fi fost* ultimii oameni ai lumii, – „Eu *sînt*". Între El şi noi nu mai este nimic; sîntem faţă în faţă cu El.

E atît de înfricoşător, încît e de înţeles că uneori chiar şi oamenii credincioşi, ani la rînd, se tem să-şi arunce privirea în Evanghelie; la biserică o ascultă, dar la ei acasă îşi astupă urechile ca să nu audă glasul cumplit de apropiat: „Astăzi trebuie să rămîn în casa ta".

XVII

Tocmai această Evanghelie simplă, cumplit de apropiată, este cea necunoscută: simple „Amintiri", orale, ale unor oameni foarte simpli: nu ştiu să scrie, „n-au învăţat carte", de fapt, nici nu au timp: „curînd va veni El însuşi".

„Amintirile Apostolilor, aşa-numitele Evanghelii", spune Sf. Iustin Mucenicul (anul 150), care i-a văzut şi i-a ascultat pe cei care au văzut şi au ascultat pe Domnul[18]; asta înseamnă: „Amintiri", *Apomnêmoneumata* este prima denumire a cărţii, cea mai veche, iar „Evanghelii" – este cel de-al doilea titlu, ulterior. „Amintiri" nu în sensul de *Memorabilia*, „Demn de înscris în memorie", precum la Xenophon despre Socrate (oare există la Hristos ceva mai mult sau mai puţin demn de a fi memorat, oare nu totul are aceeaşi importanţă?), ci mai curînd în sensul „Amintirilor", „Memoriilor" noastre personale şi istorice. Acest lucru trebuie să-l ţinem mereu minte, ca să înţelegem ce înseamnă Evanghelia.

XVIII

„Nu putem afla aproape nimic despre personalitatea istorică a lui Iisus, pentru că Evanghelia, prin originea sa, nu este cîtuşi de puţin o carte de istorie, ci una liturgică: deja în anii 40 ai secolului I era citită la liturghiile duminicale", după cum ne relatează acelaşi Iustin Mucenicul[19]. Aceste îndoieli curente, privitoare la istoricitatea Evangheliei, sînt foarte uşor de respins.

În primul rînd, pe atunci, nu în primii ani, ci în primele zile ale creştinismului, cînd au apărut primele însemnări ale „cuvintelor Domnului", noţiunile de „bisericesc" în general şi de „liturgic" în special nu corespundeau cîtuşi de puţin noţiunilor noastre actuale. Micile „bisericuţe" de acasă, strîmte, în care totul e atît de simplu, de sărac, de gol, unde e o înghesuială frăţească, unde e cald, intim, sînt numai lăuntric uriaşe, pentru că El însuşi a fost aici şi, poate, va fi acum din nou – pentru că întotdeauna aici El este nevăzut dar *prezent (parousia)* – aceste mici bisericuţe nu sînt deloc asemănătoare cu ale noastre, cu catedralele noastre splendide şi reci. Dacă unul dintre acei „sărmani ai lui Dumnezeu", dintre acei copii ai lui Dumnezeu s-ar pomeni într-o asemenea biserică – în Catedrala Sf. Petru din Roma sau în Sf. Sofia – s-ar mira atît de tare, s-ar speria atît de tare, mai că ar plînge de frică, aşa cum plîng copiii; nu şi-ar mai recunoaşte însemnările pentru aducere aminte – crîmpeiele de papirus sau pergament, scrise înghesuit, în arameică, răscitite, pătate, nu şi-ar recunoaşte „Evangheliile" lui, udate cu atîtea lacrimi, străluminate de atîta dragoste – nu le-ar regăsi în această carte greoaie, ferecată în purpură, aur şi pietre preţioase, care aproape că nu poate fi deschisă, Evanghelia noastră bisericească!

XIX

În al doilea rînd, Origene are dreptate: „dacă Evangheliştii nu ar fi spus adevărul şi ar fi scornit

basme (mituri), cum bănuieşte Celsus, aceştia nu ar pomeni de lepădarea lui Petru şi ispita ucenicilor"[20]. Şi parcă numai despre asta? Petru, în cuvintele Domnului, este „Satana"; Iuda – Vînzătorul, ales printre Cei Doisprezece de către însuşi Învăţătorul, care ştia ce va fi Iuda pentru El şi pentru ei; „posedarea", „demonia" lui Iisus în teribila relatare a lui Ioan (*Ioan,* 7.20, 10.20) şi, mai teribil, la Marcu, „nebunia" lui Iisus, recunoscută nu doar de fraţii Lui ci, poate, şi de mama lui (*Marcu*, 3.21, 31-35); cel de-al doilea Iisus, mîntuit de cruce, Baraba, *Bar-Abba* – „Fiul Tatălui" (aşa scrie în cele mai vechi manuscrise)[21]; şi ultimul strigăt al Fiului către Tatăl: „de ce M-ai părăsit?"... De fapt, trebuie să enumerăm? E de-ajuns să arunci o privire în Evanghelie ca să vezi că e plină de asemenea „ispite", *skandala*, „cuvinte grele" (*Ioan* 6,60); toată Evanghelia e „un semn care va stîrni împotriviri", după cum a prezis Simeon Teophorul, ţinînd Pruncul în braţele sale:

*Iată, Acesta e pus... ca un semn care va stîrni împotriviri. Sêmeion antilegomenon (*Luca *2.34).*

Ciudată şi îngrozitoare carte „de cult", în care, ca un făcut, la fiecare pas sînt presărate capcane-enigmă!

Oricît ar fi şi asta de ciudat, de cumplit, putem spune că Evanghelia este cartea cea mai puţin „de cult" şi chiar – neînţelegînd Biserica în sensul de atunci, al primelor zile de creştinism, ci în sensul nostru actual – este cea mai puţin „bisericească"

dintre toate cărţile care au fost, sînt şi, probabil, vor fi vreodată.

Cumplita Carte a trebuit închisă, ferecată în fier, piatră, diamant, pentru ca spiritul ei prea liber să nu explodeze şi să nu distrugă întreaga biserică. Însă forţa divină a Bisericii constă tocmai în faptul că trăieşte prin duhul Evangheliei, veşnic supus înăbuşirii, dar niciodată înăbuşit; numai prin aceste explozii lăuntrice, calme, se mişcă ea.

După toate acestea, ca să te îndoieşti de „istoricitatea" Evangheliei trebuie să fii un istoric foarte slab.

XX

Se simte cum uneori celor care-L pomenesc le e greu să-şi aducă aminte vorbirea vie a lui Iisus, aceste „cuvinte ciudate, grele"; se simte că uneori nu înţeleg cele spuse:

Cei care sînt cu mine nu M-au înţeles[22].

Şi sînt nedumeriţi, „cad în ispită" şi totuşi redau cu precizie cuvintele neînţelese, pecetluite şi neatinse, întregi, vii, calde încă parcă de „răsuflarea buzelor divine". Îngrămădesc lespezile grele ale cuvintelor, neîndrăznind să se atingă de ele, să le cioplească şi să le şlefuiască. Prea adînc le-au pătruns cuvintele în inimă; prea de neşters este amprenta lăsată de ele în memorie pentru ca ei, chiar dacă ar fi vrut, să le noteze altfel decît le-au auzit.

Căci noi nu putem să nu vorbim cele ce am văzut şi am auzit (Fapte *4.20*)

De ce nu pot? Pentru că Îl iubesc prea mult pe El. Tocmai această infinită iubire pentru El este cea mai bună garanţie a autenticităţii infinite a Evangheliei[23].

XXI

Evanghelia a crescut ca şi cum, întîmplător, în dezordine, s-ar fi pus într-o casetă file răzleţe, însemnări pentru aducere aminte despre cuvinte şi întîmplări din viaţa Domnului, iar apoi, înviind precum petalele, au crescut împreună alcătuind o floare, aşa că nu mai pot fi despărţite fără să ucizi floarea; culorile lor profund opuse, „contradictorii" s-au revărsat în frumuseţea unică şi vie a florii, în chipul Domnului. „Eşti mai frumos decît fiii oamenilor" şi cartea despre Tine este cea mai frumoasă dintre toate cărţile omeneşti. Dar Evanghelia nu-şi cunoaşte frumuseţea şi nu vrea să fie frumoasă: dacă şi-ar fi cunoscut-o, dacă ar fi vrut, tot farmecul ar fi dispărut. Numai pentru Dumnezeu înfloreşte şi îşi împrăştie mireasma această floare necunoscută a Raiului Necunoscut.

XXII

Floarea are nevoie de aer, Evanghelia – de libertate. Care libertate? Vom spune simplu: are nevoie de orice fel de libertate, inclusiv de „libertatea criticii".

Critica înseamnă judecată. Dacă Evanghelia este adevărul, mai poate fi ea judecată? Adevărul judecă, nu este judecat. Dar, în primul rînd, care

dintre noi, trăind aşa cum trăim noi, ar îndrăzni să spună că pentru el Evanghelia este *deja* adevărul? Şi în al doilea rînd, adevărul luptă cu minciuna, se apără de ea. O astfel de apărare este *apologia*, despre care am putea spune că a luat naştere o dată cu Evanghelia. Dar dacă o critică adevărată sfîrşeşte cu Apologetica, e posibil să fie şi invers: Apologetica începe cu Critica.

XXIII

În „contrazicerile" aparente sau reale ale Evangheliilor există deja libertatea necesară de opţiune, de judecată, de critică.

„De ce-mi zici bun?" – această întrebare o găsim la *Marcu* (10.18), iar la *Matei* (19.17): «De ce mă întrebi: Ce bine?»* Putea oare Iisus vorbi şi aşa şi altfel? Iar diferenţa e ca de la cer la pămînt. Vrei-nu vrei, trebuie să judeci, să alegi liber, trebuie să fii judecător, „critic"[24].

La opţiune ne obligă nu doar contradicţiile de cuvinte din diferite Evanghelii, ci şi diferitele lecţiuni ale aceluiaşi cuvînt.

„Iisus *nu a putut* acolo (în Nazaret) să facă nici o minune", aşa scrie în textul nostru canonic (*Marcu*, 6.5), iar în străvechile codexuri italiene (*Italocodices*) găsim: „Iisus *n-a făcut acolo nici o minune*", *non faciebat* – în sensul, desigur, că „deşi ar fi putut să facă, nu a vrut"[25]. Din nou diferenţa este imensă şi poate fi ştearsă doar printr-o violenţă

* *Pasajul reprodus de autor din Matei sună altfel în Bibliile canonice română şi rusă; citatul l-am transcris după* Rumanian Bible *B350-1* (n.t.).

foarte grosolană, rupînd sau tocind tăişul divin al Cuvîntului cu ajutorul mărginirii omeneşti.

Iată, însă, ceva şi mai izbitor. În lectura noastră canonică, tîrzie, datînd din secolul al IV-lea, avem la *Matei* 1.16: „Iacov a născut pe Iosif, logodnicul Mariei, din care s-a născut Iisus". Iar în codicele *Syrus Sinaiticus*, tradus după originalul grecesc din secolul al II-lea se spune:

Iosif, căruia i-a fost dată de logodnică fecioara Maria, L-a zămislit pe Iisus. Ioseph, cui desponsata virgo Maria, genuit Iesum[26]

Aici diferenţa atinge deja însăşi dogma concepţiei imaculate. Oamenii nu au ştiut ce să facă şi au ascuns manuscrisul într-un colţ întunecos al bibliotecii din Sinai, unde acesta a zăcut cincisprezece veacuri, pînă cînd, în sfîrşit, a ieşit la lumină în zilele noastre, poate spre bucuria răutăcioasă şi vană a criticilor de stînga şi spre spaima nu mai puţin zadarnică a teologilor[27].

XXIV

„Sfîntul Duh le-a purtat mîna evangheliştilor, atunci cînd au scris Evangheliile", ne învaţă un teolog protestant din secolul al XVI-lea[28]. Asta înseamnă: pentru Duh, evanghelistul care scrie este ceva în genul clapelor de orgă pentru un muzician. Dacă-i aşa, atunci, desigur, trebuie să punem de acord toate „contrazicerile" din Evangheli, chiar dacă pentru aceasta am fi nevoiţi, la începutul unor asemenea „simfonii", să afirmăm, cum face Sf. Augustin, că au existat două Marii

Magdalene, iar la sfîrşit să susţinem, cum nu mai face nimeni, că Iisus s-a născut de două ori şi a murit de trei ori sau, cu alte cuvinte, trebuie să credem că Sensul Divin îi împinge pe oameni la absurditate. Dar dacă nu-i aşa, atunci suflarea Duhului, „inspiraţia divină" a Evangheliei şi voinţa de libertate sînt acelaşi lucru.

XXV

Cine nu crede liber poate să se ducă la biserică, să asculte „cititul Evangheliei", dar să n-o deschidă: îşi va pierde vechea credinţă şi nu se ştie dacă o va găsi pe cea nouă.

XXVI

Există ceva divin-emoţionant, aş zice chiar „divin-tînguitor" în „contrazicerile" evanghelice, în aceste eforturi ale Sfîntului Duh – parcă disperate, convulsive şi totuşi grijulii cu libertatea omenească – de a răzbate prin trup şi sînge, eforturi zadarnice uneori, asemănătoare tremurului unei flăcări în aerul năbuşitor sau fîlfîitului aripilor unor porumbei prinşi în plasă.

XXVII

Cel mai teribil, dar şi cel mai sfînt dar pe care Dumnezeu l-a dat oamenilor este libertatea. Asta se simte cel mai bine aici, în Evanghelie. Iată de ce prima ţintă a asupritorilor spiritului, pe care vor să o nimicească, este această carte, cea mai de temut pentru ei, Evanghelia.

„În loc de a îngrădi libertatea omenească, Tu ai sporit-o şi l-ai împovărat pe om pe vecie cu chinurile ei... Dar oare nu Te-ai gîndit că el va respinge, în cele din urmă... şi adevărul Tău, dacă îl asupreşti cu o povară atît de cumplită?" spune Marele Inchizitor (Dostoievski). „Fii cadavru în mîinile învăţătorului, *perinde ac cadaver*", zice Loyola. Cadavrul acesta vrea să fie şi Pascal, dar nu poate şi înnebuneşte din pricina spaimei „hăului", a libertăţii evanghelice.

XXVIII

A-ţi fi frică de libertate, a nu crede în ea înseamnă a nu crede în Sfîntul Duh, pentru că libertatea omului în Dumnezeu este Duhul – iată la ce concluzie ne conduce critica evanghelică, şi nu-i puţin.

Poate că, plătind un preţ cumplit, am înţeles în sfîrşit sau vom înţelege curînd ceea ce, în cei două mii de ani de creştinism, nu a înţeles nimeni, – că numele necunoscut al lui Iisus este *Eliberatorul* şi că, neacceptînd libertatea, nu-l vom cunoaşte niciodată pe El, Cel Necunoscut.

Capitolul al III-lea

Marcu, Matei, Luca

I

Ochiul telescopului avîntat spre cer din deschizătura mobilă a cupolei observatorului poate fi la fel de sfînt precum un psalm al lui David:

Cerurile spun slava lui Dumnezeu şi facerea mîinilor Lui o vesteşte tăria. (Ps. *18,1*)

Acest lucru nu-l văd oamenii cu ştiinţă puţină: îl văd însă Newton şi Copernic. Critica este un asemenea telescop îndreptat spre cerul evanghelic, iar atenţia încordată de două mii de ani spre Evanghelie este luciul lentilei telescopului. Poate că mai bine decît toţi teologii şi criticii eruditi citesc Evanghelia copilul şi sfîntul; dar aceştia pot să nu vadă în ea ceea ce văd ceilalţi[1].

II

O nouă lentilă din telescopul criticii evanghelice, o lentilă nemaivăzut de puternică şi de un luciu perfect este aşa-numita „Teorie a celor două izvoare", *Zweiquellentheorie*. Ce înseamnă ea e la fel de greu de explicat în cîteva cuvinte, ca şi analiza spectrală. Dar noi trebuie să credem că oamenii îşi petrec uneori cu sfinţenie întreaga viaţă în obser-

vatoare şi în critica Evangheliei, urmărind fie cerul cosmic exterior, fie cerul lăuntric, evanghelic, care este şi mai adînc decît celălalt. Atenţia încordată a unei vieţi de om este prea puţină, este nevoie de atenţia unor generaţii întregi ca să fie descoperite noi stele-lumi. Este tocmai ceea ce ne dezvăluie Teoria celor două izvoare.

III

Marcu, cel mai bătrîn dintre Sinoptici („Co-martori", „Consonanţi"), este pentru noi martorul cel mai apropiat de Omul Iisus, cel puţin după mărturiile pe care le avem în prezent; Marcu este unul dintre „cele două izvoare" ale cunoaşterii noastre. Lui Marcu şi nu lui Matei, în pofida tradiţiei bisericii, îi revine primul loc în succesiunea istorică a Evangheliştilor. Nu Marcu, cum se credea anterior, împrumută de la ceilalţi doi Sinoptici, ci invers, ei împrumută de la el. Această descoperire, făcută cu relativă uşurinţă, a costat aproape un secol de eforturi ştiinţifice, însoţită fiind uneori de pieirea sufletelor, adică de pierderea credinţei. Însă a doua parte a teoriei este şi mai dificilă.

Pentru Luca şi Matei, Marcu nu este singurul, ci doar unul dintre cele două izvoare. Urmîndu-l pe Marcu, cu mai multă precizie în redarea cuvintelor Domnului decît în relatarea evenimentelor, Matei şi Luca par a se ignora, lucru de care este uşor să ne convingem după „contrazicerile" prea evidente, imposibile în cazul în care s-ar fi cunoscut, mai ales în naraţiunile despre Naşterea şi apa-

riţia Domnului înviat. Atunci cum să explicăm coincidenţele textelor lui Luca şi Matei, mergînd uneori pînă la similitudinea frapantă, uneori literală, gramaticală, în redarea cuvintelor Domnului, importante şi decisive, dar care lipsesc la Marcu? Numai prin faptul că amîndoi transcriu dintr-o sursă necunoscută nouă, poate mai veche decît Evanghelia lui Marcu, sursă *presinoptică*, cu siguranţă scrisă, probabil cea de care pomeneşte Papias, sau „prezbiterul Ioan" aflat în spatele lui, vorbind despre „cuvintele Domnului", *logia kyriaka*, pe care vameşul Matei-Levy le-ar fi „cules" sau notat în scris în limba „evreiască", adică arameică, confundîndu-l probabil pe autorul acestor însemnări cu Matei al nostru, grecul[2].

Facem o mare greşeală dacă ne închipuim că, pe baza celor două Sinoptice ale noastre, cunoaştem bine acest izvor necunoscut şi că, prin urmare, descoperirea lui ar fi lipsită de importanţă. În cursul său profund, subteran, ascuns nouă, apele izvorului pot avea altă temperatură, altă culoare şi alt gust decît la suprafaţă, în cele două Sinoptice ale noastre, care s-ar putea chiar să fie bazine artificiale. Nu-i deloc acelaşi lucru a fi în locul ce se vede pe fereastră sau a sta în dreptul ferestrei. Această sursă presinoptică, aşa-numita *Q* (Quelle) a fost deja restabilită parţial, dar numai parţial, deoarece problema ei va fi rezolvată definitiv numai împreună cu rezolvarea problemei privitoare la raporturile Sinopticelor cu Ioan, cel mai enigmatic dintre evangheliştii noştri, „Una dintre cele

mai mari enigme ale creştinismului", care se situează în afara Sinopticelor şi pare chiar să le contrazică[3].

Dar dacă aceste profunzimi ale cerului evanghelic nu sînt atinse nici de obiectivele cele mai puternice ale telescoapelor critice, totuşi încă de pe acum, în Teoria celor două izvoare, ne apropiem de sursa primară a Evangheliilor noastre, de acea oglindă adîncă, clară şi totuşi tulbure, în care s-a oglindit mai clar şi mai de aproape chipul lui Iisus Necunoscutul. Tot aşa, uneori, în văzduhul foarte transparent al celor mai senine nopţi, se poate vedea cu ochiul liber cum începe să strălucească şi se închide cercul întunecat al lunii din primul sau cel de-al patrulea pătrar.

Totuşi, înainte de a ne arunca privirea în această oglindă clar-obscură şi poate *dincolo de ea, de cealaltă parte a Evangheliei*, trebuie să privim cu mai multă atenţie în oglinzile vizibile ale Sinopticelor, care, din pricina prafului bimilenar al obişnuinţei, şi-au pierdut cumplit de mult luciul.

IV

Cîte Evanghelii sînt? Patru? Nu, trei plus una. Afirmaţia poate fi uşor explicată pe cale grafică. E suficient să desenăm, pe o hîrtie albă, cu creion roşu, trei beţe la un loc şi încă unul, mai departe, cu creion albastru: cele trei beţe sînt Sinopticii, „Con-sonanţii", iar cea izolată îl reprezintă pe cel „Ne-consonant", pe Ioan, care parcă ar fi „Adversarul" celorlalţi.

ajuns episcop), ci pur şi simplu: „om cu harababură în cap". Însă chiar dacă Papias a înţeles bine şi a redat exact cuvintele lui Ioan despre „lipsa de ordine" în scrierile lui Marcu, nu putem totuşi să-i dăm prea multă crezare. „Nu a păcătuit", pare el să-l justifice, dar în realitate îl acuză pe Marcu, aruncă asupra lui o umbră, foarte uşoară ce-i drept, dar totuşi o umbră. Dar nici de aprecierea lui Ioan-Papias nu trebuie să ne mirăm prea mult.

Avem doi evanghelişti, doi scriitori: Ioan (dacă „evanghelistul Ioan" al nostru şi „Prezbiterul" lui Papias sînt aceeaşi persoană) şi Marcu; unul spune despre celălalt: „scrierea mea este mai exactă, ordinea mea este mai bună" (Ierusalim-Iudeea în loc de Capernaum-Galileea). Dacă nu în spiritul superior al tradiţiei, atunci pur şi simplu omeneşte (şi tocmai *aşa* trebuie citite toate monumentele vechi, chiar şi cele bisericeşti) lucrurile sînt prea uşor de înţeles şi cît se poate de fireşti[6].

Încă nu ştim dacă Marcu poate fi conciliat cu Ioan, dar încă de pe acum nu mai încape discuţie că singura succesiune clară a evenimentelor, pe care o urmează şi Matei, şi Luca şi chiar, în mare parte, însuşi Ioan, o găsim numai la Marcu: cheia unică pentru viaţa lui Iisus Necunoscutul sau este aici sau nu este nicăieri[7].

VI

Marcu este „tălmaciul" lui Petru. Tot ce spune Petru, care îl văzuse cu ochii lui şi îl ascultase cu urechile lui pe Iisus, Marcu îşi aminteşte şi îşi

ajuns episcop), ci pur şi simplu: „om cu harababură în cap". Însă chiar dacă Papias a înţeles bine şi a redat exact cuvintele lui Ioan despre „lipsa de ordine" în scrierile lui Marcu, nu putem totuşi să-i dăm prea multă crezare. „Nu a păcătuit", pare el să-l justifice, dar în realitate îl acuză pe Marcu, aruncă asupra lui o umbră, foarte uşoară ce-i drept, dar totuşi o umbră. Dar nici de aprecierea lui Ioan-Papias nu trebuie să ne mirăm prea mult.

Avem doi evanghelişti, doi scriitori: Ioan (dacă „evanghelistul Ioan" al nostru şi „Prezbiterul" lui Papias sînt aceeaşi persoană) şi Marcu; unul spune despre celălalt: „scrierea mea este mai exactă, ordinea mea este mai bună" (Ierusalim-Iudeea în loc de Capernaum-Galileea). Dacă nu în spiritul superior al tradiţiei, atunci pur şi simplu omeneşte (şi tocmai *aşa* trebuie citite toate monumentele vechi, chiar şi cele bisericeşti) lucrurile sînt prea uşor de înţeles şi cît se poate de fireşti[6].

Încă nu ştim dacă Marcu poate fi conciliat cu Ioan, dar încă de pe acum nu mai încape discuţie că singura succesiune clară a evenimentelor, pe care o urmează şi Matei, şi Luca şi chiar, în mare parte, însuşi Ioan, o găsim numai la Marcu: cheia unică pentru viaţa lui Iisus Necunoscutul sau este aici sau nu este nicăieri[7].

VI

Marcu este „tălmaciul" lui Petru. Tot ce spune Petru, care îl văzuse cu ochii lui şi îl ascultase cu urechile lui pe Iisus, Marcu îşi aminteşte şi îşi

notează cu exactitate, „îngrijindu-se de un singur lucru: ca nu cumva sa uite sau să spună greşit ceva"; în această mărturie a lui Papias-Ioan Prezbiterul putem avea încredere deplină[8]. Dar chiar dacă nu am fi avut nici mărturia lui Papias, nici tradiţia Bisericii, numai din Evanghelia lui Marcu am fi putut trage concluzia că în ea s-au păstrat amintirile *unui martor ocular*, ale unuia din Cei Doisprezece, cel mai probabil ale lui Petru[9].

VII

Are Marcu un cuvinţel preferat, pe care îl remarcă pînă şi cel care citeşte doar cu coada ochiului: „îndată", *εὐθύς*. Din primul pînă în ultimul capitol acest cuvînt se repetă de nenumărate ori, insistent, monoton, acolo unde îşi are şi unde nu-şi are locul, aproape ca un gest mecanic, ca un „tic", despre care e greu să spunem dacă e al lui Marcu, al lui Petru sau al amîndurora; se pare că ultima variantă este cea mai plauzibilă: poate că ucenicul s-o fi molipsit de la învăţător. În acest „îndată" gîfîit, ca într-o fugă spre El, numai către El, către Domnul, în acest zbor rapid al Pietrei-Petru, aruncată spre ţintă din praştia Domnului se vor fi înţeles ei, poate, cel mai bine şi se vor fi îndrăgit pentru totdeauna.

Aude Petru: „Vino după Mine" şi *îndată*, lăsîndu-şi mrejele, Îl urmează; Îl vede mergînd pe apă şi *îndată* vrea şi el să meargă; simte că e „bine" pe muntele Schimbării la Faţă şi *îndată*: „să facem trei colibe"; vede că se ajunge la bătaie şi *îndată*

scoate sabia şi-i taie urechea lui Malhus; vede că se ajunge la răstignire şi *îndată*: „Nu ştiu pe omul acesta"; aude că mormîntul e gol şi *îndată* dă fuga acolo cu Ioan, lăsîndu-l în urmă; vede că Domnul merge pe drumul dinspre Roma: „Încotro, Doamne?" „La Roma, să mă spînzure iar pe cruce". Şi *îndată* face cale întoarsă, acum pentru vecie – nu va mai pleca nicăieri; „îndată" va deveni veşnicie; piatra aruncată a nimerit totuşi la ţintă, a căzut şi n-a mai putut fi urnită din loc: „Pe această piatră voi zidi Biserica Mea".

Cel mai simpatic, cel mai drag, cel mai uman, cel mai păcătos şi mai sfînt dintre Apostoli, Petru! Pare că toate fiinţa lui e cuprinsă în acest „îndată" avîntat şi, dacă n-ar fi fost el, Petru, nici creştinismul n-ar fi existat.

VIII

Dintre ucenici, Petru este întotdeauna pe primul loc la Marcu, dar nu este cîtuşi de puţin măgulit – dimpotrivă. Probabil că aceste cuvinte: „Fericit eşti Simone, fiul lui Iona" nu de Marcu au fost omise, ci de Petru însuşi. Dar au rămas altele: „Mergi înapoia Mea, satano!" Cine, dacă nu însuşi Petru, şi le-ar fi putut aminti? Dar iată ceva şi mai cumplit, pentru că se vorbeşte în şoaptă: „Simone, dormi? N-ai avut tăria să veghezi un ceas?" (14.37). Nu este un reproş, ci doar un regret blînd, însă atît de insuportabil, încît Matei l-a atenuat. Luca l-a şters cu desăvîrşire. Numai Marcu l-a redat aşa cum l-a auzit: pesemne, a înţeles că lui

Petru îi va fi mai uşor astfel; l-a înţeles cel mai bine pentru că l-a iubit cel mai mult dintre toţi.

IX

„Marcu nu L-a văzut şi nici nu L-a auzit pe Domnul", putem conchide din mărturia lui Papias. Aşa să fie într-adevăr?

Conform unei tradiţii, se pare, exacte, a Bisericii, Marcu şi-a scris Evanghelia prin anul 64, cu puţin timp înainte sau după moartea lui Petru, în orice caz nu mai tîrziu de anul 70, pentru că în „apocalipsa" lui Marcu sfîrşitul lumii încă mai coincide cu distrugerea templului; tot conform tradiţiei Bisericii, a scris-o, probabil, la Roma, judecînd după numeroasele cuvinte latineşti şi, de asemenea, după menţionarea lui Alexandru şi Ruf, fiii lui Simon din Cirene, care pe atunci locuiau la Roma şi erau bine cunoscuţi în comunitatea de acolo (*Rom.* 16.13). Însă este foarte probabil ca Marcu să fi auzit „amintirile" lui Petru, încă din anii 40, la Ierusalim, unde era, după cum aflăm din *Faptele Apostolilor* (12.12): „casa Mariei, mama lui Ioan, cel numit şi Marcu" (nume dublu eleno-iudaic). În această casă, după cum ştim tot din *Faptele Apostolilor* (1.13, 2.2) se adunau ucenicii după învierea Domnului. Aici, poate în aceeaşi „odaie", *anagaion*, de la catul de sus, unde, conform unei vechi tradiţii a Bisericii, ar fi avut loc Cina cea de Taină şi Cinzecimea –, ar fi putut asculta Ioan-Marcu „amintirile" lui Petru.

Dacă în 44 Marcu avea, aşa cum ştim, vreo treizeci de ani, în anii treizeci, pe cînd trăia Iisus, avea vreo 14 ani şi, prin urmare, putea fi martor ocular la evenimentele ce aveau loc pe atunci la Ierusalim şi în casa mamei lui.

În episodul nopţii din grădina Ghetsimani este un amănunt parcă inutil, neimportant, doar descriptiv: „un tînăr mergea după El (după Iisus), înfăşurat într-o pînzătură (*sïndon* – o bucată de pînză pătrată, ca un fel de cearşaf de-al nostru), pe trupul gol şi (soldaţii) au pus mîna pe el. El însă, smulgîndu-se din pînzătură, a fugit gol" (14. 51--52). Conform unei tradiţii, tot foarte vechi, acest tînăr necunoscut nu-i altul decît Ioan-Marcu[11]. Acest detaliu, care îi era drag numai lui, a fost introdus în povestire, aşa cum scrie pictorul într-un colţ al tabloului: *ipse fecit*: „însumi am pictat".

În această grabă – „a făcut înainte de a gîndi" – cu care băiatul de paisprezece ani a sărit noaptea (poate că, din aşternut, nu a dormit, ci a ascultat ce se petrece în casă) şi, înfăşurîndu-şi trupul gol în cearşaf, a dat fuga în urma ucenicilor, furişîndu-se de la Ierusalim în Ghetsimani, ca să audă şi să vadă totul pînă la capăt, în această grabă, deci, parcă se aude acel viitor „îndată" al lui Marcu--Petru, acea cursă gîfîitoare, plină de dragoste pentru El, numai pentru El, pentru Domnul.

X

Tocmai aceste amintiri de martor ocular au răbufnit în sufletul lui Marcu cu o claritate nouă, miraculoasă, peste patruzeci de ani, cînd, la Roma, îl ascultă pe Petru. Că aşa e, într-adevăr, ne confirmă mărturia foarte veche, din secolul al II-lea, din *Canon Muratori*: *„iar la altele Marcu a luat el însuşi parte* şi cum au fost, aşa le-a fost scris. *Aliquid tamen interfuit et ita posuit"*[12]. Dacă Marcu a redat cu atîta vervă, niciodată întrecută, cele văzute şi auzite de Petru e, poate, pentru că el însuşi a văzut şi a auzit cîte ceva[13].

Se pare că Marcu nu are egal în pictura miniaturală alcătuită din cuvinte. Ce înseamnă asta? Un miracol al artei, ca la Homer şi Dante, sau ceva mai mult, pentru că e surprinzător, pentru că nu se ştie cum şi de unde a apărut? Marcu ştie doar ceva mai multă carte decît Simon pescarul, ba chiar scrie rău greceşte. Sau, într-adevăr, scrierea lui e „dictată de Sfîntul Duh", e o melodie cîntată ca la butoanele orgii? Nu, nici una, nici alta; e vorba de miracolul firesc al iubirii; avem un martor sfînt al Celui Sfînt, un martor care îşi aminteşte şi nu uită pentru că iubeşte infinit de mult. Şi dacă-i aşa, putem spune: nici o altă personalitate din istoria universală nu a mai avut parte de un asemenea martor.

XI

Ca toţi oamenii foarte sinceri, Marcu nu a avut noroc. Uneori se pare că Biserica nu-l prea iubeşte

pe întîiul ei Evanghelist şi doar din pricina vechimii îl respectă, cam fără voie. În succesiunea pre-canonică, pre-eclesiastică a Evangheliilor, după străvechiul codice *Cantabrigiensis D*, Marcu – deci şi Apostolul Suprem, Petru, aflat în spatele lui – este pus pe ultimul loc: Matei, Ioan, Luca, Marcu. Iar în succesiunea de mai tîrziu, în cea canonică, deşi este plasată pe locul al doilea, care pare mai de cinste, situaţia este, poate, şi mai proastă pentru el: aici micul Marcu este ascuns între cei doi mari, Matei şi Luca; îndrăzneţul Marcu se află după prudentul Matei; causticul Marcu este urmat de prea blîndul Luca, astfel încît „doctorul iubit" să vindece rănile provocate de muşcăturile Leului Marcu. Timp de cincisprezece veacuri, el a stat în acest colţ întunecat[14] ca un şcolar pedepsit. De-abia critica liberală l-a pus pe cel dintîi martor la locul cel mai de frunte; nu s-a temut de cel ce spune adevărul despre Cel Care spunea despre sine: „Eu sînt adevărul".

XII

Pe Marcu îl cunoaştem cît de cît, îi vedem chipul; dar nu-l vedem şi nu-l cunoaştem deloc pe Matei. Prima Evanghelie din succesiunea acceptată de Biserică, în pofida tradiţiei, nu-i aparţine apostolului Matei, ci unui necunoscut, căruia nu-i ştim nici măcar numele. Poate că, mai puţin decît noi, s-ar fi mirat de acest lucru creştinii din primele secole. Dacă cel care scrie a rămas necunoscut, acest lucru se explică, în parte, prin dorinţa lui. A

pregătit festinul, a chemat oaspeţii, a deschis uşile casei, iar el a plecat sau s-a ascuns, aşa că oaspeţii nu-l mai văd pe amfitrion, nu ştiu şi nu vor şti niciodată cine este.

Această absenţă aproape totală a celui care scrie face parcă şi mai desăvîrşită transparenţa Evangheliilor, acea rarefiere a aerului, datorită căreia departele devine aproape, evenimente de acum două mii de ani devin contemporane cu noi.

XIII

Papias sau Prezbiterul Ioan ne comunică, aşa cum am văzut: „*logia*, cuvintele Domnului în limba evreiască (arameică) au fost adunate (scrise) de Matei şi fiecare le tîlcuia (traducea) mai apoi cum se pricepea". Dacă Papias vrea să spună – şi în orice caz cuvintele lui pot fi înţelese şi într-adevăr aşa au fost înţelese – că Evanghelia noastră după Matei nu este un original grecesc, ci o traducere din arameică, se înşeală, confundînd *Q*, sursa pre-sinoptică a lui Matei, cu textul lui Matei.

Din cartea însăşi, tot ce se poate spune se reduce la faptul că autorul ei necunoscut este un iudeu creştin, care trăieşte în Palestina şi scrie pentru creştinii iudei, cu scop de apărare, apologetic, împotriva atacurilor iudaice; cartea este, neîndoielnic, anterioară lui *Ioan* şi, probabil, lui *Luca*, dar ulterioară lui *Marcu*, putînd fi datată, se pare, în anii 80-90 ai secolului I, adică după distrugerea Templului, deoarece în apocalipsa lui Matei (îl vom numi aşa pe autorul necunoscut, ca să fim

scurţi) sfîrşitul lumii nu mai coincide, ca la *Marcu*, cu ruinarea Templului[15]. Matei are tot timpul în faţa ochilor comunitatea creştinilor din Ierusalim sau Bataneea, încă puternic ataşaţi de Legea iudaică (jertfe, purificare, circumcizie)[16]. El însuşi este un cucernic rabin, care crede în Rabinul Divin ce nu este atît Hristosul elen, cît vechiul, iudaicul, chiar arameeanul Jeshua-Mesia, Regele lui Israel.

Dar, precum soarele de după un nor, răsare încet şi pentru el Biserica universală, *Ekklesia*, care apare dindărătul comunităţii religioase iudaice *qahal*. În pildele lui Matei despre împărăţia cerurilor, Biserica este şcoala pămîntească a acestei împărăţii cereşti. Tot aici, mai devreme decît la toţi ceilalţi Evanghelişti, apare şi însăşi noţiunea de Biserică. Matei este cel mai bisericesc dintre ei. Şi Biserica a înţeles acest lucru: de îndată şi pentru totdeauna l-a îndrăgit mai mult şi l-a pus mai presus de ceilalţi Evanghelişti, mai presus decît Petru-Marcu, adică pe primul loc.

Îngerul, Viţelul lui Matei calmează cu înţelepciune impetuozitatea de leu a lui Marcu. Încet şi cu atenţie, ca un bou cu călcătura greoaie, el trage – printre veacuri şi popoare, pe toate făgaşele pămînteşti, murdare şi uneori sîngeroase – carul Domnului, Biserica – şi o va trage *pînă la* Sfîrşit.

XIV

Marcu *îl vede* pe Iisus, Matei *îl aude*. Cîte discursuri ale Domnului găsim la el – şi cu acest sunet al „vocii vii, nesecate", pe care nu-l mai are

nici un alt Evanghelist! De la Marcu aflăm ce *a făcut* Iisus; de la Matei – ce *a spus*. Cuvîntările prea lungi cum sînt, de pildă, *Predica de pe Munte* sau *Aluatul Fariseilor* nu puteau, desigur, să fie reţinute de memoria celor care au ascultat-o; Matei le alcătuieşte din nou şi, poate, într-o nouă succesiune, din cuvîntări separate, *logia*, scrise înaintea lui. Dar cînd le citeşti, ţi se pare că le auzi de-a dreptul de pe buzele Domnului, chiar în ordinea în care le-a rostit Iisus, deoarece nimeni altul decît El n-ar fi putut spune cuvintele cele mai sublime şi mai puternice, cele mai neomeneşti care au fost vreodată rostite în limba oamenilor.

XV

În comparaţie cu cea a lui Marcu, casa lui Matei pare la prima vedere nouă, deschisă şi luminoasă, lipsită de taine. Dar, privind mai cu atenţie, vezi în ea izvorul pre-sinoptic *Q* – o fereastră întunecoasă a casei luminoase, fereastră ce dă în noaptea lui Iisus Necunoscutul, într-o noapte galileană, străveche, mai veche poate decît a lui Marcu.

XVI

Dintre toţi Evangheliştii, cel mai bine îl cunoaştem pe Luca. El nu se ascunde; invitîndu-şi musafirii la festinul nupţial, nu pleacă de acasă; ca un amfitrion amabil, îi întîmpină în prag şi îi prezintă Mirelui, inclusiv pe unul dintre noii oaspeţi, care probabil nici nu este îmbrăcat ca de nuntă, pe „Luminăţia Sa" Teofil, ocrotitorul lui, care,

judecînd după titlul de *clarissimus*, este un important funcţionar roman, senator sau proconsul. „Doctorul cel iubit" (*Col.* 4.14), Luca este probabil din Antiohia, la fel ca şi Teofil[18]; şi este, probabil, medicul particular al acestuia; un libert (*Lukas,* de la *Lucanus* – un diminutiv foarte frecvent la sclavi) care a obţinut cetăţenia romană, fost, se pare, pînă de curînd păgîn curat, fără nici o picătură de sînge iudaic, un elen care a deschis uşa creştinismului tuturor păgînilor eleni, la fel ca şi Pavel, învăţătorul lui. Scrie greceşte mai bine decît toţi Evangheliştii, mai bine decît Joseph Flavius; îi place elocinţa; dedicaţia către Teofil este o perfectă perioadă grecească, un model de artă literară străveche; îl imită pe Tucidide şi pe Polybios, „părintele istoriei universale"[19].

Luca este primul Evanghelist universal, „catolic". Numai la el cei şaptezeci de ucenici ai Domnului corespund celor şaptezeci de triburi din Cartea Facerii – întregii omeniri, la fel cum cei doisprezece Apostoli corespund celor douăsprezece generaţii ale lui Israel; şi genealogia lui Hristos nu urcă pînă la Avraam, primul iudeu, ci pînă la Adam, omul desăvîrşit.

Chiar de la începutul cărţii, printr-un sextuplu sincronism (Tiberiu, Pilat, Irod, Lisanias, Anna şi Caiafa), Luca introduce Evanghelia în istoria universală, din veşnicul „astăzi" în „ieri" şi „mîine", în continuitatea timpurilor, prin aceasta acceptînd amînarea Sfîrşitului. Faţă de acel „îndată" al lui Marcu-Petru, aici avem „sfîrşitul nu va fi curînd"

(21.9); „un om a sădit vie... şi a plecat departe pentru *multă* vreme" (20.9). Sentimentului de veşnicie nemişcată îi ia locul sentimentul mişcării în timp; prea teribilului „este" îi iau locul liniştitorii „a fost" şi „va fi"; biruinţei prea dificile asupra timpului îi ia locul biruinţa mai uşoară asupra spaţiului. Micul lac din Galileea se lărgeşte, devenind imensa Mare Mediterană. Parcă împreună cu Luca-Pavel, întregul creştinism urcă pe corabia ce pluteşte către Roma-lume. Evanghelia va fi propovăduită pretutindeni şi de-abia atunci va veni Sfîrşitul, veşnicia.

XVII

Dacă nu întotdeauna, oricum adesea, trecerea de la Marcu şi Matei la Luca înseamnă coborîrea în vale de pe înălţimile munţilor: aerul se încălzeşte brusc, devine mai dens, se înveşmîntează în ceaţa depărtărilor istorice. Mireasma pămîntului îşi pierde tăria. Cît despre Luca, el e de-acum departe de pămînt: confundă Palestina cu Iudeea; crede că de la Capernaum se poate ajunge la Ierusalim trecînd „prin mijlocul Samariei şi Galileii": e de ajuns să privim harta ca să înţelegem că traseul nu este mai posibil decît dacă am vrea să mergem de la Paris la Madrid prin mijlocul Germaniei şi Franţei. În locul acoperişurilor sudice, plate, din lut sau din piatră, apar aici acoperişuri nordice, din olane sau cărămidă, înclinate, probabil, pentru scurgerea apei de ploaie; în locul năsăliilor descoperite pentru transportarea morţilor, avem sicrie;

în locul monezilor mărunte romane, din aramă, apar monezi de argint. Polemica dintre Marcu şi Matei despre purificare – prea iudaică, este eliminată, ca fiind inutilă şi neinteresantă pentru eleni[20]. Evită cuvintele şi numele proprii evreieşti (nu aminteşte nici de Ghetsimani, nici chiar de Golgota), poate, în parte, datorită gustului clasic pentru general în locul particularului, pentru culoarea albă a marmurei în locul culorilor pestriţe[21].

În general, Luca este cel mai clasicist, cel mai elen dintre toţi Evangheliştii. Încetineşte parcă mişcările prea repezi ale lui Marcu ajutîndu-se de tămîia solemnă a vechilor slujbe religioase. Orbul din Ierihon nu-şi mai aruncă dintr-o mişcare haina de pe el şi nu sare ca să se apropie de Iisus. Însuşi Iisus, în Ghetismani, nu mai „cade cu faţa la pămînt", ci doar „îngenunchează". Ostaşii romani nu-L mai scuipă în faţă (ce ar fi spus Teofil?) şi nu-L mai biciuiesc. Fuga ucenicilor este trecută sub tăcere (ce-ar zice Biserica?). Şi, se pare, Luca şi-ar fi tăiat mai degrabă mîna decît să scrie, ca Marcu, despre Fiul Lui Dumnezeu: „Şi-a ieşit din minţi... Nu e-n toate minţile".

Durităţile sînt atenuate, asperităţile netezite, parcă ar unge totul cu un vechi balsam elen şi cu mir nou, bisericesc. Pe timpul lui Homer, înainte de a-l ţese, inul era înmuiat în balsam pentru ca faldurile veşmintelor să fie mai moi şi mai netede. La Luca ceva ne aminteşte de acest „in lucind de balsam".

XVIII

El însuşi nu mai aude şi nu mai vede, ci îşi aminteşte doar ceea ce alţii au văzut şi au auzit sau pur şi simplu bănuieşte cum ar fi putut fi ceea ce a fost. Undeva, între Marcu şi Luca, îl pierdem din vedere pe Iisus Omul, ne despărţim de El pentru totdeauna sau pentru foarte mult timp, pînă la a doua Venire; încetăm a-l mai cunoaşte „după trup".

A treia Evanghelie este cea mai „carte" dintre cele trei Sinoptice, cea mai scrisă şi mai puţin „spusă", cea mai puţin rostită de „glasul viu şi nesecat".

XIX

Se spune că imaginea vizuală a ucigaşului se întipăreşte uneori pe retina moartă a celui ucis. Oare puterea urii e mai mare decît puterea iubirii? Imaginea vizuală a celui iubit oare nu se întipăreşte uneori pe retina moartă a celui ce iubeşte?

Se pare că imaginea lui Iisus Omul – „cum este El" – încă mai arde pe retina lui Marcu-Petru, încă e vie pe retina moartă, dar de pe retina lui Luca s-a stins deja.

XX

Aşa e în multe privinţe, dar nu în toate. Şi în casa luminoasă a lui Luca există o fereastră întunecată – o sursă pre-sinoptică, aceeaşi ca la Matei, şi de asemenea o sursă proprie (*Sonderquelle*). Însă, chiar dacă o găseşte într-o memorie străină, în tradiţie, aceasta s-a datorat, desigur, faptului că a găsit-o mai înainte în propria sa inimă.

Luca ştie despre Iisus cîteva lucruri necunoscute celorlalţi Evanghelişti, celorlalţi oameni. Şi fără să fi auzit – aude şi vede fără să fi văzut. „Fericiţi cei ce n-au văzut" – aceste cuvinte pot fi spuse şi despre el. Numai el ştie de ce Domnul nu spune: „Fericiţi cei săraci cu duhul", ci pur şi simplu: „Fericiţi cei săraci", şi de ce „va coborî pe cei puternici de pe tronuri şi va înălţa pe cei smeriţi, pe cei flămînzi îi va umple de bunătăţi şi pe cei bogaţi îi va scoate afară, deşerţi" (1.52-53). Ştie ce nu se ştia pe atunci, dar nici acum, se pare, nu ştie nimeni: de ce îi e mai dragă păstorului oaia rătăcită decît celelalte nouăzeci şi nouă şi de ce cerurile se bucură mai mult de un păcătos care se căieşte decît de nouăzeci şi nouă de drepţi; şi de ce tatăl înjunghie viţelul pentru fiul rătăcitor; şi de ce femeia desfrînată pregăteşte trupul Domnului pentru îngropăciune şi de ce tot ea îl vede înaintea celorlalţi, după Înviere; şi de ce primul dintre oameni care va ajunge cu El în rai este un tîlhar.

XXII

Ciudată este iubirea lui Luca pentru „persoanele decăzute şi oropsite" – se miră unul dintre critici, ca şi cum însuşi Iisus nu ar fi avut o iubire la fel de ciudată[22]. Cel mai bine l-a înţeles Dante: *„scriba mansuetudini Christi*, scribul bunătăţii lui Hristos", Luca[23].

Lumea se va clădi pe iertare. Mundus per gratiam aedificabitur[24].

Acest uimitor *agraphon* autentic pare să provină direct de la Luca, din gura Domnului.

XXIII

„La Luca, Iisus vorbeşte mult pe cruce, iar la Marcu tace; oare nu aşa e mai adevărat?" întreabă acelaşi critic[25]. Poate să fie mai adevărat; dar, dacă Luca nu ar fi auzit – poate nu cu urechea, ci numai cu inima – „astăzi vei fi cu Mine în rai", cu mult mai sărmană şi mai îngrozitoare ar fi fost sărmana şi îngrozitoarea noastră lume!

„Bucură-te, ceea ce eşti plină de har!" – şi aceste cuvinte le-a auzit; numai el ştie ce înseamnă „Maica Domnului". Trei Evanghelişti îi ştiu pe Tatăl şi pe Fiul; numai Luca o cunoaşte pe Mamă.

Atunci cum să nu spui: dacă nu ar fi existat Luca, nici creştinismul n-ar fi existat? De altfel, acelaşi lucru îl putem spune despre fiecare dintre cei patru Evanghelişti; pe fiecare îl citeşti şi îţi zici: „acesta îmi e cel mai apropiat". Dar poate că într-adevăr, nouă, care sîntem păcătoşi, care sîntem femei desfrînate ce încă nu au plîns, care sîntem tîlhari încă nerăstigniţi, cel mai apropiat ne este Luca.

Capitolul IV

Ioan

I

La Efes, în vremea lui Traian, trăia un om atît de bătrîn, încît nu doar cei de-o seamă cu el, ci şi copii şi nepoţii lor muriseră de mult, iar strănepoţii nu-şi mai aduceau aminte cine este; îi spuneau pur şi simplu „Ioan" sau „Bătrînul", *Presbyteros*, şi credeau că este chiar acel Ioan, fiul lui Zevedeu, unul dintre Cei Doisprezece, „pe care-l iubea Iisus", care a stat la Cină la pieptul Lui, şi despre care, după Înviere, El i-a spus lui Petru atît de enigmatic: „dacă voiesc ca acesta să rămînă pînă voi veni, ce ai tu?" (*Ioan*, 21.22).

Toate acestea le aflaseră nu din a patra Evanghelie, care nu exista încă, ci din tradiţia orală, în care nu credeau mai puţin (ba uneori chiar mai mult), decît în Evangheliile scrise. Credeau că aşa va fi: bătrînul Ioan nu va muri pînă la a doua Venire; şi pe acest ultim om care auzise, văzuse, pipăise Cuvîntul îl ocroteau ca pe lumina ochilor; nu ştiau cum şi cu ce să-l cinstească, îl îmbrăcau în odăjdii scumpe şi-i atîrnau pe frunte ca lui Melhisedec, regele-preot, nenăscut, nemuritor, semnul misterios, steaua de aur, *Petalon*, cu nume inefabil. Şi totuşi nu ştiau prea bine cine este el: ucenicul

„pe care-l iubea Iisus" sau altcineva; nu îndrăzneau să-l întrebe de-a dreptul despre acest lucru; iar cînd îl întrebau pe ocolite, el răspundea astfel încît părea că nici el nu ştie prea bine, că nu-şi mai aminteşte din pricina prea adîncilor sale bătrîneţi.

II

Cînd a slăbit şi nu mai putea merge, ucenicii îl purtau pe braţe la adunările credincioşilor, iar cînd aceştia îl rugau să-i povăţuiască sau să-şi amintească ceva de Domnul, el repeta mereu acelaşi lucru, cu acelaşi zîmbet şi cu aceeaşi voce:

— Copii, iubiţi-vă unii pe alţii, iubiţi-vă unii pe alţii!

În cele din urmă, i-a plictisit atît de mult, încît i-au spus o dată:

— Învăţătorule, cum de repeţi mereu aceleaşi cuvinte?

El a tăcut, s-a gîndit şi a spus:

— Aşa a poruncit Domnul şi este de-ajuns, dacă *se îndeplineşte*, ca să...

Şi din nou:

— Copii, iubiţi-vă unii pe alţii![2]

Şi totuşi, cînd a murit, a fost mare jale în Efes şi de îndată, chiar deasupra sicriului, au început să spună că nu e mort, ci doar adormit; şi mulţi l-au auzit cum respiră în sicriu: iar apoi, după ce l-au îngropat, lipindu-şi urechea de pămînt, îl auzeau respirînd uniform şi dulce, ca un prunc în leagăn. Şi ştiau sigur că se va împlini cuvîntul Domnului: bătrînul Ioan nu va muri pînă la a doua Venire.

Iar cînd, curînd după moartea lui, a apărut la Efes „Evanghelia după Ioan", nici unul dintre fraţii de acolo nu se îndoia că aceasta este scrisă într-adevăr de apostolul Ioan, unul dintre Cei Doisprezece, chiar de „ucenicul pe care-l iubea Iisus". Dar, în alte biserici, mulţi se îndoiau de asta, au început să se certe, să cadă în ispită; şi tot mai rău a fost pe măsura scurgerii timpului; au tăcut de-abia la sfîrşitul veacului al IV-lea, cînd Biserica Universală a recunoscut „Evanghelia după Ioan" drept originală şi a inclus-o în Canon.

Polemica s-a stins pentru multe secole, dar în secolele XVI-XVII, la începuturile criticii libere, a răbufnit cu o nouă forţă ce arde, înteţindu-se mereu, pînă în zilele noastre, părînd că nu se va mai stinge niciodată. Discuţia despre Ioan, ca şi el însuşi (l-au înmormîntat, dar zace în mormînt, viu), aşteaptă venirea Domnului.

„Polemica nu poate fi rezolvată, pentru că nu depinde de obiectul ei, ci de punctele de vedere ale celor aflaţi în polemică", remarcă, exact şi profund, Renan[3]. Sau şi mai exact, şi mai profund: polemica depinde de *voinţa* celor ce o poartă.

Cine este acest ultim martor, cel care îi contrazice parcă pe toţi ceilalţi, cine este cel care L-a văzut pe Iisus Omul, cine este martorul ocular al Cuvîntului devenit trup? Cel care I-a stat la piept şi a auzit cum bate inima Lui? Mulţi vor să fie aşa, însă alţii nu; unii au multă nevoie să fi fost aşa, alţii – să nu fi fost aşa. Şi polemica nu va înceta, oricîte dovezi istorice vor apare în favoarea unora

sau a altora; oamenii nu pot renunţa la polemică, aşa cum Sisif nu poate să nu împingă piatra în susul muntelui. Polemica cu privire la Ioan este „cea mai mare enigmă a creştinismului" şi poate că este însăşi enigma lui Hristos[4].

IV

„Cea mai tandră dintre toate Evangheliile, *das zarteste Evangelium*... Le-aş da pentru ea pe toate celelalte şi cea mai mare parte a noului Testament pe deasupra", spunea Luther cu tărie, dar neconvingător; oricare creştin ar putea spune cu şi mai multă tărie: „eu nu le-aş da"[5].

„Bătrînii mi-au spus, relatează Clement din Alexandria („Bătrînii", „Prezbiterii", aici, este în acelaşi sens ca şi la Papias: verigi vii în lanţul legendei, ecouri ale „glasului viu, nesecat"; cei care se întreabă unii pe alţii şi îşi răspund, din veac în veac, din generaţie în generaţie: „Aţi văzut?" „Am văzut." „Aţi auzit?" „Am auzit.") – Bătrînii mi-au spus că Ioan, ultimul dintre Evanghelişti, văzînd că în celelalte Evanghelii este pus în lumină *trupescul*, îndemnat de fraţi şi inspirat de Duhul Sfînt, a scris o Evanghelie spirituală."[6]

Orice părere am avea despre valoarea istorică a acestei mărturii, trebuie să recunoaştem că problema „celor trei plus una", a Sinopticelor şi a celei de-a patra Evanghelii nu doar că nu este rezolvată aici, dar nici nu este pusă cum trebuie. Căci şi pentru Clement însuşi şi, poate, pentru „Prezbiterii" aflaţi îndărătul lui, „trupescul" Hristos din

Sinoptice nu este lipsit de suflet, aşa cum „spiritualul" Hristos nu este, la Ioan, lipsit de trup. Atunci în ce relaţie se află Unul faţă de Celălalt? Sînt doi Hristoşi sau unul singur? E o întrebare ciudată şi parcă absurdă. E prea uşor să răspundem: trupescul nu se opune spiritualului; spiritul şi trupul sînt una, într-un singur Hristos. Atunci de ce Clement şi, dacă e să-i dăm crezare, însuşi Ioan îl opune pe al său Hristos „spiritual" celui „trupesc" din Sinoptice? Şi cel care a stat la pieptul Domnului, care I-a auzit inima bătînd putea oare să aducă despre El o mărturie de natură să dea naştere unei asemenea probleme? Tocmai acest lucru înseamnă că enigma lui Ioan este, poate, enigma lui Hristos însuşi.

„Minte, minte! Nu-i demn să rămînă în Biserică!" strigă, ca ieşiţi din minţi, la sfîrşitul secolului al II-lea, ereticii alogi, „necuvîntiştii"[7], adversarii Cuvîntului-Logos al lui Ioan. Şi aproape tot la fel strigă „alogii" secolului al XX-lea, toţi cei care ar vrea să accepte Sinopticele respingîndu-l pe Ioan, vrînd, adică, să ajungă la Hristos, trecînd pe lîngă el. Dar „dacă creştinismul se agaţă încă atît de tare de cea de-a patra Evanghelie, asta nu e oare pentru că chipul lui Hristos oglindit în ea s-a contopit nu doar cu *dogma* creştină, ci şi cu cea mai simplă şi mai profundă *experienţă* creştină?" întreabă unul dintre criticii cei mai de stînga şi mai liberali ai secolului al XX-lea[8].

De-atîtea ori s-a încercat eliminarea lui Ioan, însă de altfel şi pe Hristos au vrut să-l elimine

de-atîtea ori. Totuşi, se pare că nici unul, nici Celălalt nu vor putea fi eliminaţi vreodată.[9]

V

Cel mai puternic argument împotriva Apostolului Ioan, ca autor al celei de-a patra Evanghelii, este moartea sa de mucenic prea timpurie, prezisă de Domnul în două dintre Sinoptice, la Matei şi Marcu: „paharul Meu veţi bea şi cu botezul cu care Eu Mă botez vă veţi boteza", le spune Iisus celor doi fii ai lui Zevedeu, Ioan şi Iacov (*Matei* 20.20-24; *Marcu* 10.35-41). Nu încape îndoială că „paharul" acesta şi „botezul" înseamnă moartea ca mucenici a amîndurora. Dar dacă prima jumătate din prezicerea Domnului, privitoare la unul dintre ei, s-a împlinit întocmai, aşa cum ştim din Faptele Apostolilor (12.2), ar fi prea incredibil ca a doua jumătate a aceleiaşi preziceri, despre celălalt frate, să rămînă neîmplinită. Şi, în orice caz, această prezicere atît de clară nu este cîtuşi de puţin anulată de cealaltă, mai obscură, despre „rămînerea" aceluiaşi Ioan pînă la cea de-a doua Venire (*Ioan* 21.22), întrucît aici, însuşi „evanghelistul Ioan" sau cel ce vorbeşte în numele lui arată că „rămînerea" nu înseamnă deloc nemurirea fizică, pe pămînt: „Iisus nu a spus că *nu va muri*" (21.22).

Trebuia să se aleagă între cele două cuvinte, cel clar şi cel obscur, şi Biserica, pentru a nu renunţa la tradiţia identităţii celor doi Ioan, Prezbiterul şi Apostolul, cu inima strînsă, a respins cuvîntul clar şi l-a preferat pe cel obscur. Dar este cît se poate de

evident că această polemică ce-şi are originile chiar în Evanghelie nu a fost rezolvată prin această soluţie şi, probabil, nu va fi rezolvată niciodată[10].

VI

Împotriva identităţii dintre evanghelistul Ioan şi Ioan, fiul lui Zevedeu, unul dintre Cei Doisprezece, poate cel mai puternic argument este cel lăuntric, aflat chiar în Evanghelie.

Pe tot parcursul celei de-a patra Evanghelii, persoana ceà mai importantă, după Iisus, nenumită vreodată, ascunsă sub o mască mai mult decît transparentă şi astfel pusă şi mai mult în evidenţă, este „ucenicul pe care îl iubea Iisus", apostolul Ioan, fiul lui Zevedeu. Putea el spune despre sine, atît de insistent, cu şi fără rost: „eu sînt ucenicul pe care l-a iubit Iisus"? Trebuie să nu fii capabil să asculţi sufletul omului ca să nu auzi în toate astea o notă falsă, insuportabil de lipsită de armonie. E de-ajuns doar să compari smerenia nepotolită a lui Petru (nu ştie cum să se înjosească, să treacă neobservat, să dispară ca înghiţit de pămînt, pentru a-şi trăi remuşcările), e de ajuns, deci, să-i compari atitudinea cu acest vanitos: „eu sînt ucenicul pe care îl iubea Iisus", ca să simţi că expresia este imposibilă. Fiecare din noi, punîndu-se în locul lui Petru, va spune: „eu n-aş putea". Atunci de ce să credem că el ar fi putut?

S-ar părea că şi acest argument, singur, ar fi suficient pentru a decide: cea de-a IV-a Evanghelie e scrisă de oricine, dar nu de Apostolul Ioan.

VII

Dar de cine, dacă nu de el?

Cea mai bună cheie a enigmei se află la acelaşi Papias, care, deşi „cu harababură în cap" este totuşi martorul cel mai vechi, unicul, care s-a aflat într-adevăr în apropierea Prezbiterului Ioan şi, poate, a Apostolului Ioan însuşi.

Vorbind depre convorbirile sale cu oameni încă în viaţă, care au văzut şi au ascultat Cuvîntul, Papias deosebeşte doi Ioani, doi ucenici ai Domnului. Despre unul dintre ei, printre alţi Apostoli, se vorbeşte la timpul trecut: *„spunea"*, *εἶπεν*, ca şi cum ar fi deja mort; despre celălat, „Prezbiterul Ioan", se vorbeşte la prezent, ca despre o persoană încă în viaţă; *„se zice"*, *λέγουσιν*. E evident că avem două persoane: Prezbiterul Ioan, aflat încă în viaţă, şi Apostolul Ioan, deja mort. Aşa a înţeles Eusebiu, istoricul bisericii, şi s-ar părea că nici nu se poate înţelege altfel[11].

Policrate, episcopul de Efes (anul 190), nu-i mai deosebeşte atît de clar pe cei doi Ioani, atunci cînd afirmă, într-o scrisoare către Papa Victor, că „doi mari aştri s-au stins în Asia: unul dintre ei e (apostolul) Filip, iar celălalt – Ioan, care a stat la pieptul Domnului"[12]. Şi Dionysos din Alexandria îşi aminteşte, de-acum în secolul al III-lea, că „la Efes se află mormintele a doi Ioani", referindu-se, desigur, la Prezbiter şi la Apostol[13].

„Bătrîn", „Prezbiter", simplu, fără nici un alt nume, îşi spune cel care scrie a doua şi a treia

„Epistolă a lui Ioan" – „Apostolul", conform tradiţiei bisericii – crezînd şi înşelîndu-se chiar şi pentru epoca sa, că acest supranume este suficient pentru ca fraţii din toate bisericile să înţeleagă despre cine este vorba[15].

VIII

Sînt doi Ioani, doi fraţi gemeni, avînd chipuri foarte asemănătoare, în camera *semi*întunecată a comunităţii din Efes, la sfîrşitul secolului I. Dacă la mijlocul secolului al II-lea nu se mai făcea deja distincţie între ei şi erau confundaţi unul cu altul, cu atît mai mult distincţia nu poate fi făcută în secolul al XX-lea. Ştim că unul este cel adevărat, trupul, iar celalalt este doar umbra; însă nu ştim care dintre ei este cel adevărat şi cu siguranţă nu vom afla niciodată, oricît am rostogoli stînca lui Sisif.

Numai o singură mărturie, tot din Evanghelie, aruncă o rază neaşteptată de lumină în camera *semi*întunecată. Cînd citim: „ucenicul pe care îl iubea Iisus", aceeaşi „ureche muzicală" ne sugerează cît se poate de firesc bănuiala că persoana care scrie nu este cea care vrea să pară; înţelegem că doar face apel, ca la un martor, la „ucenicul pe care-l iubea Iisus". „Şi *cel ce a văzut* – nu cel care scrie, ci altcineva – a mărturisit şi mărturia *lui* e adevărată; şi *acela* ştie că spune adevărul, ca şi voi să credeţi" (*Ioan* 19.35). La adăpostul acestei a treia persoane, al „ucenicului pe care-l iubea Iisus" se pune „Evanghelistul Ioan"; la mărturia lui indis-

cutabilă – „cel ce a văzut" – face apel, pentru că, desigur, *el nu a văzut cu ochii lui*. Dacă acela care scrie ar fi această a treia persoană, a presupune că el se pune în primul plan, ascunzîndu-se sub o mască transparentă (ba „eu", ba „altul") ar fi şi mai imposibil, şi mai insuportabil pentru „urechea muzicală" decît dacă ar fi făcut totul pe faţă.

Oricît de fantomatic licăresc cele două chipuri asemănătoare, slab luminate, pentru noi totuşi e clar că nu e vorba de o singură persoană, ci de două.

IX

Şi iată, apare de la sine cea mai simplă, dar de aceea şi cea mai dificilă ipoteză despre cei doi Evanghelişti Ioan, Prezbiterul şi Apostolul.

Poate că „ucenicul pe care îl iubea Iisus" avea obiceiul să le povestească celor mai apropiaţi discipoli ai săi viaţa lui Iisus altfel decît o făceau „oamenii tradiţiei din Bataneea", cei care au scris ştiinţele *logia* pre-sinoptice; poate că ştia ceea ce aceştia nu ştiau sau ştiau mai rău decît el – o mare parte din cele făcute de Iisus pe cînd nu se afla în Galileea, ci în Iudeea; cunoştea şi persoanele din preajma Lui şi amănunte din viaţa Lui, pe care ceilalţi nu le ştiau sau nu le ştiau atît de bine ca el.

Ioan intuieşte corect – poate mai corect decît Sinopticele – *ce voia* Iisus. *Ce a făcut* – aflăm de la Marcu; *ce a spus* – de la Matei; *ce simţea* – de la Luca; dar *ce voia* aflăm de la Ioan şi, desigur, tot ce este mai aproape de esenţă, mai autentic, ţine de

voinţă. Iată de ce Ioan, oricît de ciudat ar părea, ne întoarce la cel mai *autentic-istoric* Iisus, la cel pe care-L găsim şi la Marcu-Petru; ultimul dintre martori ne întoarce la cel dintîi; ca nimeni altul dintre Evanghelişti, Ioan îl uneşte pe „slăvitul", cerescul Hristos cu Hristosul *pămîntesc*, pe baza unei experienţe făcute, probabil, în imediata şi unica apropiere de acest Iisus pămîntesc.

X

Dacă nu pentru el însuşi atunci cel puţin în viitoarea sa acţiune bisericească, Pavel îl separă pe Iisus cel pămîntesc de Iisus cel ceresc; Ioan îi uneşte. Pavel nu-L cunoaşte, nu vrea să-L cunoască pe „Iisus după trup" – sau cel puţin aşa se înţelege din acţiunea sa bisericească; Ioan vrea. În această privinţă, Pavel este mai aproape de doceţii, de „părelnicii" din trecut şi de acum decît Ioan, care se lipeşte din răsputeri de trupul lui Hristos („era rezemat de pieptul Domnului"). „Cuvîntul s-a făcut trup" – aici, la Ioan, altfel decît pentru noi, accentul nu cade pe „Cuvînt", ci pe „trup": „Trup s-a făcut Cuvîntul". În această deplasare a cuvintelor se află mutaţia, transformarea întregii „polarităţi" creştine: unde a fost *plus*, e *minus* şi invers. De altminteri, acest lucru e relativ uşor de spus şi de înţeles, însă e foarte greu *de făcut*. Avem aici deplasarea, *apokatastasis*, a unor întregi ordini cosmice, a unor eoni; pentru asta e nevoie să „se deplaseze", „să se zdruncine forţele cereşti".

„Orice duh care nu mărturiseşte pe Iisus Hristos [venit în trup] nu este de la Dumnezeu, ci este duhul lui Antihrist" (*1 Ioan* 4.3). Nu se poate spune cu mai multă tărie: „Eu îl cunosc pe Hristos după trup, – cunoaşteţi-L şi voi".

Pentru Ioan, caracterul incomplet al Sinopticelor constă tocmai în faptul că acestea – oricît de ciudată ar părea iarăşi afirmaţia – nu descoperă suficient pe Iisus în Hristos, pe Om în Dumnezeu. Iată de ce întreaga *plenitudine* a creştinismului, pliroma lui, se află, într-adevăr, numai în cea de-a patra Evanghelie.

XI

Ioan este totuşi mai aproape de Sinoptice decît ar putea părea.

E de ajuns să comparăm cuvîntul Domnului din *Matei*, 11.27: „toate Mi-au fost date de către Tatăl Meu şi nimeni nu cunoaşte pe Fiul, decît numai Tatăl, nici pe Tată nu-L cunoaşte nimeni, decît numai Fiul şi cel căruia va voi Fiul să-i descopere", cu cel din *Ioan,* 14.6: „Nimeni nu vine la Tatăl Meu decît prin Mine" – ca să vedem aici, „pe terenul Sinopticelor, bolidul ceresc al lui Ioan"[17]. Cine a împrumutat – Ioan de la Sinoptice sau Sinopticele de la Ioan? Sinopticelor nu li se potrivesc aceste cuvinte; aici, la Matei, Iisus vorbeşte cu un ton ce pare atît de mult a fi al lui Ioan, încît criticii de stînga decid cu uşurinţă: „Iisus nu putea vorbi aşa; e o adăugire ulterioară". De ce nu putea? Oare nu din cauză că pentru noii alogi, pen-

tru noii „necuvîntişti" e la fel de sigur, ca şi pentru cei vechi, că Ioan „minte" ?[18]

„Dacă vrem să aflăm *ce a spus* Iisus, cea de-a patra Evanghelie nu are nici o valoare, însă ea este superioară Sinopticelor prin zugrăvirea a ceea *ce a făcut* El" – afirmă Renan, ca şi cum la un om, mai ales la un om ca Iisus, putem face distincţie între ce a spus şi ce a făcut.[19]

XII

Noi nu vedem *cu ochii* doi Ioani în Evanghelie, dar parcă *îi pipăim*, *îi vedem* cu vîrfurile degetelor, ca pe două obiecte înfăşurate în aceeaşi pînză[20].

Sînt doi oameni: unul (cel pe care îl numim „Apostolul Ioan") vorbeşte, iar celălalt („Prezbiterul Ioan") ascultă; unul îşi aminteşte, celălalt îşi întipăreşte în memorie şi îşi notează pe loc, sau poate mai tîrziu, sau poate că notează alţii, auzindu-le de la el; însă, oricîţi intermediari vor mai fi apărut, cei mai importanţi sînt primii doi.

Doi martori: unul mai apropiat şi unul mai îndepărtat. Primul, originar din Palestina, nu putea să nu ştie sau nu putea să uite că oamenii din Sihemul (Syharul) bogat în ape n-aveau de ce să meargă după apă la fîntîna lui Iacov, departe de oraş; sau că pe Muntele Măslinilor nu cresc palmieri[21]; dar celălalt, din Efes, putea prefera, pentru intrarea în Ierusalim a Celui care nu mai e doar Regele lui Israel, ci şi al întregii lumi, clasicele „ramuri de palmier ale victoriei" smeritelor, iudaicelor ramuri înverzite şi ierburi, *stibadas*

(*Marcu,* 11.8); ramurile vii, primăvăratice, cu frunzuliţe lipicioase şi înmiresmate sînt mult mai reale decît celelalte, moarte, fără miros. Primul nu putea să uite că Legea (tăierea împrejur) „nu prin Moise s-a dat" şi că marele preot evreu nu se schimbă în fiecare an. Numai primul îşi aminteşte – vede cu ochii – în faţa scaunului de judecător al lui Pilat, „pardoseala cu mozaic", *lithostroton – gabbatha* (şi aici, de sub traducerea grecească, răzbate originalul în limba arameică – *Ioan,* 19.13). După asemenea amănunte se vede că aici nu se vorbeşte „ca să se demonstreze, ci ca să se relateze", *ad narrandum, non ad probandum*. Şi doar la primul, în aproape ininteligibilele şi parcă inutilele polemici „talmudice" cu cărturarii (*sopherim*) din Ierusalim, însuşi Iisus, ca şi la Matei, este un adevărat *sopher*, un Rabbi Jeshua iudeu[22].

Numai primul putea păstra şi admirabila povestire despre fraţii lui Iisus, care, după cum remarcă Renan, este „un întreg mic tezaur pentru oricare istoric"[23]. La Ioan, cînd îşi ispitesc Fratele cu o viclenie atît de perfidă şi cu un sarcasm atît de rece – „*dacă* faci acestea, arată-Te pe Tine lumii" (*Ioan,* 7,1-8) –, sînt poate mai răi decît cei care, la Marcu, simplu şi cu grosolănie, ca nişte „ţărani" din Galileea ce erau, vor „să-L prindă", să-l lege pe Cel care „şi-a ieşit din fire" (3.21). Această mărturie, ca ţîşnirea orbitoare a magneziului într-o cameră întunecată, sau ca un fulger în noapte, aruncă o bruscă lumină retrospectivă asupra celor „treizeci şi trei de ani" de la Naştere pînă la Botez,

cei mai obscuri pentru noi, cei mai necunoscuţi ani al lui Iisus Necunoscutul.

XIII

Sau, poate, mai de preţ este prima întîlnire dintre ucenic şi Învăţător, „la Betabara" (în cele mai vechi manuscrise apare *Betania*), unde „boteza Ioan".

A doua zi iarăşi stătea Ioan (Botezătorul) şi doi dintre ucenicii lui.
Şi privind pe Iisus, care trecea, a zis: Iată Mielul lui Dumnezeu!
Şi cei doi ucenici l-au auzit cînd a spus şi au mers după Iisus.
Dar Iisus, întorcîndu-se şi văzîndu-i că merg după El, le-a zis: Ce căutaţi?
Iar ei I-au zis: Rabi (care se tîlcuieşte: Învăţătorule), unde locuieşti?
El le-a zis: Veniţi şi veţi vedea. Au mers deci şi au văzut unde locuia; şi au rămas la El în ziua aceea. Era ca la ceasul al zecelea. (Ioan, *1,35-39*)

Cine ar fi putut şti toate acestea, dacă nu cel care *a văzut*, care trebuia *să ţină minte*, care *a trăit* întîmplarea? În expresia „ca la al zecelea ceas" (doar nu s-a uitat special la un ornic, ci a aproximat după soare, în mod obişnuit şi fără voie, ca orice pescar din Galileea), în această expresie s-au imprimat pentru totdeauna, de neşters, cu o claritate – am putea spune – „fotografică": prima coborîre a soarelui spre asfinţit („al zecelea ceas" de la răsărit este ora patru după-amiază); apele Iordanului,

repezi, galbene, cu hăţişuri verzi de stuf şi sălcii; pietrele din pustia Iudeii, turtite, rotunde şi albe precum „pîinile Ispitirii"[24]; şi poate, porumbelul coborînd într-o rază de soare, dindărătul unui nor de furtună; şi, ce-i mai important, chipul – chipul Lui, şi nici măcar chipul, ci numai ochii Lui, numai privirea Lui, cînd, auzind paşi în urma Sa, deodată, din mers, a întors capul, s-a oprit şi i-a privit mai întîi pe amîndoi, pe Ioan şi Andrei, apoi numai pe Ioan şi, pentru prima oară, privirile li s-au întîlnit; poate de la această primă privire l-a îndrăgit Iisus, la fel ca pe „tînărul cel bogat" (*Marcu,* 10,17-24), dar şi altfel, cu totul altfel. Cum să nu ţii minte, cum să nu se păstrezi în memorie totul? Pentru cine? Pentru toţi oamenii, pînă la sfîrşitul veacurilor? – Nu. Pentru tine, numai pentru tine şi, poate, pentru Cel Care îşi aminteşte şi El întotdeauna.

Imaginea Celui Iubit, aşa cum s-a imprimat atunci, vie, pe retina vie a celui care iubeşte, se va reaprinde apoi, tot aşa, vie, pe retina moartă.

Tocmai în această imagine se întîlnesc Marcu-Petru şi Ioan, cel dintîi martor şi cel din urmă.

XIV

Poate oare vorbi un om cu două voci atît de diferite, precum Iisus, la *Ioan* şi în *Sinoptice*? Poate oare suna harfa ca flautul? Iată argumentul principal, unicul în esenţă, pe care îl au scepticii împotriva „istoricităţii" lui Ioan. Să răspundem direct la întrebare: poate. Dacă fiecare om nu numai că

poate vorbi pe tonuri diferite cu oameni diferiţi, ci poate şi *să fie* diferit, contradictoriu, parcă, sieşi, neasemănător sieşi, nou, neaşteptat, de nerecunoscut, atunci de ce nu-i e în putinţă aşa ceva omului Iisus? El, plenitudinea, pliroma întregii omeniri, nu trebuie oare să fie divers, armonios-contradictoriu? Oare putea să le vorbească „mulţimilor" (*ochloi*) galileene cu acelaşi glas cu care vorbea în intimitate cu ucenicii (uneori „pe întuneric", „la ureche")? Sau noaptea, cu Nicodim, putea discuta ca ziua, cu fariseii? Putea să-i spună lui Petru: „Fericit eşti Simone, fiul lui Iona" (*Matei,* 16.17) cu aceeaşi voce cu care îi spune lui Iuda: „cu o sărutare vinzi tu pe Fiul Omului"? (*Luca,* 22.48)

Ce importanţă are că harfa iudaică nu sună la fel cu fluierul galileean? Acolo, în Sinoptice, cuvîntul Lui e omenesc de simplu, vorbeşte întotdeauna laconic (la Matei, chiar lungile discursuri sînt alcătuite din scurte fragmente disparate); e clar întotdeauna; uneori e caustic, rece-sărat („sarea e lucru bun"; „să aveţi sare în voi"). Iar aici, în cea de-a patra Evanghelie, cuvîntul e lung, complicat; uneori pare obscur şi vag, fluid ca mirul scump şi dulce ca ambrozia. În Sinoptice e ca în Galileea – o boare uscată a pustiei cu sărături de lîngă Marea Moartă; în a patra Evanghelie e ca în Iudeea – tămîia înrourată a luncilor paradisiace din Galileea. Dar şi aici şi acolo, cuvîntul e la fel: „niciodată n-a vorbit un om aşa cum vorbeşte Acest Om" (*Ioan,* 7.46). Iată, acest „niciodată", această singularitate, această incomensurabilitate

cu nici unul dintre cuvintele omeneşti reprezintă trăsătura comună a cuvintelor Domnului atît la Ioan, cît şi în Sinoptice, şi este pecetea egalei lor autenticităţi. Dacă această trăsătură este sau nu este convingătoare pentru noi, asta depinde deja de fineţea sau insensibilitatea „urechii noastre muzicale".

„Ai demon" – apare la Ioan (7.20); „şi-a ieşit din minţi" – scrie la Marcu (3.21); asta va fi mereu, se pare, prima părere, cea mai profundă, mai sinceră, pe care o poate enunţa lumea, aşa cum este ea, cu privire la cuvintele omului Iisus. „Greu (*sklêroi*) este cuvîntul acesta! Cine poate să-l asculte?" (*Ioan,* 6.60). Oamenii nu vorbesc aşa; nu pot, nu trebuie să vorbească aşa; aşa ceva nu se poate suporta: fluiditatea de mir a cuvîntărilor, parcă „elene", din Evanghelia a patra, ca şi uscăciunea sărată a scurtelor *logia* arameice din Sinoptice lasă absolut aceeaşi impresie.

XV

Extrema singularitate neomenească, insuportabilitatea, imposibilitatea pentru auzul omenesc (poate că Beethoven a surzit ca să audă ceva asemănător), sînt atinse – aşa cum a remarcat foarte bine Wellhausen – în Rugăciunea lui Iisus pentru Sine, în ultima cuvîntare pămîntească a Domnului (*Ioan,* 17).

În cerul îngrozitor de gol şi senin, uniform, „un sunet de clopot, în care părţile componente ale unui acord, îmbinîndu-se în orice ordine, ba

vin şi se înalţă precum valurile fluxului, ba cad şi iarăşi se înalţă", tot mai sus spre cer[25].

Cele trei componente sînt: prima – „Tu *i-ai dat* Lui"; „Precum *I-ai dat* stăpînire peste tot trupul, ca să *dea* viaţă veşnică tuturor acelora pe care Tu *i-ai dat* Lui..."; „Arătat-am numele Tău oamenilor pe care Mi *i-ai dat* Mie..."; „Mă rog... pentru cei pe care Mi *i-ai dat*..."

Acestei prime părţi i se adaugă cea de-a doua, împletindu-se cu ea: „*preaslăveşte*-Mă"; „*Preaslăveşte* pe Fiul Tău, ca şi Fiul să Te *preaslăvească*..."; „Eu Te-am *proslăvit* pe Tine..."; „Şi acum, *preaslăveşte*-Mă Tu, Părinte..."

A treia parte este: „Tu M-ai *trimis*"; „Precum M-ai *trimis* pe Mine în lume, şi Eu i-am *trimis* pe ei în lume..."; „Şi să cunoască lumea că Tu m-ai *trimis*..."; „Şi aceştia au cunoscut că Tu M-ai *trimis*..."

Şi, în sfîrşit, cele trei părţi se contopesc într-un acord, în vîrful piramidei ce uneşte cerul cu pămîntul, în punctul cel mai înalt atins pe pămînt de vreun cuvînt omenesc:

Ca toţi să fie una, după cum Tu, Părinte, întru Mine şi Eu întru Tine, aşa şi aceştia în Noi să fie una [...], ca iubirea cu care M-ai iubit Tu să fie în ei,
şi Eu în ei (Ioan, *17,21;26*).

Clopotul a tăcut; nu se mai aud dangăte, toate au pierit în îngrozitoarea – îngrozitoare pentru noi – linişte, aşa cum în lumina albă a soarelui pier toate culorile pămîntului.

Dar şi în linişte valurile încă mai cresc, încă se mai înalţă, tot mai sus, pînă la cer, către acea „bucurie deplină" – „bucuria voastră să fie deplină" (*Ioan,* 15.11) –, către aburul însorit al razelor arzătoare, în care stelele zilei ard mai strălucitor decît cele nocturne, aidoma unor divinităţi,

În eterul pur şi nevăzut.

XVI

Acesta este cel mai sfînt dintre toate lucrurile pămînteşti, şi cel mai *tăcut*; poate aici, tăcerea este cea mai insuportabilă şi mai imposibilă pentru noi. A compara această stare cu extazul tumultuos, uneori şi păcătos al lui Dionynos, n-ar fi doar o blasfemie grosolană, ci pur şi simplu o inexactitate. Şi dacă această stare o putem asemui prin ceva cu cealaltă, n-o putem face indiscutabil, religios, ci doar foarte relativ, istoric.

„Şi-a ieşit din fire", ἐξέστη, se spunea despre iniţiatul în misterele dionisiace; la Marcu, aceeaşi expresie o întrebuinţează fraţii cu privire la Iisus (3.21). *Exestê – extasis* este, se pare, traducerea greacească a cuvîntului arameic *messugge*, „posedat", „nebun", cuvînt cu care prostimea necredincioasă îşi bătea joc de sfinţii proorocii ai lui Israel, *nebiim*, pentru că „posedarea", „ieşirea din fire" este începutul tuturor „extazelor", sfinte sau păcătoase[26]. Era un lucru bine ştiut în misterele dionisiace.

Eu sînt viţa cea adevărată
şi Tatăl Meu este lucrătorul,

spune Domnul deasupra unei căni cu vin (*Ioan,* 15.1), cu Vin-Sînge (conform Sinopticelor).

Ce înseamnă asta – s-ar fi înţeles, cu totul sau numai parţial, corect sau incorect, şi în misterele dionisiace.

„Şi după ce au cîntat laude, au ieşit la Muntele Măslinilor" (*Matei,* 26, 30). Cîntaseră cîntecul pascal, răsunătorul Aleluia, *Hallela*, freneticul cînt de bucurie al Ieşirii despre care se vorbeşte în Talmud: „Paştele-i ca un măslin, dar *Hallela* sparge acoperişurile caselor".[27] Acelaşi cîntec de bucurie, dar al unei alte Ieşiri, mai mari – al ieşirii duhului din trup, al „Eu"-lui din „Ne-eu" – răsuna şi în misterele dionisiace.

Şi, în sfîrşit, ceea ce e mai important, monotonia extatică a dansurilor dionisiace, repetarea aceloraşi sunete în cîntece este uniformitatea „dangătelor de clopot": „de ce, Stăpîne, repeţi mereu aceleaşi lucruri?"

XVII

În *Faptele* apocrife ale lui Ioan (scrise de *Leukios Charinos*, un gnostic din şcoala valentiniană, de la sfîrşitul secolului al II-lea, la una-două generaţii după cea de-a patra Evanghelie, care, se pare, face parte din acelaşi cerc al ucenicilor din Efes ai lui Ioan, unde a luat naştere această Evanghelie[28]), Iisus le spune Celor Doisprezece, la Cina cea de Taină:

«Înainte de a fi Eu trădat, să înălţăm o cîntare Tatălui...

Şi ne-a poruncit să ne aşezăm în cerc.

După ce ne-am luat de mîini, El, aşezîndu-se în mijlocul cercului, a spus:

răspundeţi: Amin.

Şi a început să cînte, spunînd:

Părinte! Slavă Ţie!

Iar noi ne roteam în cerc, răspunzînd:

Slavă Ţie, Cuvîntule – Amin.
Slavă Ţie, Duhule – Amin.
Vreau să fiu mîntuit şi să mîntuiesc – Amin.
Vreau să mănînc şi să fiu hrană – Amin.
Voi cînta la fluier, voi jucaţi – Amin.
Voi plînge, voi jeluiţi-vă – Amin.
Una-Optzecimea cîntă cu noi – Amin.
Doisprezecimea joacă cu noi – Amin.
Joacă cu noi tot ce există – Amin.
Cine nu joacă nu cunoaşte împlinirea – Amin»[29].

În bronzul sonor al latinei (la preafericitul Augustin, despre Cinele lui Priscillian) există un cîntec şi mai „de clopot", şi mai monoton:

Salvare volo et salvari volo
Solvere volo et solvi volo...
Cantare volo, saltate cuncti [30].

Şi, din nou, în *Faptele lui Ioan*:

Cel ce joci cu Mine, uită-te la tine în Mine şi, văzînd ce fac Eu, taci... Cunoaşte în joc că suferinţa ta de om vreau s-o pătimesc şi Eu...
Cine sînt Eu vei afla cînd mă voi depărta.
Eu nu sînt cel ce par a fi [31].

Iar asta înseamnă: „Eu – Necunoscutul".

XVIII

Poate că ceva asemănător, deşi cu totul *altceva* (cine să creadă că ucenicii puteau dansa la Cina cea de Taină?), mai necunoscut, mai teribil pentru noi, la fel ca bătaia inimii Lui, încetată, de-abia auzită de ucenicul rezemat la pieptul lui Iisus –, bătaia încetată, dar care nu mai sparge acoperişul caselor, ci însuşi cerul –, poate că ceva asemănător s-a întîmplat într-adevăr în noaptea aceea, în *anagaion*, în camera aşternută cu covoare, de la catul de sus al unei case din Ierusalim, unde, stînd îndărătul uşii, Ioan-Marcu, fiul gazdei, asculta şi privea totul cu nesaţ.

Avem doi martori: pe acest băiat de paisprezece ani, sărit de-a dreptul din pat, cu un cearşaf înfăşurat pe corpul gol, Ioan-Marcu, şi pe bătrînul acela de o sută de ani, înveşmîntat în odăjdii aurite, pe Ioan Prezbiterul, purtînd pe frunte placa-*pentalon* de aur, lucind misterios. Două mărturii, cu atît mai veridice, cu cît se armonizează mai mult prin opoziţie. Numai una dintre ele nu este scrisă de mîna celui care *a văzut*, însă şi în ea tresaltă inima celui ce *a fost martor*. Dacă şi asta ni se pare prea puţin, se întîmplă, poate, fiindcă pentru noi Evanghelia este deja o literă moartă, iar nu „glasul viu, nesecat", şi nu mai ştim ce înseamnă cuvintele:

Eu cu voi sînt aici în toate zilele, pînă la Sfîrşitul veacului. Amin (Matei, *28.20*).

Capitolul V

De cealaltă parte a Evangheliei

I

Numai datorită Canonului mai avem *încă* Evanghelia. A trebuit ferecată într-un blindaj care s-o protejeze de atîtea săgeţi duşmane – gnoze false, erezii monstruoase; într-o albie de piatră au trebuit abătute apele vii ale izvorului, ca să nu-l frămînte în picioare turma omenească şi să nu facă din el – mi-e şi frică s-o spun – băltoaca tulbure a „Apocrifelor" (în sensul nou, desigur, bisericesc, băltoaca „Evangheliilor mincinoase"); a trebuit ca floarea cea mai gingaşă din lume să fie ocrotită de toate furtunile pămînteşti cu ajutorul stîncii lui Petru, pentru ca tot ce e mai durabil în lume, dar şi mai uşor – ce e mai uşor decît Duhul? – să nu fie împrăştiat de vînt precum puful de păpădie.

Este ceea ce a făcut Canonul. Cercul său este închis: o a „cincea" Evanghelie nu va mai fi scrisă de nimeni, niciodată, iar cele patru au ajuns pînă la noi şi, cu siguranţă, vor ajunge aşa cum sînt, pînă la sfîrşitul veacurilor.

Dar dacă voinţa Canonului este de a nu se mişca, de a nu se schimba, de a fi mereu ceea ce este, iar voinţa Evangheliei este veşnica schimbare, mişcarea spre viitor, atunci, datorită Canonului,

deja nu mai avem Evanghelie. Iată unul dintre numeroasele paradoxuri, care par a fi contradicţii ale Evangheliei însăşi.

Logica Canonului a fost împinsă pînă la extrem în biserica Evului Mediu, cînd s-a interzis să se citească Cuvîntul lui Dumnezeu în oricare loc din afara Bisericii şi în oricare altă limbă decît cea bisericească, latina, aşa că lumea a rămas – în sensul propriu al cuvîntului – fără Evanghelie.

II

Devenirea spiritului uman nu a încetat în secolul al IV-lea, cînd forţa motrice a Spiritului, Evanghelia, a fost încuiată în Canonul imobil. Spiritul lua amploare, şi forma Canonului, prea strîmtă pentru el, a început să se fisureze. Canonul s-a dovedit neîncăpător pentru spirit, aşa cum omului îi rămîn prea mici hainele avute în copilărie. Vechile burdufuri ale Canonului au fost făcute să plesnească de noul vin al libertăţii, care fermenta chiar în Evanghelie.

Canonul a păzit cu sfinţenie Evanghelia, ocrotind-o de mişcările distructive ale lumii; dar dacă opera Evangheliei este mîntuirea lumii, atunci ea se săvîrşeşte dincolo de hotarul imobil al Canonului, acolo unde începe mişcarea Evangheliei spre lume şi a lumii spre Evanghelie.

Adevărul vă va face liberi (Ioan, *8.32*),

prin acest cuvînt al Domnului este sfinţită acum, poate ca niciodată, libertatea spiritului uman în mersul lui către Adevăr, libertatea Criticii, pen-

tru că în înverşunata luptă a minciunii cu adevărul – acum mai înverşunată ca niciodată –, a duşmanilor creştinismului cu Evanghelia, mai necesară decît blindajul Canonului este spada Criticii, a Apologeticii (acestea sînt cele două tăişuri ale spadei pentru cei care cred în adevărul Evangheliei).

A desfereca trupul Evangheliei din blindajul Canonului, chipul Domnului din metalul icoanelor – e neomenesc de greu şi de cumplit, dacă ne amintim al Cui este trupul şi al Cui este chipul, că aşa ceva nu se poate face numai prin forţa umană; dar acest lucru se face deja de către Evanghelia însăşi, de către Spiritul libertăţii, care e veşnic viu în ea.

III

În contradicţia aparentă, în *realul acord prin opoziţie, concordia discors*, dintre Unul şi Trei, dintre Ioan şi Sinoptice, rezidă, după cum am văzut, întreaga forţă motrice, veşnicul zbor al Evangheliei. Însăşi Biserica a presimţit acest lucru, Ioan al celui de-a patra Evanghelii este Ioan al „Apocalipsei". Dar ca să nu vezi numai tu, ca să le arăţi şi celorlalţi acest acord dintre cei doi martori, dintre primul – Marcu-Petru şi ultimul – Ioan, e nevoie să fie puşi din nou faţă în faţă, la „confruntare", să redeschidem controversa nedecisă dintre cei doi martori aparent contradictorii, lucru care, aşa cum am văzut, nu poate fi făcut rămînînd în limitele Canonului; dar, de îndată ce facem un pas dincolo

de hotar, ne şi aflăm faţă în faţă cu Iisus Necunoscutul, al Evangheliei Necunoscute. Va fi existînd ceva dincolo de hotar, sau acolo nu-i decît pustiu, noapte cimeriană, beznă de nepătruns? E teribilă şi stranie trecerea criticii evanghelice dincolo de hotarul Canonului, ca trecerea ecuatorului de către primul navigator din emisfera noastră: el vede stele noi, ale unui cer nou, şi nu-şi crede ochilor, nu înţelege şi, poate, mult timp nu va înţelege că sînt alte stele ale aceluiaşi cer.

Agrapha, cuvintele Domnului „nescrise" în Evanghelie, neintrate în Canon, sînt celelalte stele ale aceluiaşi cer, stele tainice, ce nu se văd din emisfera noastră, care răsar de după orizontul Evangheliei. Iar constelaţia Crucea Sudului – semnul care uneşte ambele emisfere – este cea mai tainică dintre toate: „Iisus Hristos este acelaşi, ieri şi azi şi-n veci" (*Evrei,* 13.18).

IV

Încă multe lucruri am a vă spune, dar nu le puteţi purta acum (Ioan, *16.12).*

Agraphon sînt aceste „multe lucruri". Cuvintele nespuse încă de El pe atunci şi nescrise în Evanghelie.

Şi încă multe alte minuni a făcut Iisus în faţa ucenicilor săi, care nu sînt scrise în cartea aceasta (Ioan 20.30).

Este ceea ce se spune în penultimul capitol din *Ioan* şi, aproape cu aceleaşi cuvinte, în ultimul:

Sînt încă şi multe altele pe care le-a făcut Iisus, care, dacă s-ar fi scris una cîte una, socotesc că lumea aceasta n-ar cuprinde cărţile ce s-ar fi scris. Amin (Ioan, *21.25*).

„Multe pe care le-a făcut" – deci, a şi spus multe. Desigur, aici nu este vorba de mulţimea materială a cărţilor nescrise, ci de măsura superioară a unei Cărţi, pe care lumea n-o cuprinde, a „Evangheliei Nescrise" – *Agrapha*.

„Ochiul sufletului să se avînte spre lumina lăuntrică a adevărului *nescris* în Scriptură", ne învaţă Sf. Clement din Alexandria să găsim *Agrapha* chiar în Evanghelie.

„Cuvîntul lui Dumnezeu îl spunea (uneori) ucenicilor Săi în particular (în taină) şi, cel mai adesea, cînd erau singuri; o parte din cele spuse au rămas nescrise, fiindcă ucenicii ştiau că nu trebuie scris şi dezvăluit totul"[2], ne comunică Origene. Şi iarăşi Clement: „Domnul, după Învierea Sa, le-a transmis cunoaşterea secretă (gnoza) lui Iacov cel drept, lui Ioan şi Petru; iar aceştia au transmis-o celorlalţi Apostoli (Celor Doisprezece), care, la rîndul lor, au transmis-o celor Şaptezeci"[3].

Toate cuvintele Domnului scrise în Evanghelie pot fi citite în două-trei ore, iar Iisus şi-a propovăduit învăţătura cel puţin un an şi jumătate, conform Sinopticelor, şi cel puţin doi-trei, după Ioan; deci, cîte cuvinte au rămas nescrise! Şi multe s-au pierdut, pentru că nu şi-au găsit ecou la cei care le-au ascultat, multe au căzut la marginea drumului, pe pămînt pietros. Din ele, poate, s-a păstrat cîte ceva în *Agrapha*.

V

„Nu putem spune tot ce am văzut şi am auzit de la Domnul", îşi aminteşte, în *Faptele lui Ioan*, Leucius Charinus, un martor din secolul al II-lea, poate din cercul de ucenici de la Efes ai Prezbiterului Ioan. „(Multe) minunate şi mari fapte ale Domnului trebuie trecute o vreme sub tăcere, pentru că sînt nespuse: ele nu pot fi nici povestite, nici auzite." „Ştiu multe alte lucruri pe care nu mă pricep să le spun aşa cum vrea El."

„Tu ne-ai dezvăluit multe taine; iar pe mine m-ai ales dintre toţi ucenicii şi mi-ai spus trei cuvinte, care ard în mine dar altora nu le pot spune", îşi aminteşte şi Toma Necredinciosul, Toma Geamănul, care, conform unei legende, tot foarte vechi, este fratele bun, „geamăn cu Hristos", „didymos tou Christou", care „a primit de la El cuvintele de taină"[5].

Eu sînt cel pe Care nu-L vezi,
al Cărui glas nu-l auzi...
N-am părut a fi ce eram. –
Nu sînt ceea ce par a fi,

spunea însuşi Iisus, se pare, în acelaşi cerc de ucenici din Efes ai Prezbiterului Ioan[6].

Cei ce sînt cu Mine nu M-au înţeles.
Qui mecum sunt, non me intellexerunt [7].

Cît de autentic este acest cuvînt, dacă nu ca sonoritate, atunci ca sens, se vede iarăşi din Evanghelie:

Încă nu înţelegeţi, nici nu pricepeţi? Atît de împietrită vă e inima? Ochi aveţi şi nu vedeţi, urechi aveţi şi nu auziţi! (Marcu, *8.17-18*).
Dar ei n-au priceput nimic din acestea; că ascuns era cuvîntul acesta pentru ei şi nu înţelegeau cele spuse (Luca, *18.34*).

VI

Nu trebuie să uităm că, înainte de a se turna într-o formă, de a deveni „Scriptură", *întreaga* Evanghelie a fost „Cuvînt Nescris", *Agraphon*, metal topit. Ne e foarte greu să ne imaginăm acest lucru, dar fără asta nu putem înţelege ce sînt *Agrapha*, aceşti stropi de metal încă fierbînd, care se revarsă peste marginile formei; ne e greu să înţelegem că între *Agraphon* şi *Apocrif* e aceeaşi deosebire ca între Evanghelie şi Apocrif (desigur, nu în vechiul sens de Evanghelie „tăinuită", ci în sensul nou, de Evanghelie „falsă"); ne e greu să credem că asemenea cuvinte ale Domnului, cele mai autentice dintre cele autentice, precum „orice jertfă se va săra cu sare" (*Marcu*, 9.49) şi „nu ştiţi ai cărui Duh sînteţi?" (*Luca*, 9.55) nu sînt „canonice", sînt eliminate din textul evanghelic acceptat în secolul al IV-lea, *Vulgata*, dar figurează în textele vechi, datînd din anul 140, ale variantei *Cantabrigiensis D* şi, în pofida Canonului, numai prin Codicele italiene (*Italocodices*), au fost incluse în textul nostru[8]. Astfel, în însăşi Evanghelia, forma Canonului este încă zdruncinată de metalul clocotitor al acestor *Agrapha*.

Admirabila povestire a lui Ioan despre femeia adulteră (8.1-11), un *Agraphon* eliminat şi el cîndva din Canon, lipseşte din manuscrisele anterioare mijlocului secolului al IV-lea şi preafericitul Augustin încă îl mai considera „apocrif", pentru că în ea, pasămite, li se permite femeilor „nepedepsirea adulterului", *peccandi immunitas,* şi pentru că „un păcat prea mare este prea uşor iertat". În pofida lui Augustin, în pofida Canonului, sieşi în pofidă, Biserica a păstrat totuşi această povestire, netemîndu-se să arate mila Domnului şi, desigur, bine a făcut.

Deci, după asemenea perle, care mai că n-au rămas pierdute pentru noi, vedem ce comori au putut să fie salvate în *Agrapha.*

Orice ar fi *Evanghelia după evrei*, ajunsă la noi în nişte biete frînturi, de unde cu siguranţă a fost împrumutată şi această povestire despre femeia adulteră – scrierea unui al doilea Matei, deosebit de al nostru, sau numai prima treaptă către el, sau, în sfîrşit, o tradiţie iudaică independentă – , dar dacă, lucru şi el foarte posibil, *Evanghelia după evrei* a apărut, singura din toate, în ţara natală a lui Iisus, Palestina, aproximativ în anii 90 ai secolului I, aproape în acelaşi timp cu ale noastre Evanghelii ale lui Luca şi Ioan, atunci ea ar fi putut păstra cel puţin tot atîtea mărturii istorice autentice, ca şi celelalte două[10]. Astfel, o întreagă Evanghelie este un *Agraphon.*

În jurul anului 200, Serapion din Antiohia a autorizat iniţial *Evanghelia după Petru*, iar apoi a

interzis-o, aflînd că e „contaminată de erezia gnosticilor"; deci, nu s-a gîndit de la început: „sînt patru Evanghelii, a cincea nu poate exista". Prin urmare, la sfîrşitul secolului al II-lea, Canonul nu era încă stabilit în sensul ulterior al cuvîntului; metalul topit al Evangheliei încă mai clocotea[11].

VII

Cum au ajuns *Agrapha* pînă în zilele noastre?

Probabil că multe codice străvechi, precum *Cantabrigiensis D* şi *Syrus-Sinaiticus*, salvate doar printr-o minune, au fost păstrate în bibliotecile mănăstireşti pînă la sfîrşitul secolului a IV-lea, cînd s-a stabilit Canonul (în anul 382, sub papa Damase), iar apoi au fost distruse. Din ele, Sfinţii Părinţi culeg *Agrapha*. Astfel, Athanase din Sinai utilizează *Codex Sinaiticus*, iar Macarie cel Mare – codicele păstrate la sihăstriile din pustia Sceteii[12]. Iată de ce în scrierile Sfinţilor Părinţi, cuvintele „necanonice" ale Domnului nu se deosebesc încă de cele canonice.

De-abia odată cu Canonul a luat naştere şi s-a amplificat peste veacuri frica de ceea ce nu-i scris în Evanghelie, de cuvintele „necanonice", astfel că, în secolul al XVI-lea, teologul protestant Beza, găsind la Mănăstirea „Sfîntul Irineu" din Lyon *Codexul D* (arhetip iudeo-creştin din anul 140, deci cu 250 de ani anterior Canonului), cu multe *Agrapha*, s-a speriat atît de tare, încît l-a expediat pe furiş la Universitatea din Cambridge, cu menţiunea: „asservandum potius quam publicandum",

„mai bine să fie ascuns decît publicat"; acesta a rămas ascuns două sute de ani la Cambridge, ca o lumînare pusă sub obroc.

Această lumînare-*Agrapha* nu este scoasă de sub obroc, cum s-ar cuveni, nici în zilele noastre, pentru că taina lui Dumnezeu nu poate fi descoperită oamenilor – ea se dezvăluie singură.

„Să lăsăm mai bine în pace toate *Agrapha*", ne sfătuieşte unul dintre criticii cei mai liberali[13]; şi chiar un mare savant, cum este Harnack, care nu se îndoieşte de autenticitatea istorică a multor *Agrapha*, atunci cînd se ajunge la „esenţa creştinismului", le trece sub tăcere, le ascunde, precum bătrînul Beza: „mai bine să fie ascuns decît publicat".

VIII

La sfîrşitul secolului trecut, la marginea deşertului libian, pe locul unde a fost anticul oraş egiptean Oxyrhynchos, într-un mormînt creştin din secolul al II-lea sau al II-lea, au fost descoperite trei crîmpeie de papirus pe jumătate putrezite, probabil de la un talisman pe care răposatul îl purta la piept şi a lăsat cu limbă de moarte să fie pus cu el în mormînt. Printr-o minune, pe aceste petice s-au păstrat 42 de rînduri scrise în greceşte, cu şase *Agrapha* şi începutul celui de-al şaptelea[14]. Cine ştie, oare nu vor fi găsite cîndva şi alte asemenea texte, în aceeaşi ţară sfîntă, despre care s-a spus: „Am chemat pe Fiul Meu din Egipt" (*Osea*, 11.1)? Pentru „cei care ştiu", aceste crîm-

peie de papirus vor fi mai de preţ decît toate comorile din lume.

Aceste cuvinte ale Domnului, de-abia aflate, de-abia spuse, parcă şterg de pe ochii noştri, cu suflul Buzelor Divine, praful obişnuinţei milenare, al *neuimirii*, care ne împiedică cel mai mult să vedem Evanghelia. Parcă un orb se ilumineză brusc, vede şi este uimit, se îngrozeşte. Abia acum înţelegem ce înseamnă cuvintele:

Prima treaptă către Cunoaşterea superioară (gnoză) este uimirea. Cine caută, să nu se potolească... pînă nu va găsi; şi găsind, va fi uimit; fiind uimit, va domni; domnind se va potoli[15].

Conform altei lecturi, în loc de „va fi uimit" este „va fi îngrozit", ceea ce, probabil, e mai corect; a groază seamănă uimirea întîiului navigator, care a văzut alte stele[16].

IX

Fiţi zarafi deştepţi,

este cuvîntul preafericitului Sărman, „peştişorul sărat" de Ghenizaret pe care cărpănosul nostru secol l-a înghiţit cu lăcomie; cuvîntul se referă la nişte bieţi oameni ca şi noi, la micii „afacerişti de bursă" de pe atunci, la „speculanţi", la „bancherii" de stradă (*trapezitai*, de la *trapeza* – masă, tejghea, *banka* italiană a Evului Mediu, viitoarea „Bancă"). Nimeni nu se îndoieşte de autenticitatea cuvîntului şi, într-adevăr, această autenticitate se simte imediat după „uscăciunea sărată" (pe care o ştim atît de bine din Evanghelie) a arameicelor *logia*[17].

Iată, poate, cel mai bun *motto* pentru toate celelalte *Agrapha*: să fim zarafi deştepţi, ca să evităm două greşeli la fel de mari şi posibile: să nu luăm arama drept aur şi aurul drept aramă. Se pare chiar că „zarafi" ca noi pot cădea în a doua greşeală mai uşor decît în prima.

Am suferit cu cei neputincioşi,
cu cei flămînzi am flămînzit,
cu însetaţii am răbdat de sete[18].

Dacă L-ar fi întrebat cineva: „Doamne, ai fi putut spune asta?", El ar fi răspuns, poate, cu zîmbetul lui inteligent – „Da...", cu un zîmbet nu doar divin-înţelept, ci şi omenesc-înţelept, simplu, vesel: „da, sigur, aş fi putut! Spuneţi-o în locul Meu". Cineva a spus-o şi a făcut-o bine, atît de bine, încît nu-ţi mai dai seama dacă El o spune, sau altcineva vorbeşte în numele Lui.

XI*

„Şi cel ce nu-şi poartă crucea şi nu-Mi urmează Mie nu poate fi ucenicul Meu" – aşa apare la Luca (14.27), metal deja răcit, pe cînd într-o *Agrapha* el clocoteşte încă:

Cine nu-şi poartă crucea nu-Mi este frate[19].

A doua variantă este mult mai „uimitoare" – „îngrozitoare" decît prima, mai autentică, mai fierbinte, mai apropiată de inima Domnului.

---

* *În ediţia originală (Belgrad, 1932), după paragraful al IX-lea urmează cel de-al XI-lea* (n.tr.).

Cine e aproape de Mine e aproape de foc; cine e departe de Mine e departe de Împărăţie[20].

Acolo porunceşte Cineva Superior; aici roagă Cineva Egal. Şi asta e ca un foc nou trecut pe o veche cicatrice; se va vindeca şi aceasta, însă nu atît de uşor şi, poate, celui „care a aflat", celui „care s-a ars" cum trebuie, îi va ajunge pentru toată viaţa.

Este de ajuns să comparăm cele două cuvinte, cel scris în Evanghelie despre crucea purtată de ucenic şi cel nescris, despre crucea purtată de frate, ca să înţelegem cu cîtă libertate lăuntrică în redarea cuvintelor autentice se accede la inaccesibil, ca să auzim, lîngă respiraţia omenească, răsuflarea Duhului Divin; ca să vedem cît de paşnic se coace cuvîntul Lui sub privirea Lui, fructul raiului sub raza soarelui neasfinţit.

XII

Cine şi-a văzut Fratele acela L-a văzut pe Dumnezeu[21].

—„Doamne, ai fi putut spune asta?"

—„Numai asta am spus Eu întotdeauna."

Bucuraţi-vă numai atunci cînd îl vedeţi pe fratele vostru în bucurie (în mila lui Dumnezeu)[22]. *Fratele trebuie iertat de şaptezeci de ori înmulţite cu şapte... căci şi la proorocii unşi de Duhul Sfînt s-au găsit cuvinte păcătoase*[23].

După regula generală a criticii evanghelice: cu cît e mai incredibil pentru noi, cu atît e mai auten-

tic – şi acest cuvînt este autentic, întrucît a doua sa parte, despre Duh, este „incredibilă".

Cum vă voi găsi, aşa vă voi judeca[24].

Greu de crezut că acest cuvînt nu există în Evanghelie, atît este de autentic şi memorabil, poate pentru că este scris de El Însuşi, în inima omului. După ce l-ai auzit o dată, nu vei mai uita acest cuvînt şi, chiar dacă îl uiţi cît trăieşti, ţi-l vei aminti în clipa morţii.

XIII

Prima cerere a rugăciunii Domnului din Evanghelie: „Sfinţească-se numele Tău", ne este atît de ascunsă de praful obişnuinţei, încît nu mai înseamnă aproape nimic; rostind-o cu buzele, n-o mai auzim cu inima, aşa cum nu ne auzim paşii călcînd prin praf. Dar o *Agrapha* a suflat praful:

Fie ca Duhul sfînt să pogoare asupra noastră şi să ne cureţe[25].

Lumînarea a fost scoasă de sub obroc şi întreaga rugăciune s-a scăldat într-o nouă lumină. Cea de-a treia cerere, cea mai importantă:

Vie împărăţia Ta,

de-abia acum capătă un înţeles nou, „uimitor": nu mai e prima, fosta împărăţie a Tatălui, nu a doua, cea prezentă, a Fiului, ci cea de-a treia, viitoare, a Duhului.

Praful a fost măturat din drumul omenirii, al istoriei universale, de către suflarea Duhului şi cine poate să nu audă pasul Lui răsunător?

XIV

Mama Mea e Duhul Sfînt[26].

Poate cu acest tainic cuvînt-şoaptă, „în întuneric, la ureche", numai printre cei aleşi, înconjurat de Cei Trei din Cei Doisprezece, îşi începe Iisus, în *Evanghelia după evrei*, povestirea despre Ispitire (la drept vorbind, în afară de El, cine ar fi putut s-o ştie şi s-o povestească?).

Judecînd după faptul că acest cuvînt este sesizat, dacă nu de inima, măcar de urechea omenească, numai în limba maternă a lui Iisus, arameica, deoarece doar în această limbă cuvîntul *Rucha*, „Duh", nu e de genul masculin, ca în latină, şi nici neutru, ca în greacă, ci feminin, acest Agraphon este una din cele mai vechi şi autentice *logia* arameice. Nu ştim ce să facem cu el, deşi se referă la una din dogmele-experienţe creştine, la Treime. Noi nu ştim, dar poate că ştiu femeile bătrîne şi copii, care se roagă pur şi simplu Mamei,

Caldei Ocrotitoare a lumii îngheţate.

Fiul vorbeşte întotdeauna despre Tată şi numai aici – despre Mamă. „Sămînţa femeii va sfărîma capul şarpelui" – această Protoevanghelie, Protoreligie a întregii omeniri (religia Mamei) Fiul o sfinţeşte; numai aici se reuneşte Noul Testament cu cel Vechi; numai aici, în afara Canonului, parcă în afara Bisericii (dar, poate, Biserica este mai largă decît i se pare ei însăşi) se întregeşte dogma Treimii: Tatăl, Fiul şi Mama Duh[27].

Şi iată cum străluceşte într-o nouă lumină, mai puternică, cererea din rugăciunea Domnului privitoare la Împărăţie: întîia împărăţie e a Tatălui, a doua – a Fiului, a treia – a Mamei Duh.

XV

Numai cel care a flămînzit ştie ce înseamnă foamea; tot el va înţelege de ce „sărmanii Domnului", ebioniţii, se roagă altfel decît noi, cînd e vorba de pîine: nu „pîinea noastră cea de toate zilele", ci „pîinea noastră *de mîine* dă-ne-o nouă *astăzi*"[28]. Poate că ambele cuvinte sînt la fel de autentice: roage-se fiecare cum poate. Primul, desigur, este mai înalt, ceresc; al doilea este mai jos, în schimb e mai aproape de pămînt, mai milos.

Acul de busolă al creştinismului, în acest al doilea cuvînt, s-a mişcat doar puţin, sau doar a tremurat imperceptibil, şi în interiorul creştinismului întregul climat s-a modificat brusc, s-a deplasat şi el, de la pol la ecuator.

Pentru cei sărmani, pentru cei flămînzi e mai bine să se roage aşa; iar cel ce a putut să-i înveţe această rugăciune nu poate fi decît Cel Care a fost şi el sărman şi flămînd: „am flămînzit cu cei înfometaţi, cu cei însetaţi am răbdat de sete".

XVI

Cu o ureche Mă asculţi, iar pe cealaltă ţi-ai astupat-o[29].

Cu urechea cerească ascultăm, iar pe cea pămîntească ne-am astupat-o şi nu am înţeles:

Cereţi lucruri mari şi cele mici vor veni de la sine; Cereţi-le pe cele cereşti şi cele pămînteşti vor veni de la sine[30].

Kant nu ştie, dar poate ştie Goethe că fără Hristos n-ar fi existat nici el, „marele păgîn". „Iisus nici nu auzise ce înseamnă cultura", crede Nietzsche[31], iar pastorul protestant Neumann, întemeietorul „socialismului creştin", aflîndu-se odată pe un drum deplorabil din Palestina, s-a întrebat: „cum se poate ca Iisus, care a umblat pe aceste drumuri, să nu fi făcut nimic pentru a le îmbunătăţi?" şi a rămas dezamagit de El, ca „ajutor al omenirii în problema pămîntească a drumurilor pămînteşti"[32]. Dar dacă astăzi zburăm peste Atlantic e, poate, pentru că ne-am rugat cîndva pentru „lucruri mari, cereşti" şi ne-a venit de la sine acest „lucru mic, pămîntesc"; şi dacă nu ne vom ruga pentru lucrurile mari, ni se vor lua şi acestea mici: iarăşi ne vom tîrî ca viermii.

XVII

Oare Hristos e doar în cer? Nu, şi pe pămînt:

Ridică piatra şi Mă vei găsi; taie copacul şi Eu sînt în el[33].

El a creat totul; cum să nu fie în toate?

Cum de spun cei care ne cheamă la ei că Împărăţia (lui Dumnezeu) este numai în cer? Iată că-i dau de gol păsările cerului şi toate fiinţele de sub pămînt şi toate lighioanele pămînteşti, şi peştii din mare: toate ne cheamă în Împărăţia (lui Dumnezeu)[34].

Iată ce înseamnă la Marcu:

Şi era împreună cu fiarele,
şi îngerii Îi slujeau (Marcu, *1.13*).

XVIII

Am fost printre voi, cu copiii,
şi voi nu M-aţi recunoscut[35].
Cel ce Mă caută Mă va găsi
printre copiii de şapte ani,
căci Eu, ascunzîndu-mă în al paisprezecelea eon,
mă dezvălui copiilor[36].

Este o floare pe care o cunoaştem din Evanghelie; dar a fost suflat praful de pe ea şi iarăşi a început să-şi împrăştie mireasma de rai, încît ni se pare că e altă floare, de-abia înflorită, nemaivăzută.

XIX

Există în Evanghelie multe cuvinte amare, parcă prea omeneşti pentru Hristos şi, totuşi, tocmai prin asta ele sînt autentice pentru noi. Dar există oare altele mai amare, mai autentice decît aceasta?

Am fost în lume, M-am arătat oamenilor în trup
şi pe toţi i-am găsit beţi, neînsetaţi de nimeni. Şi
rău îi pare inimii Mele de fiii oamenilor[37].

Şi altceva, la fel de autentic, de amar:

Fiind viu printre voi, M-aţi renegat, dar scorniţi
poveşti despre morţi[38].

Ce teribile sînt aceste cuvinte şi ce bine ne caracterizează!

XX

S-ar părea că din colierul Fericirilor evanghelice au căzut două perle pe care nişte sărmani le-au cules de pe drum:

Binele trebuie să vină în lume şi fericit acela prin care binele vine[39].
Fericiţi cei ce jelesc pieirea necredincioşilor[40].

„Copiii" scapă pîinea sub masă şi de acolo o culeg „dulăii" – „necredincioşii". Iată un cuvînt al Domnului din Coran:

Oameni, ajutaţi-L pe Dumnezeu, aşa cum Fiul Mariei a zis: cine îmi e Mie ajutor întru Dumnezeu? Şi ucenicii au spus: noi [41].

Oamenilor le ajută Dumnezeu – asta o ştiu „credincioşii". Pe Dumnezeu îl ajută oamenii – asta o ştiu „necredincioşii". Iată de ce: „cine nu-şi poartă crucea, acela nu-Mi e frate": „oameni, ajutaţi-L pe Dumnezeu", fraţii – pe Frate. „Copiii" au uitat acest lucru; şi-l amintesc „dulăii". Cum să nu spună El: „nici în Israel n-am aflat atîta credinţă" (*Matei*, 8.10)?

„Ce duhoare", au spus ucenicii trecînd pe lîngă un cîine mort. „Ce albi îi sînt dinţii!" a zis Iisus[42].

Aceasta e doar o legendă musulmană, nu un *agraphon*: dar cel care a compus-o ştia despre Hristos, iubea la El ceva ce noi nu mai ştim, nu mai iubim; parcă s-ar fi uitat în ochii Lui şi a văzut cum priveşte El totul şi ce caută El: dacă a găsit ceva într-un leş, cîte n-ar găsi El într-o fiinţă vie?

„Ce duhoare", se va spune şi despre leşul nostru, însă El va spune ceva despre frumuseţea noastră, şi noi vom învia.

XXI

Iisus – pacea fie cu El – zice: lumea asta e un pod; treci peste el, dar nu-ţi zidi casă[43].

E o inscripţie arabă pe frontonul unui pod prăbuşit, în ruinele unui oraş, construit de un împărat mongol, întru slava sa, oraş părăsit în deşertul inaccesibil al Indiei de Nord. Deşi nu este autentic, acest cuvînt parcă ar fi fost luat – dacă nu cu urechea, măcar cu inima – din Predica de pe Munte. Dacă nu răsuflarea, Duhul de pe buzele Sale, atunci ce vînt a dus în India polenul acestei flori din Galileea? De la El pînă la această inscripţie, prin cîte inimi iubitoare a trecut acest fir de foc! Şi oare asta nu înseamnă că glasul Lui „viu, nesecat", din neam în neam, din veac în veac – „Aţi văzut?" „Am văzut." „Aţi auzit?" „Am auzit." – a răsunat nu doar în interiorul creştinismului, al Bisericii, ci în întreaga omenire? Oare nu înseamnă asta că Biserica Universală, unică, invizibilă, e mai vastă decît ni se pare nouă, decît i se pare chiar ei?

XXII

Că unde sînt doi sau trei adunaţi întru numele Meu, acolo sînt şi Eu în mijlocul lor (Matei, *18.20),*

iată fundamentul Bisericii vizibile în Evanghelie; dar iată-l şi pe cel al Bisericii invizibile, scris pe crîmpeiul aproape putred de papirus, găsit la

marginea deşertului libian, care este, poate, un talisman de înmormîntare:

Unde sînt doi... nu sînt fără Dumnezeu;
Şi unde omul e singur, Eu sînt cu el[44].

Dacă e adevărat că acum, ca niciodată, sîntem singuri, acest cuvînt e cel mai de preţ, cel mai autentic, şi pare spus chiar astăzi, auzit direct de pe buzele Lui. Oare nu s-ar culca oricare dintre noi în mormînt şi n-ar învia cu acest talisman: „sînt singur, dar Tu eşti cu mine"?

XXIII

Palentologia are nevoie doar de un os ca să reconstituie un animal antediluvian, o lume dispărută; analiza spectrală are nevoie doar de o rază stelară ca să aprindă un soare stins: poate că şi aceste *Agrapha* vor fi suficiente criticii evanghelice ca să lumineze cele mai obscure aspecte din viaţa şi chipul lui Iisus Necunoscutul.

Iar acum ni se pare – slavă Domnului! –, uneori, că aceste aspecte nu le cunoaşte aproape nimeni, că această taină divină nu poate fi dezvăluită oamenilor atîta timp cît nu se dezvăluie ea singură. Izvorul cel mai proaspăt e cel din care încă nimeni nu a sorbit: această prospeţime există în *Agrapha*; primul sărut de dragoste e cel mai dulce: această dulceaţă există în *Agrapha*. Şi totuşi ne e frică: parcă ne sopteşte El Însuşi, la ureche, prin întuneric.

Dacă El este „întotdeauna cu noi, pînă la sfîrşitul veacului", atunci, fireşte, nu tace, ci vorbeşte, şi

acest cuvînt perpetuu al Lui este *Agrapha*. Şi inima omului este „un cuvînt nescris al Domnului" şi, poate, cuvintele din Evanghelie nu pot fi citite fără acesta.

Agraphon va fi cîndva pentru critica evanghelică ceea ce a fost „sursa presinoptică" pentru Sinoptice – într-o casă luminată, fereastra întunecată ce dă spre noaptea lui Iisus Necunoscutul.

Critica evanghelică şi, poate, întregul creştinism se vor mişca din actualul punct mort de-abia atunci cînd vor arunca o privire dincolo de hotarul creştinismului, spre locul unde cel din urmă martor este de aceeaşi părere cu primul, Ioan cu Marcu, unde, în loc de patru Evanghelii, este una singură, „după Iisus" şi unde, printre stelele nevăzute ce răsar de după orizont, mai tainic decît toate licăreşte constelaţia Crucii, semnul care uneşte amîndouă cerurile, pe cel al zilei şi pe cel al nopţii:

Iisus este acelaşi, ieri şi azi şi-n veci (Evrei *13.8*)–

este acelaşi întotdeauna şi pretutindeni, şi de aceasta, ca şi *de cealaltă parte a Evangheliei.*

XXIV

Sînt nouă oglinzi: patru pe care le vedem, Evangheliile noastre, şi cinci nevăzute: sursa presinoptică, *Q*, comună pentru Matei şi Luca, „două particulare" (*Sonderquelle*), cîte una la fiecare dintre ei; stratul inferior, *A,* al celei de-a patra Evanghelii şi, în sfîrşit, *Agrapha* – oglinda cea mai obscură, cea mai apropiată de noi. Cele nouă

oglinzi sînt astfel amplasate, încît una se reflectă în altele; una, cea a lui Marcu – în alte patru, ale lui Matei şi Luca, două văzute şi două nevăzute; şi toate aceste cinci oglinzi se reflectă într-una nevăzută, *Q*; şi toate şase se reflectă în cele două oglinzi ale lui Ioan, în cea văzută – *B* şi în cea nevăzută – *A*; şi, în sfîrşit, toate opt se reflectă în cea de-a noua, cea mai profundă şi tainică – *Agrapha.*

Cu fiecare nouă oglindire complexitatea combinaţiilor sporeşte în progresie geometrică, ceea ce transformă Evanghelia, atît de simplă, într-o carte foarte complexă. Reflectîndu-se una în alta, oglinzile se aprofundează la infinit; razele celor mai opuse lumini se întretaie, se refractă, iar în mijlocul lor stă El. Numai astfel putea fi reprezentat Chipul Ce nu poate fi reprezentat. Dacă pentru nici o persoană din istoria universală nu avem nimic asemănător, atunci chipul şi viaţa lui Iisus le cunoaştem mai bine sau le putem cunoaşte mai bine decît viaţa oricărei alte personalităţi a istoriei universale.

XXV

Şi iată, totuşi: *vita Jesu Christi scribi nequit*, „viaţa lui Iisus Hristos nu poate fi scrisă"[45]. Cu această teză veche a lui Harnack din anii 70*, care pare să nu-şi fi pierdut actualitatea, este de acord, în zilele noastre, Wellhausen: despre Iisus, chiar şi de la Marcu, aflăm doar faptele *neobişnuite*, în

* *ai secolului XIX* (n.tr.).

timp ce aspectele obişnuite – de unde e El, cine-i sînt părinţii, în ce epocă, unde, din ce şi cum a trăit El – rămîn necunoscute[46]. Dar, în primul rînd, cunoaşterea tot mai vastă şi mai amănunţită a modului de viaţă şi a religiei din mediul iudaic ne permite să întrezărim aspecte mărunte, dar importante din viaţa cotidiană a lui Iisus. În al doilea rînd, însuşi Iisus e atît de „neobişnuit" – cu asta e de acord şi Wellhausen –, încît nu se cade, poate, să ne plîngem că şi de la martorii vieţii Lui aflăm mai multe lucruri neobişnuite decît obişnuite. Şi, în sfîrşit, în al treilea rînd: ştim numai lucruri neobişnuite despre Oedip, Hamlet, Faust (din prima parte); în cazul ultimilor doi avem ştire doar de cîteva luni din viaţă, celui dintîi îi cunoaştem numai cîteva ore din viaţă, însă cunoaşterea noastră este atît de profundă, încît, dacă am avea harul poetic-profetic necesar, numai pe baza acestui segment vizibil, am putea să reconstituim întregul cerc nevăzut, să povestim toată viaţa lor. Numai „neobişnuitul" îl aflăm şi despre Iisus, dintr-un an întreg sau, poate, din doi-trei ani de viaţă; atunci de ce, dacă am avea harul trebuincios, pornind de la acest segment, n-am putea reconstitui cercul complet al vieţii Lui?

Jülicher apără cu mai multă tărie teza lui Harnack. „Din Evanghelii putem afla doar ceea ce *a părut* să fie Iisus în ochii primei comunităţi de credincioşi, însă nu ce *a fost* el în realitate; privirea noastră nu răzbate atît de departe; culmile muntoase ale credinţei primei comunităţi ne-au închis

pentru totdeauna orizontul evanghelic"[47]. Nu, nu pentru totdeauna: toate „semnele de împotrivire" (*Luca*, 2.35), toate „nedumeririle", toate „poticnirile", *skandala* („fericit este acela care nu se va poticni întru Mine" – *Matei,* 11.6) care, poate, nu sînt doar ale personajelor din Evanghelie, ci şi ale evangheliştilor, constituie fisuri în acest zid al tradiţiei, aparent compact; prin aceste fisuri privim sau am putea privi dincolo de zid, la ceea ce Iisus nu doar *a părut*, ci *a şi fost* în realitate.

XXVI

Ca să rămînă şi acum inatacabilă, la teza lui Harnack ar trebui adăugate cuvintele „de către noi": viaţa lui Iisus Hristos nu poate fi scrisă de către noi. Aici, principala dificultate a cunoaşterii nu se află cîtuşi de puţin în experienţa noastră istorică, exterioară, ci în cea *lăuntrică*, religioasă.

„Pentru noi, pe pămîntul actual, răcit, primele zile ale creaţiei, cînd pămîntul era topit de focul creator, sînt la fel de inimaginabile ca şi întîile experienţe religioase, care au decis destinele omenirii", remarcă despre proto-creştinism Renan, care doar cu greu ar putea fi suspectat de apologetică bisericească excesivă[48].

Orice cunoaştere este experimentală. Însă pentru proto-creştinism în general şi pentru centrul lui cel mai fierbinte – viaţa omului Iisus – nu avem nici o experienţă egală şi corespunzătoare cantitativ şi calitativ cu ceea ce am vrea să ştim. Ne înşelăm singuri, îi înşelăm şi pe ceilalţi, povestind

această Viaţă, precum călătorii care povestesc despre o ţară în care n-au fost niciodată.

Se pare că Goethe iubeşte creştinismul mai mult decît Evanghelia şi Evanghelia mai mult decît pe Hristos, însă, iată, şi el ştie că „oricît s-ar înălţa spiritul uman, acestea (viaţa şi personalitatea lui Hristos) nu vor fi niciodată depăşite"[49].

Doi exegeţi evanghelici, profunzi şi critici, dintre cei mai liberali, Harnack şi Bousset, independent unul faţă de altul, aproape cu aceleaşi cuvinte, vorbesc despre viaţa lui Hristos: „Aici divinul şi-a făcut apariţia în cea mai mare puritate care este posibilă pe pămînt" (Harnack); „Niciodată, în nici o viaţă omenească, Dumnezeu nu a fost o realitate atît de vie ca aici" (Bousset)[50].

Să ni-l amintim şi pe gnosticul Marcion; multe, poate, i se vor ierta pentru aceste cuvinte: „o, minune a minunilor, uimire nesfîrşită! Oamenii nu pot spune, nu pot gîndi ceva care să fie mai presus de Evanghelie; în lume nu există nimic cu care am putea-o compara". Dacă aceste cuvinte sînt adevărate cu privire la Evanghelie, care nu este totuşi decît o palidă umbră a lui Hristos, cu atît mai mult sînt adevărate în legătură cu El însuşi!

XXVII

Principala dificultate pentru noi, cînd nici măcar nu e vorba s-o povestim, ci doar să vedem viaţa lui Iisus, constă tocmai în faptul că *ea nu poate fi comparată cu nimic.* Cunoaşterea înseamnă com-

paraţie; ca să cunoaştem bine ceva, trebuie să comparăm ceea ce am aflat acum cu ceea ce ştiam mai înainte. Dar viaţa lui Hristos este atît de neasemănătoare, atît de incomensurabilă cu orice altceva din cele ştiute de noi, încît nu avem cu ce să o comparăm. Aici experienţa noastră istorică ne trădează şi, rămînînd în limitele ei, trebuie să recunoaştem (ce-i drept, din cu totul alt motiv decît Harnack) că, într-adevăr, viaţa lui Iisus nu poate fi cunoscută, nu poate fi „scrisă", *scribi nequit.*

Însă dacă, în pofida experienţei insuficiente, dorim să facem totuşi din această viaţă obiect de cunoaştere, s-o includem în istorie, pornind nu de la premiza exactă, deşi insuficientă, că viaţa lui Iisus este cu adevărat *omenească*, ci de la premiza greşită că ea este *numai* omenească, şi ducînd pînă la capăt logica acestei experienţe greşite, ar trebui să fim de acord cu unii dintre criticii de extremă stîngă, că viaţa lui Iisus este viaţa unui „nebun" („şi-a ieşit din fire", „a înnebunit", cum cred fraţii Lui – *Marcu*, 3.21), sau, şi mai rău, să fim de acord cu Renan, că această viaţă a fost o „greşeală fatală", că *Omul cel mai mare din lume* s-a înşelat pe Sine, a înşelat lumea, aşa cum nimeni n-a mai făcut-o vreodată; sau, în sfîrşit, ceea ce-i mai rău decît toate, să fim de acord cu Celsus, că Iisus şi-a încheiat „viaţa demnă de dispreţ printr-o moarte jalnică".

Ca să ne descotorosim de toate aceste concluzii absurde, care nu-s decît blasfemii, sîntem nevoiţi să recunoaştem că viaţa lui Iisus *nu a fost doar o*

viaţă de om, ci ceva mai mult, poate ceea ce stă spus despre ea în primele cuvinte ale martorului ei, Marcu-Petru:

Începutul Evangheliei lui Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu.

XXVIII

Dar ştiind că nu avem experienţă pentru „Viaţa lui Hristos", ştim sau am putea şti că unii *au avut-o*.

„Mucenici", *martyrioi,* înseamnă „mărturisitori", „martori" – desigur, ai lui Hristos. Poate că ei posedă experienţa care nouă ne lipseşte; poate că ei ştiu despre viaţa lui Iisus ceea ce noi nu ştim.

Ştie Sf. Iustin Mucenicul, care îi vorbeşte cezarului roman cu mai multă demnitate decît Brutus: „ne puteţi ucide, dar nu ne puteţi învinge"[51]. Ştie Sf. Ignatie din Antiohia (aproximativ anul 107), cînd, mergînd spre arena Colosseum-ului, se roagă: „eu, grîu al Domnului, măcinat de colţii fiarelor de pradă, pîinea Ta voi fi, Doamne!"[52] Ştiu şi mucenicii anului 177 din Lyon: dacă n-ar fi crezut cu tărie că toate firele cenuşii din trupurile lor arse, aruncate în Ron, vor fi adunate de Dumnezeu la învierea morţilor, Care va alcătui din cenuşă trupuri întocmai ca acelea pe care le-au avut cît erau în viaţă, dar deja „proslăvite"; dacă focul chinuitor, dacă fierul torturii n-ar fi fost pentru ei mai puţin reale, mai puţin palpabile decît trupul Domnului înviat, atunci oare ar mai fi suportat ei chinurile cu atîta tărie, încît a doua zi călăii înşişi, convertiţi la

Hristos, să îndure şi ei acelaşi supliciu în numele Lui?[58]

Poate, pentru aceşti „mărturisitori", „martori", fulgerele luminează viaţa lui Iisus pînă la profunzimile nemaiatinse de altă viaţă de om; poate că ea e mai reală, mai memorabilă, mai cunoscută pentru ei decît propria lor viaţă.

Toate acestea înseamnă: ca să cunoaştem mai bine viaţa lui Hristos, trebuie să trăim mai bine; cum vom trăi, aşa o vom cunoaşte. „Dacă m-aş cunoaşte, Te-aş cunoaşte", *noverim me, noverim te*[54]. Prin fiecare faptă rea, demonstrăm – „mărturisim" – că Hristos nu a existat; prin fiecare faptă bună – că El a existat. Ca să citim cu alţi ochi Evanghelia, trebuie să avem un nou mod de viaţă.

XXIX

„Eşti schimbător, deci nu eşti adevărul", aşa susţine Bousset neschimbarea-imobilitatea Canonului şi a Dogmei[55]. Îi putem replica: „eşti neschimbător, deci nu eşti viu". Evanghelia este veşnic schimbătoare pentru că este veşnic vie. Cîte secole, cîte popoare şi chiar cîţi oameni – atîtea Evanghelii sînt. Fiecare o citeşte – o scrie – corect sau greşit, cu sau fără înţelepciune, păcătos sau cu sfinţenie, dar altfel, în felul său. Şi în toate există o singură Evanghelie, aşa cum şi soarele este unul singur în toate picăturile de rouă.

Pentru cel care deschide Evanghelia, se închid deja toate cărţile; cine începe să se gîndească la ea, nu se va mai gîndi la nimic altceva şi nu va pierde

nimic, pentru că toate gîndurile de la ea provin şi spre ea se îndreaptă. După această sare, toate sînt sălcii; după această „Divină Comedie" toate tragediile omeneşti sînt plicticoase. Şi dacă lumea noastră, cu toate platitudinile sale teribile, este totuşi teribil de profundă, e doar pentru că în lume a existat El.

XXX

Juan Serralonga, un bandit spaniol, apropiindu-se de spînzătoare, i-a spus călăului: «O să spun *Crezul*, iar tu ai grijă să nu-mi pui ştreangul la gît înainte ca eu să fi rostit: „Cred în învierea morţilor"»[56]. Poate că acest tîlhar, la fel ca şi celălalt, de pe cruce, ştia despre Iisus ceva necunoscut multor credincioşi şi chiar multor credincioşi cercetători ai „vieţii lui Iisus". Poate că mulţi dintre noi am putea afla ceva despre această viaţă numai aşa, cu ştreangul la gît.

„În chinul Meu de moarte, Eu m-am gîndit la tine; picături din sîngele Meu am vărsat pentru tine." Ascultînd aceste cuvinte, te poţi oare aşeza la masă, să iei condeiul în mînă şi să scrii „viaţa lui Iisus"?

Dar şi cîinii, sub masă, mănîncă din fărîmiturile fiilor[57].

Poate că mulţi dintre noi nu ne-am putea apropia de viaţa lui Hristos decît în acest fel: copiii scapă firimituri, cîinii le culeg.

Şi era împreună cu fiarele, şi îngerii Îi slujeau (Marcu, *1.13*).

Poate Chipul Lui se oglindeşte şi pe retina fiarei ca şi pe cea a îngerului şi poate că El Se recunoaşte în amîndouă.

XXXI

Cum să-L priveşti cu ochii necuraţi? Cum să vorbeşti de El cu gura necurată? Cum să-L iubeşti cu inima necurată?

Şi a venit la El un lepros, rugîndu-L şi îngenunchind şi zicînd: Dacă vrei, Tu poţi să mă curăţeşti. Şi făcîndu-I-se milă, Şi-a întins mîna şi S-a atins de el şi i-a zis: Vreau, curăţeşte-te! (Marcu, *1.40-41).*

Numai aşa, ca leproşii, ne putem atinge noi de El. Poate că păcătoşii ştiu despre El ceva necunoscut sfinţilor, poate că cei care pier ştiu ceva necunoscut mîntuiţilor. Dacă acel lepros ştia, înseamnă că, poate, ştim şi noi.

XXXII

Pentru a şti aşa ceva, avem un avantaj, pe care poate nu-l cunoaştem şi nu ni-l dorim, dar care este de netăgăduit în faţa tuturor secolelor de creştinism: asemănarea, într-un punct decisiv în perspectivă religioasă, dintre timpul nostru şi cel în care a trăit Iisus: încă niciodată lumea n-a fost mai aproape de pieire şi, fără s-o ştie, niciodată nu şi-a mai dorit atît de mult mîntuirea ca atunci şi ca acum; lumea încă n-a mai simţit în sine un vid atît de imens, în care totul este gata-gata să se prăbuşească. Ca atunci, şi acum apar acele neaş-

teptate şi subite chinuri ale naşterii; aceeaşi voce, de nimeni auzită, care strigă în pustiu: „Gătiţi calea Domnului!"; aceeaşi secure la rădăcina copacilor; acelaşi năvod nevăzut aruncat peste lume; acelaşi hoţ furişat în noapte – ziua Domnului; pe cerul înfiorător de negru, care se face încă mai negru şi încă şi mai ameninţător, acelaşi cuvînt, scris cu acelaşi foc: *Sfîrşitul*.

Chiar dacă nimeni încă nu se gîndeşte la Sfîrşit, sentimentul Sfîrşitului îl au cu toţii în sînge, ca pe veninul lent al unei molime[58]. Şi dacă Evanghelia este cartea Sfîrşitului – „Eu sînt alfa şi omega, începutul şi sfîrşitul" – atunci şi noi sîntem oamenii Sfîrşitului, spre groaza sau spre bucuria noastră, sîntem, poate, mai aproape de Evanghelie decît credem. Fie, n-o vom citi niciodată; dar, dacă am citi-o, atunci am putea povesti „viaţa lui Iisus" aşa cum nimeni nu a mai povestit-o vreodată.

XXXIII

„— Şi totuşi lumea merge în altă direcţie decît cea spre care ne cheamă Hristos şi cine ştie dacă nu cumva El va rămîne îngrozitor de singur" – mi-a spus zilele acestea un om inteligent şi fin, otrăvit pînă în măduva oaselor de sentimentul Sfîrşitului, fără s-o ştie, se pare, deşi se gîndeşte deja permanent la Hristos sau numai se învîrte pe lîngă El, precum un fluture de noapte care se frige la flacăra lumînării; mi-a spus-o parcă ruşinîndu-se de ceva, simţind vag că poate rosteşte o simplă trivialitate. De altminteri, nu trebuie judecat cu

asprime pentru asta: mulţi gîndesc acum aşa, am putea chiar spune că aşa gîndesc toţi oamenii din lumea asta şi, fireşte, din această pricină ideea în cauză nu devine nici mai inteligentă, nici mai distinsă; poate că aşa gîndesc şi unii creştini şi, dacă tac, n-o fac cîtuşi de puţin dintr-un surplus de inteligenţă şi distincţie.

Este foarte greu de discutat pe marginea acestui subiect, pentru că pentru asta ar trebui să ne situăm pe terenul adversarului, lucru pe care-l putem face doar prostindu-ne şi noi.

Judecata majorităţii este recunoscută ca fiind mai presus de Adevăr, chiar şi în religie, care părea ultimul şi unicul domeniu ce se sustrage acestei judecăţi; a accepta că, în virtutea sentinţei majorităţii, adevărul se poate transforma în minciună, iar minciuna, în adevăr – există oare ceva mai prostesc decît asta?

XXXIV

Nu ştim cîţi oameni sînt acum de partea şi cîţi împotriva lui Hristos, deoarece pentru credinţă nu există statistică; aici nimic nu se decide prin cantitate ci doar prin calitate: „unul face pentru mine cît zece mii, dacă este cel mai bun", conform învăţăturii lui Heraclit şi a lui Iisus. Însă chiar dacă am şti că împotriva lui Hristos sînt aproape toţi şi mai nimeni de partea Lui – oare prin asta s-ar rezolva pentru noi problema de a fi cu – sau împotriva lui Hristos?

Cînd i-am amintit interlocutorului meu de acest lucru, el s-a simţit parcă ceva mai jenat, dar, din păcate, cu jena nu-i poţi schimba pe oameni, mai ales în zile cum sînt cele pe care le trăim.

Dar Fiul Omului, cînd va veni, va găsi El oare credinţă pe pămînt? (Luca, *18.8).*

Dacă El Însuşi a pus această întrebare, a făcut-o, desigur, ştiind că lumea poate să meargă şi în altă direcţie decît cea în care o cheamă El şi că ar putea rămîne „îngrozitor de singur". Totuşi, iată:

Eu am biruit lumea (Ioan, *16.33).*

Tocmai în asta constă forţa Lui, că nu doar o dată, pe cruce, a biruit, ci că de-atîtea ori a învins şi va învinge întotdeauna lumea, fiind „îngrozitor de singur", *unul împotriva tuturor*. Şi dacă creştinismul îi seamănă cu ceva lui Hristos, aceasta este asemănarea: putem spune că nu a făcut şi nu face altceva decît că biruie de unul singur împotriva tuturor; pierind, se mîntuieşte. Iată unde se poate spune fără teamă: cu cît mai rău, cu atît mai bine. Numai datorită vîntului prigoanelor, jarul creştinismului se preface în flacără, care uneori e atît de mare, încît a nu fi prigonit ar însemna pentru el a nu exista. Cele mai rele atitudini faţă de el sînt aparenta prosperitate, bunăvoinţa indiferentă. „Prosperitatea" durează de secole, dar – slavă Domnului – e pe terminate, şi creştinismul se va întoarce la starea sa firească, la lupta dintre unu şi toţi ceilalţi.

XXXV

Diavolul îl slujeşte pe Dumnezeu în ciuda propriei lui voinţe, cum a recunoscut o dată, faţă de Faust, Mefistofeles, unul dintre diavolii foarte inteligenţi:

Sînt o parte din acea Forţă
Care, dorind răul, face mereu binele.
Ein teill von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.

Şi totuşi nu a recunoscut ce e mai important: că pentru el această slujire de nevoie a lui Dumnezeu înseamnă iadul.

Comuniştii ruşi, micii diavoli, „antihriştii", îl slujesc acum pe Hristos cum demult nimeni nu L-a mai slujit. A şterge de pe Evanghelie praful obişnuinţei, a o face nouă, parcă ieri scrisă, a o face atît de „teribilă", de „uimitoare", cum n-a mai fost din primele zile ale creştinismului – această muncă, cea mai necesară acum pentru Evanghelie, o fac cum nu se poate mai bine comuniştii ruşi, dezvăţîndu-i pe oameni de Evanghelie, ascunzînd-o, interzicînd-o, distrugînd-o. Măcar dacă ar şti ce fac; însă nu vor afla pînă la sfîrşitul lor. Numai nişte diavoli mărunţi, proşti ca ei (care sînt inteligenţi în toate privinţele, cu această excepţie), pot spera că vor distruge Evanghelia pînă într-atît, încît să dispară pentru totdeauna din memoria oamenilor. Celălalt, adevăratul, marele diavol – Antihristul – va fi mai inteligent: „va fi asemănător în toate lui Hristos".

Nu, oamenii nu vor uita Evanghelia; nu ne putem imagina cu ce ochii şi-o vor aminti-citi, cu ce uimire şi cu ce spaimă; şi care va fi explozia de iubire pentru Hristos. Oare va mai fi existat o asemenea explozie din zilele cînd el trăia pe pămînt?

Poate că explozia o va începe Rusia şi Lumea o va încheia.

XXXVI

Dar chiar dacă nu va fi totul aşa, sau nu va fi atît de curînd cum credem noi, oare pentru creştinism ar putea fi mai rău decît acum, fireşte, nu din punctul lui de vedere („cu cît mai rău, cu atît mai bine"), ci din punctul de vedere al duşmanilor săi? Probabil că da – dar ce dacă?

Ah, bietul meu prieten, fluture de noapte, care te frigi de flacăra lumînării, ia gîndeşte-te: dacă ne e hărăzit să mai vedem încă o dată creştinismul biruit de trivialitatea şi prostia omenească, să-l vedem pe Hristos într-o „singurătate şi mai îngrozitoare", ce fel de oameni trebuie să fim ca să-L părăsim într-o asemenea clipă, să nu înţelegem ceea ce şi un copil înţelege: toţi L-au părăsit, L-au trădat, El e singur şi se cuvine să-I fim alături: să ne repezim în întîmpinarea Lui, a blîndului Rege al Sionului, să-I aşternem în cale ramuri şi veşminte şi, dacă oamenii tac, să strigăm laolaltă cu pietrele:

Osanna! Binecuvîntat este Cel Care vine
în numele Domnului!

NOTE

Capitolul I

1. Eugène Faye, *Gnostiques et Gnosticisme*, 1925, p. 531.
2. Lagrange, *Evangiles*, 1930, p. 39.
3. *II Epist. Clement.*, IV, 5 – W. Bauer, *Das Leben Jesu im Zeitalter der N.T. Apokryph.*, 1909, S. 384.
4. Tertullianus *ap.* Ot. Pfleiderer, *Die Entstehung des Christentums*, 1907, S. 247.
5. J. Wellhausen, *Das Evangelium Johannis*, 1898, S. 3.
6. Pascal, *Pensées*, 537: „le Christianisme est étrange".
7. Clement Alex., *Strom.* II, 9, 45; V, 14, 57 – Resch, *Agrapha*, S. 70.
8. Pascal, *Pensées*, 552: „Je pensais à toi dans mon agonie, j'ai versé telles gouttes de sang pour toi".
9. Pseud.-Cyprian., *De duobus montibus*, c.13: „ita me in vobis videte quomodo quis vestrum se videt in aqua, aut in speculum".
10. D. Merežkovskij, *Tajna Zapada. Atlantida – Evropa*, 1931, II, *Bogi Atlandy*, gl. XIII, *K Ijsusu Neizvestnomu*, VIII.
11. L. Grandmaison, *Jesus Christ*, 1930, I, 137.
12. *II, I, Esdra*, IX: „multitudo quae sine causa nata est".
13. Renan, *Vie de Jesus*, 1925, pp. 477, 440.
14. „Il se répentit de souffrir pour une race vile", Renan, *op.cit.*, p. 424.
15. Renan, *op.cit.*, pp. 373-75.
16. Stapfer, *Jesus Christ avant son ministère*, 1896, VIII. Aici sînt bine redaţi acei fermecători – şireţi „poate" ai lui Renan. Cu aceleaşi mîini feminin-moi, ca altădată împărtăşania, preotul răspopit pregăteşte acum cocoloaşele lui de pîine cu ace, amestecînd mierea cu otrava.
17. Bruno Bauer, *ap.* Alb. Schweitzer, *Leben-Jesus Forschung*, 1921, S. 157: „Hristos este vampirul abstracti-

zării spirituale; sugînd pînă la ultima picătură sîngele omenirii, El s-a îngrozit singur de Eul Său vid, atoateînghiţitor". – M. Kegel, *Bruno Bauer*, 1908, p. 38: „Evanghelicul Iisus, ca fenomen istoric, trebuie să fi insuflat groază omenirii". Avea dreptate bătrînul Hase, cînd, prevăzînd replica lui Bauer: „cuvintele lui Iisus din cea de-a patra Evanghelie sînt cretin lăbărţate, *kretinartig aufgeblasen*", l-a numit „huligan literar". – K. Hase, *Geschichte Jesu*, S. 135. – Fructele acestui „huliganism" le culegem din belşug într-o formă mai grosolană, „comsomolistă", în Est, iar în Occident, într-o formă mai rafinată, „mitologică".

18. „Idiotisches Bewusstsein". – „Ein Welthistorisher Humbug", *ap.* H. Weinel, *Jesus im XIX Jahrhundert*, 1903, S. 45; Fr. Barth, *Hauptproblemen des Jes.-Vorsch.*, 1918, S. 218.
19. „Interessantester Dekadent", *ap.* Weinel, I, p. 194.
20. Origen., *contr. Celsum*, *ap.* Renan, *Marc-Aurel*, 465.
21. Ch.-Fr. Dupuis, *L'origine de tous les cultes ou Religion universelle*, 1796.
22. Const.-Fr. Volney, *Les Ruines ou Méditation sur les Révolutions des Empires*, 1791.
23. Br. Bauer, *Kritik des Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs*, 2 Bande, 1850. – *Christentum und die Cäsaren*, 1877. – Alb. Schweitzer, 158-160. – Weinel, 45.
24. Ad. Harnack, *Wesen des Christentums*, 1902, S. 16: «Presupunerea lui Strauss că în Evanghelie există foarte puţină „mitologie" nu s-ar confirma, chiar dacă am accepta noţiunea lui Strauss, vagă şi eronată, de „mit"». – Ot. Pfleiderer, *Das Christus-Bild des urchristlichen Glaubens*, 1903, p. 7-8: «Miturile-mistere nu sînt „superstiţii" pentru noi, nu sînt „înşelăciuni ale sacerdoţilor", ca pentru scepticii secolului al XVIII-lea şi al XIX-lea, ci sursele (experienţele) de bază ale studiului nostru religios-istoric, *fundamentale Erkentnissquellen für die historische Religionsforschung*".

25. Art. Drews, *Die Christusmythe*, 1909. – W. B. Smith, *Der vorschristliche Jesus*, 1916. – J.M. Robertson, *Pagan Christs*, 1902. – P. Jensen, *Das Gilgamesch-Epos in der Weltlitteratur*, 1906. – Alb. Kalthoff, *Die Entstehung des Christentums*, 1904.
26. v. Soden, *Hat Jesus gelebt?*, 1910, S. 8.
27. Joh. Weiss, *Jesus von Nazareth, Mythus oder Geschichte?*, 1910, S. V.
28. Guingebert, *Le problème de Jesus*, 141, 135, 158, 139. – Schweitzer, 485. – Jülicher, *Hat Jesus gelebt?* 6-7; 35. – Jülicher numeşte teoria despre „Iisus-Ghilgameş" a lui Jensen, prea delicat, „naivitate nemărginită, *gränzenlose Naivität*". Ulterior, însuşi Jensen s-a speriat şi, laş, s-a dezis de teoria sa.
29. Iată mostre de ignoranţă. În loc de 14 epistole ale lui Pavel, Drews numără 13, inclusiv *Evrei*, şi presupune că *Q* (Quelle, sursa presinoptică) este comună nu doar pentru Matei şi Luca, ci şi pentru Marcu; prin urmare, nu cunoaşte teoria „celor două izvoare", *Zweiquellentheorie*, nici măcar din cărticica pentru şcolari a lui Wernle. Drews (ca şi Smith) face apel la o menţionare, pasămite, „pre-creştină" a „zeului Iisus" într-un imn al naaseenilor (Hippol., *Philos.*, VI, 10) – din secolul al III-lea î.H. – Weinel, *Ist das liberale Jesus-Bild widerlegt*, 7, 8, 93, 96. – Iar noi ştim foarte bine că menţionarea aceluiaşi nume „Iisus" în papirusul magic al lui Wessely este ulterioară secolului al IV-lea d.H.; însă, deoarece, după părerea lui Smith, „nu există motive să n-o considerăm mult mai veche, poate î.H.", pe una dintre paginile imediat următoare o consideră ca datînd dintr-o „epocă foarte veche", pentru a construi pe baza acestui argument inexistent întregul castel din cărţi de joc al teoriei sale privitoare la un „Iisus pre-creştin". E de-ajuns ca, asupra acestui castel, să sufle critica ştiinţifică, pentru a-l dărîma. – W. Smith, cap. 1. – Jülicher, 1. p. 3.

Acelaşi Smith, confundînd două litere evreieşti, „Z" moale şi „S" tare, în cuvintele *Nazara* („Nazaret") şi *nosrim, naser* („a veghea", „a păzi"), îşi clădeşte pe această confuzie teoria că oraşul istoric Nazaret n-a existat niciodată, iar numele lui este împrumutat de la zeul mitic „Nazoreu" – „Veghetorul", „Păzitorul". – W. Smith, I, p. 46-47. – Weinel, 1. p. 96. – La fel de grosolan-ignorantă este trimiterea lui la mărturia lui Epifanie despre nazareeni, pasămite, eretici „pre-creştini". – Weinel, 101.

Kalthoff afirmă că tradiţia evanghelică nu s-a putut forma în Palestina, argumentînd cu faptul că inscripţia şi chipul cezarului nu erau pe dinarii de acolo, nebănuind că în Palestina se bătea numai monedă mărunţă, iar cea de aur şi de argint (dinarul) venea de la Roma şi, deci, avea chipul şi inscripţia cezarului.

S-ar părea că şi aceşti stropi sînt suficienţi pentru a simţi gustul apei din această mare de ignoranţă. Dar iată şi ceva, poate, mai rău. Smith îl consideră pe „fratele Domnului", Iacob, pomenit de Pavel (*Gal.*, 1.19), drept „frate întru credinţă al lui Iisus". – Loofs, *Wer war Jes.-Chr.?*, 2-6, citează un medic, care spune că această opinie este un „început de nebunie". Cum au ajuns „mitologii" la ea este clar: numai de menţionarea „fratelui lui Iisus" se sparge toată „mitologia".

30. v. Soden, 1. p. 5; 24. – Dacă a existat Iisus – este o întrebare nici mai mult nici mai puţin posibilă decît cea referitoare la existenţa lui Socrate sau Alexandru cel Mare. Amîndoi, Iisus şi Socrate, nu au lăsat despre sine nici un text scris. De ce, în dialoguri, Socrate n-ar fi mai degrabă o personificare a înţelepciunii elene? Numele „Socrate" înseamnă „Posesorul mîntuirii", aşa cum şi numele de „Iisus" înseamnă „Mîntuitorul". Contradicţiile prea evidente ale lui Platon şi Xenophon în descrierea lui Socrate şi în transmiterea cuvintelor

lui nu demonstrează cumva că îndărătul lor nu există nici o personalitate istorică şi că sînt două „mituri" ale aceluiaşi „zeu de cult Mîntuitor"? De aici, deducţia ştiinţifică facilă: Socrate este Iisus elen; Iisus este Socrate iudeu. La fel stau lucrurile şi cu Alexandru cel Mare. Numele de „Alexandru" înseamnă „Cel ce respinge", „Biruitorul bărbaţilor" (*Männerabwender*). Nu se împletesc în el trăsăturile mitice ale lui Apollo, Dionysos şi Ahileus? „Nici întrebarea dacă a existat Iisus nu are mai mult sens ştiinţific decît aceste jocuri copilăreşti de-a mitologia comparată."

„A existat Hristos?", l-a întrebat Napoleon pe Wieland la un bal dat la curtea din Weimar, în timpul congresului de la Erfurt din anul 1808. „E la fel de absurd ca şi cum aţi întreba dacă au existat Iulius Cezar sau Excelenţa Voastră", i-a răspuns Wieland. „Bine spus", a răspuns Napoleon şi s-a îndepărtat, zîmbind. – Alb. Schweitzer, 445 – Hase, 9.

31. Joh. Weiss, *Die Schiften des N. T.*, I, 70. – E.B. Allo, *Le scandale de Jésus*, 127.
32. Jülicher, 31. – Foarte inteligent spune Origene (*De princip.*, IV, 5): „semnul divinităţii lui Iisus este deja faptul că într-un timp atît de scurt – un an şi cîteva luni – toată lumea s-a umplut de învăţătura Lui şi de credinţa în El." Într-adevăr, în decursul acestor luni s-a făcut ceea ce continuă şi astăzi şi, probabil, va continua pînă la sfîrşitul vremurilor.
33. Plin. Secund., *Epist.*, 1, X, 96.
34. Cît de mortală este pentru „mitologi" mărturia lui Pliniu se vede din faptul că Br. Bauer, fără nici cel mai mic argument, declară această scrisoare „falsă". – Weinel, 1., p. 51.
35. Tacit., *Anal.*, XV, 44.
36. Tacit, pasămite, comunică doar „un zvon provenit chiar de la creştini" –, scepticii extremi se agaţă şi de

asta, cum se agaţă de un fir de pai cel care se îneacă. – Loofs, 1., pp. 20-21. – Iar un oarecare P. Hochart (*De l'autenticité des Annalles et des Histoires de Tacite*, 1890), ca să distrugă cele zece rînduri ale lui Tacit despre Hristos, demonstrează că „Cronica" şi toată „Istoria" sînt un fals dibaci al umaniştilor italieni din secolul al XV-lea (Lorenzo Valla). Totuşi, Drews nu a îndrăznit să apeleze la acest mijloc. Deja aceasta nu mai e „începutul smintelii", ci însăşi sminteala. – A. Schweitzer, 1., p. 552.

37. Sueton., *De vita Caesar.*: *Nero*, XVI, 2; *Claudius*, XXV, 3.
38. Grandmaison, *Jesus Christ*, I, 12.
39. Hauck, *Jesus*, 9. – Un istoric tîrziu al bisericii, Orosius, datează alungarea evreilor din Roma în cel de-al nouălea an de domnie a lui Claudius (49 d.H.). Dacă aşa este, atunci comunitatea creştină de la Roma exista deja la 19 ani după moartea lui Iisus şi este posibil ca spusele lui Suetonius să se refere la lupta acestei comunităţi cu sinagoga iudaică, tot acolo, la Roma, lucru foarte probabil, întrucît pe atunci romanii îi distingeau greu pe iudeo-creştini de iudei.
40. O. Schmiedel, *Die Hauptproblemen des Leb. Jes. Forschung*, 12. – Joh. Weiss, *Jes. v. Nazar., Mythus oder Geschichte?*, 90. – Scopul principal al *Antichităţilor iudaice* era tocmai de a-i prezenta pe iudei drept supuşi fideli ai cezarului, drept „filosofi" paşnici, în spiritul neopitagoreicilor (eseianeni) şi stoicilor.
41. *Ant.*, 1., XVIII, c. III, 1-3. – Imediat după rebeliunea din Ierusalim (anul 30), iscată din pricina lucrurilor de preţ ale templului, utilizate de Pilat pentru construcţia apeductului. – Volkmar, *Jes. Nazar.*, 370.
42. Orig., *c. Cels.*, I, 47.
43. Aşa propune să fie reconstituit textul iniţial Th. Reinak. – Grandmaison, cap. 1, 1, 193. – Origene (*c.*

Cels., I, 47) vorbeşte despre Josephus Flavius: „În Iisus nu crede nici *el*". Dacă Origene nu ar fi citit ceva în acest loc al scrierii lui Josephus şi dacă acesta nu l-ar fi trecut cu totul sub tăcere pe Iisus, lui Origene nu i-ar fi trecut prin minte să vorbească despre lipsa credinţei: parcă pe atunci nu erau destui credincioşi? – Volkmar, 387.

La preafericitul Ieronim, în locul textului nostru: „era Hristos", apare altă lectură: „era considerat Hristos", *credebatur esse Christum*, ceea ce, desigur, conferă un cu totul alt sens, mai posibil pe buzele lui, celor pe care Josephus le-a spus sau putea să le spună despre Hristos.

Iată textul complet al lui Josephus, cum a ajuns pînă la noi, Ant., 1, XVIII, c. III, 3:

> *Şi a apărut în vremea aceea Iisus, om înţelept, dacă poate fi numit om, căci făcea fapte neobişnuite, era învăţătorul celor care ascultau cu drag adevărul, şi a atras în jurul lui mulţi iudei şi eleni. El era Hristos (Mesia). Şi chiar după ce, în urma denunţului făcut de către oamenii noştri de frunte, Pilat l-a pedepsit cu moartea pe cruce, cei care îl iubeau de la început, nu l-au părăsit, căci el li s-a arătat în a treia zi, iarăşi viu, după cum, laolaltă cu alte multe minuni, preziseseră proorocii Bibliei. Există şi astăzi o comunitate a celor care de la el au primit numele de creştini.*

E foarte clar că Josephus nu putea vorbi aşa despre Hristos.

44. Joseph., *Antiquit.*, 1, XX, c. IX, 1.
45. Jüllicher, 20.
46. A. Hauck, *Jésus*, 6.
47. v. Soden, *Die Entstehung des Christentums*, 53.
48. J. Klausner, *Jesus of Nazareth*, 1929, p. 29. – *Babylon. Schabath.*, 104, b. – *Palest. Schabath.* 13, a.

49. Babyl.-Aboda zara, 27, b.
50. Babyl. Sanhedrin, 43, a.
51. A. Hauck, 7.
52. Pascal, *Pensées*, 203.
53. Şcoala criticilor olandezi (Loman, Pierson, Naber, van Manen) şi elveţianul Steck neagă chiar şi autenticitatea primelor patru epistole ale apostolului Pavel, care sînt cele mai sigure: *Gal.* I, II, *Cor.*, *Rom.* – „În mediile strict ştiinţifice trec drept o glumă proastă, aşa că, aproape fără obiecţii, s-a trecut la ordinea de zi". – O. Schmiedel, *Die Hauptproblemen der Leb. Jes.-Vorschung*, 10.
54. Nu ştim dacă Pavel l-a văzut pe Iisus cu ochii lui, însă nu avem motive să credem că, venind în fiecare an la Ierusalim la sărbătorirea Paştelui, după obiceiul tuturor iudeilor evlavioşi, Pavel a lipsit tocmai la sărbătorile la care a fost Iisus, chiar la acel ultim Paşte, cînd a murit El; dar dacă a fost, atunci L-a văzut.
55. A. Harnack, *Sitzenbericht d. Berl. Acad. philolog.-histor. Klasse*, 1912, S. 673 *ff.*
56. Renan, *Histoire du peuple d'Israël*, 1893, V. 416, note 1.
57. *Gal.*, 4.4; *Rom.*, 1.3. – *Gal.*, 4.4; 1.19. – *1 Cor.*, 15.5. – *II Cor.*, 8.9. – *Filip.*, 2.6-8. – *II Cor.*, 11.23-26.
58. Jülicher, *Hat Jesus gelebt?*, 21. – „Das höchte Mass von Sicherheit, das die Geschichte erreicht". În 1864 Strauss spunea: „există puţine personalităţi istorice despre care informaţiile noastre sînt atît de puţine ca despre Iisus" (*Das Leb. Jes. für das deutsche Volk*, II, 373), iar după o jumătate de secol de cercetări (în anul 1920) critica a ajuns la concluzia diametral opusă: „mărturii istorice atît de sigure, cum sînt cele despre Iisus, avem doar despre puţine personalităţi istorice", – Alb. Schweitzer, 6.
59. M. Debelius, *Geschichte der urchristlichen Litteratur*, I, 37.

60. Renan, *Evangiles*, 1923, p. VII.
61. Jülicher, 28.
62. Bousset, *Was Wissen wir von Jesus?*, 44, 57.
63. v. Soden, *Hat Jesus gelebt?*, 26.
64. G. Dalman, *Orte und Wege Jesu*, 1924, S. 16: „Hier ist alles historisch." – Furrer, *Leben Jesu*, 1905, S. 7: „cînd am mers pe jos pe pămîntul lui Iisus... am văzut imagini evanghelice cu mare claritate şi mă miram adesea cît de subtil sînt introduse ele în împrejmuirea naturii de aici. Am înţeles definitiv atunci că tradiţia evanghelică nu a putut lua naştere la Roma şi Alexandria, cum cred unii, ci numai aici, în patria lui Iisus". – Şi Renan numeşte Sfîntul Pămînt „cea de-a cincea Evanghelie". – Renan, *Vie de Jésus*, XCIX.

În Evanghelie, punctele cronologice în timp sînt la fel de istorice precum cele geografice în spaţiu. După Josephus Flavius, domnia lui Tiberiu a început în al 764-lea an al calendarului roman (*ab urbe condita*), în anul 14 d.H. Ioan Botezătorul s-a manifestat „în cel de-al cincisprezecelea an al domniei lui Tiberius" (*Luca*, 3.1): 14+15=29. Cel de-al doilea templu al Ierusalimului s-a construit timp de 46 de ani (*Ioan*, 2.20); Irod a început construcţia lui, conform aceluiaşi Flavius (*Ant.* XV, 11, 1) în cel de-al optsprezecelea an de domnie, în anul 735 a.u.c.: 735+45=781=anul 15 al lui Tiberius, anul 29 d.H. Întrucît, probabil, Iisus s-a născut cu vreo patru ani înainte de era noastră, „în zilele lui Irod regele" (*Matei*, 2.1), în ultimul an de viaţă al lui Irod, 754 a.u.c., atunci în anul 29 d.H. (781 a.u.c.) Iisus avea 33 de ani: „Şi Iisus Însuşi era ca de treizeci de ani cînd a început (să propovăduiască)" (*Luca*, 3.23).

Astfel, toate cele patru mărturii, una a lui Josephus Flavius, una a lui Ioan şi două ale lui Luca, coincid într-un punct cronologic; or, cei trei martori nu ştiu

nimic unul de altul (dacă Luca ştie de Josephus, nu se foloseşte de el în sistemul său cronologic). Oare există cea mai mică probabilitate ca aceste coincidenţe de o precizie matematică să fie întîmplătoare într-un mit despre o personalitate istorică inexistentă? – G. Volkmar, *Jesus Nazarenus und die erste christliche Zeit*, 1882, S.S. 385-386.

65. W. Bauer, *Das Leben Jesu im Zeitalter der neutestamentalischen Apokryphen*, 35.
66. Tertull., *Contr. Marcion.*, IV, 7.
67. Hase, *Geschichte Jesu*, 580.
68. *Marcu*, 11.12. – Lagrange, *Luc.*, 293.
69. Henneke, *Handbuch der neutest. Apokryphen*, 1, 76.
70. „Only a crucified phantom", Robertson, *ap.* Guignebert, *Le problème de Jesus*, 59.
71. „Revolans in fine Christus de Jesu", *Iren., haeres.*, 1, 26. – Hippol., Philos., VII, 7, 33; 10, 21.

Capitolul al II-lea

1. Papias *ap.* Eusel., Hist. Ecol., III, 29.
2. Iren., II, 22, 5; V, 30, 1; 33, 3, *ap.* Ed. Meyer, *Ursprung des christentums*, 1924, I, 249. – Zahn, *Einleitung in das N.T.*, 1924, S. 453.
3. Resch, *Agrapha*, 1906, S. 275-276.
4. Euseb., *H. E.*, VI, 14, 7. – Ed. Meyer, 157-158. – Hennecke, I, 130. – Jülicher, *Einleit. in das N.T.*, 1906, S. 281.
5. Euseb., *H.E.*, II, 15, 2. – Knopf, *Einleitung in das N.T.*, 281.
6. Jülicher, *Neue Linien in der Kritik der evangelischen Ueberlieferung*, 55, 75. – Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, I, 59.
7. Wernle, *Die synoptische Frage*, 211.

8. Renan, *Les Evangiles*, 1923, p. 42-43. – *Vie de Jésus*, 502.
9. Weiss, 59. – Renan, *Evang.*, 96-97. – Dacă spusele lui Iisus se modifică în relatări, asta nu se întîmplă pentru că memoria le schimbă, ci pentru că înseşi aceste „Cuvinte ale vieţii" trăiesc şi cresc aidoma unor fiinţe vii, intrate în viaţă.
10. Renan, *Vie de Jésus*, LXXXI.
11. Weiss, 61.
12. Weiss, 63.
13. C. Toussaint, *L'Hellenisme et l'Apôtre Paul*, 1924, p. 110.
14. Arn. Meyer, *Jesu Muttersprache*, 1896, S.S. 35-39, *et passim*.
15. Widmanstadt, primul editor (anul 1555) al *Sfintei Scripturi* în limba siriacă, *ap.* Arn. Meyer, 10.
16. A. Meyer, 4. – Luther despre traducerile Evangheliei.
17. A. Meyer, 53. – 18. Just. Mart., *I Apol.*, LXV, 3.
19. K.L. Schmidt, *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, 1906, S. VI.
20. Origen., *Contra Cels.*, II, 15.
21. Langrage, *Mars*, 415. – Renan, *La vie de Jésus*, 410. – H.J. Holtzman, *Hand-Commentar zum N.T.*, 1901, I, S. 294.
22. *Acta Petri cum Sim.*, C. 10. – Resch, *Agrapha*, 277. – Qui mecum sunt non me intellexerunt.
23. A. Jülicher, *Einleitung in das N.T.*, 1906, S. 331. – O simţire mai subtilă a ceea ce e omenesc deosebit în persoana lui Iisus posedă această iubire, atingînd din întîmplare şi fără voie o mai mare asemănare portretistică decît la cei mai mari maeştri ai vechii şi noii istorii.
24. Ca să nu vezi aceste contradicţii trebuie să închizi ochii, ceea ce au făcut şi fac toţi criticii-teologi neliberi, încredinţîndu-ne că Iisus nici nu acceptă, nici nu respinge apelativul de „bun", adică vorbeşte ca să nu spu-

nă nimic. Asta în primul rînd, iar în al doilea: dacă aici nu există nici o dificultate, atunci de ce Matei avea nevoie să modifice, să facă mai uşor textul lui Marcu? – Grandmaison, *Jesus Christ*, 1929, II, 87.

25. W. Bauer, *Das Leben im Zeitalter der N.T. Apokryphen*, 1909. – Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, I, 65.
26. O. Schmiedel, *Die Hauptproblemen der Leben-Jesu--Forschung*, 1906, 50. – Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, I, 230.
27. Resch, *Agrapha*, 339.
28. Hase, *Geschichte Jesu*, 1876, S. 113. – Osiander, *Harmon. Evang.*, anno 1537.

Capitolul al III-lea

1. În polemica sa cu Celsus (*Cels.*, VI, 36), Origene, demonstrînd că Iisus nu a fost „dulgher", ci doar „Fiul dulgherului Iosif", uită de *Marcu*, 6.3: „Au, nu este Acesta teslarul?" Iată cu ce ochi, orbiţi din pricina obişnuinţei, citesc oamenii Evanghelia.
2. Fragm. Papias, *ap.* Euseb., *H.E.*, III, 39, 15: „Matei a adunat şi a scris cuvintele Domnului (în limba evreiască) şi fiecare (apoi) le-a tîlcuit (le-a tradus) cum s-a priceput" – v. Soden, *Die wichtigsten Fragen in Leben Jesu*, 1909, S. 3.
3. A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 4 Aufl., I, S. 108.
4. Euseb., *H.E.*, III, 39, 15.
5. Euseb., *H.E.*, III, 39, 16.
6. Fr. Loofs, *Wer war Jesus Christus?*, 1922, S. 72.
7. P. Wernle, *Die synoptische Frage*, 1899, S. 195.
8. „Evanghelia după Marcu este Evanghelia după Petru", depune mărturie Sf. Iustin Mucenicul (anul 150). Mai tîrziu, Irineu: „Marcu ne-a transmis în scris cele aflate

de la Petru". Şi mai tîrziu, Eusebius (sec. IV): «Se zice că Marcu şi-a amintit („Amintirile Apostolilor sînt Evangheliile", observă cu profunzime Iustin) ceea ce a auzit din discuţiile cu Petru» (Euseb., *Demonstr. evang.*, III, 89). Aici, tradiţia Bisericii, începînd, probabil, de la sfîrşitul sec. I („Prezbiterul Ioan") pînă la sfîrşitul sec. IV (formarea Canonului) este istoric autentică, continuă şi de nezdruncinat. – Zahn, *Einleitung in das N.T.*, II; 1924, S. 208, 29. – Joh. Weiss, *Das älteste Evangelium*, 1903, S. 8.

9. P. Wernle, *Die synoptische Frage*, 1899, S. 50.
10. Zahn, cap. 1, 204-205; 209.
11. Zahn, 25.
12. Zahn, 248-249.
13. Cîte trăsături din acestea nu are Marcu, parcă inutile, ignorate de Luca şi Matei, care sînt memorabile numai pentru un martor ocular! Cum Domnul, făcîndu-i-se mai întîi milă de lepros, îl vindecă, apoi „îl respinge", „îl scoate" din mulţimea „celor curaţi", deoarece, deşi este deja vindecat, acesta este încă „necurat" după Lege; cum, tăcut, „învăluie cu privirea" mulţimea fariseilor, „mînios" şi în acelaşi timp „părîndu-i rău", „jelind"; cum îl îmbrăţişează pe copil, punîndu-şi-L, probabil, pe genunchi; cînd îl cheamă Iisus, orbul din Ierihon îşi leapădă haina cu mişcări repezi, sare în picioare şi vine la El (nu dă fuga, ci vine, pentru că e încă orb); cum măgăruşul Intrării în Ierusalim era legat la o poartă; cum femeile, care mergeau la mormîntul Domnului, şopteau cu teamă în lumina răsăritului. Din aceste trăsături se formează o întreagă imagine, chipul viu al lui Iisus Omul – P. Wernle, cap. 1, 59.

Marcu zugrăveşte tablouri întregi, uneori printr-un singur cuvînt, scăpat parcă din întîmplare. Astfel, despre bocetul iudaic de înmormîntare, cu zornăit din

talgere, în casa mai-marelui Sinagogii din Capernaum (5.38), se spune cu onomatopeicul *'αλαλάξοντες*, în care se contopesc bocetul omenesc şi zornăitul aramei; sau despre Petru şi Andrei care, de pe ambele părţi ale bărcii, aruncă în lacul Ghenisaret o plasă mare, rotundă: *αμφιβάλλοντες* (1.16) – pur şi simplu: „aruncă" – nu se adaugă nici măcar „mrejelor", pentru că orice pescar ştie că aici despre mreje este vorba. În acest cuvînt pescăresc, care parcă are mireasma apei calde din lacul Ghenisaret, se simte glasul viu al lui Petru, printre vorbele lui Marcu. – Fahn, 246. – Dalman, *Orte und Wege Jesu*, 1924, S. 144. – Lagrange, *Marc*, 18.

14. Resch, *Agrapha*, 45. – Volkmar, *Jesus Nazarenos*, 1882, S. 202.
15. J. Weiss, *Die Schraften des N.T.*, I, 226-227 – Wellhausen, *Einleitung in die drei ersten Evangelien*, 1905, S. 79.
16. Wellhausen, 62.
17. Wellhausen, 61.
18. Zahn, 336.
19. P.W. Schmidt, *Die Geschichte Jesu*, 1904, S. 55.
20. Wellhausen, 53.
21. Jülicher, *Einleitung in das N.T.*, 1906, S. 293.
22. Wellhausen, 61.
23. Grandmaison, *Jesus Christ*, I, 86.
24. Ephraem Syr., *Evang. concord. exposit.*, Ed. Mösinger, p. 280. – Resch, *Agrapha*, 192. – Wellhausen, 56.

Capitolul al IV-lea

1. Euseb., *H.E.*, III, 31, 3.
2. Hieron., *Comment. ad Galat.*, 6, 10: Filioli, diligite alterutrum... Si solum fiat, sufficit. – Zahn, *Einleitung in das N.T.*, 473. – Hennecke, I, 139.

3. Renan, *Vie de Jésus*, 1925, p. 447 *et passim*.
4. A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 4, Aufl., I, S. 108. – Fr. Spitta, *Das Johannes-Evangelium, als Quelle der Geschichte Jesu*, 1910, S. V.
5. Th. Keim, I, 103.
6. Clement Alex., *Hypotypos.*, *ap.* Euseb., *H.E.*, VI, 14-7. – Zahn, *Einleitung*, 467.
7. Epiphan., *Haeres.*, LI. 3, *ap.* Zahn, *Einleitung*, 454.
8. Spitta, VIII.
9. Controversa este încurcată şi dificilă, repet, nu atît în sine, cît din dorinţa celor ce o susţin. Să încercăm, nerenunţînd definitiv la această dorinţă, amintindu-ne că numai prin ea, în ultimă instanţă, poate şi trebuie să se rezolve totul, dar amînînd-o pentru un timp –, să încercăm, deci, să depănăm calm cele două fire ale ghemului, cel alb şi cel roşu, care sînt argumentele în favoarea şi împotriva lui Ioan.

Cel mai timpuriu argument în favoarea lui este mărturia încă insuficient de clară a lui Theophil din Antiohia (aprox. anul 160), care îl numeşte pe cel de-al patrulea evanghelist pur şi simplu „Ioan" – nu „apostolul" şi nu „unul dintre cei doisprezece" (Theoph. *ad. Autolyc.*, II, 22). Ceva mai clară este mărturia mai tîrzie a lui Irineu, din anul 185: „Ioan, ucenicul Domnului, care a stat rezemat la pieptul Său, a făcut publică Evanghelia, călătorind în Efes, în Asia, pe timpul lui Traian" (anii 97-117) – Iren., *Adv. Haeres.*, III, 1, 1. Acesta mai că nu este cel mai puternic argument în favoarea lui Ioan. Irineu, episcop de Lyon, este cea de-a patra verigă în lanţul tradiţiei: Iisus – Bătrînul (Prezbiterul) Ioan din Efes – Policarp din Smirna – Irineu din Lyon – Ed. Meyer, *Ursprung des Christentum*, I, 249. – Aici, evanghelistul Ioan, deşi este numit „ucenicul domnului", este, probabil, „apostolul"; cel puţin aşa au înţeles toţi comentatorii de mai tîrziu. În continuare,

aşa cum am văzut deja, Clement din Alexandria citează mărturia clară a „Prezbiterilor" că a patra Evanghelie este scrisă de Ioan Apostolul. Tatian şi Atenagor, doi apologeţi din secolul II, fac trimitere la *Evanghelia după Ioan*; la fel procedează şi episcopul Apollinarius prin anul 170, în controversa privitoare la sărbătorirea Paştelui (Weizsäcker, *Untersuchengen über die Evang. Geschichte*, 1901, S. 43). S-a păstrat, în fine, o aluzie destul de obscură într-un *Argumentum* latinesc anonim la faptul că şi „bărbatul din vechime", Papias, cunoştea cea de-a patra Evanghelie. – A. Knopf, *Einleitung in das N.T.*, 122.

În continuare, firul alb sau se rupe de tot, sau începe o împletire cu cel roşu, gros: argumentele slabe în favoarea lui Ioan cu cele puternice în defavoarea lui.

Sf. Iustin Mucenicul (anul 152) citează 100 de pasaje din Sinoptice iar din Ioan numai 3 şi, în plus, destul de inexact, astfel că pare a nu le lua din Evanghelia a patra, ci dintr-o altă sursă, comună cu cea a lui Ioan, mai ales că nu face niciodată trimitere la această Evanghelie; probabil, este vorba de acele „Amintiri ale Apostolilor, aşa-numitele Evanghelii", pe care le apreciază atît de mult pentru mărturiile lor adevărate. – P. Schmiedel, *Die Johannes Schriften des N.T.*, 1906, S. 24. – Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, II, I, 2. La fel de semnificativ e şi faptul că Policarp, episcop de Smirna, ucenicul aceluiaşi Prezbiter Ioan, în tratativele purtate cu papa Anniset în anul 160, la Roma, afirmă că Paştele creştin trebuie sarbătorit pe data de 14 Nizan (conform Sinopticelor), invocînd obiceiul din Asia Mică de a sărbători în această zi, ceea ce el, Policarp, a şi făcut întotdeauna, „trăind cu Ioan, ucenicul Domnului, şi cu alţi Apostoli". Dar, în legătură cu aceasta, Policarp nu pomeneşte de Evanghelia după Ioan, ca şi cum n-ar cunoaşte-o; nu ştie nici că,

după cum rezultă din Evanghelia a patra, ultima Cină a Domnului (nepascală) nu a fost pe 14, ci pe 13 Nizan. – Polycrat, *ad. Victor, ap.* Euseb., *H.E.*, V, 24, 16.

La fel de semnificativ e că Ignatie Teoforul (episcop al Antiohiei, mort în 117), în epistola către efeseni, amintind de vizita apostolului Pavel la Efes, pe Ioan Apostolul îl trece sub tăcere, ceea ce pare incredibil dacă Prezbiterul Ioan din Efes ar fi fost într-adevăr Apostol şi nu, pur şi simplu, „ucenic al Domnului" – A. Knopf, *Einleitung in das N.T.*, 124.

Poate şi mai semnificativ este faptul că faţă de Evanghelia a patra, pînă la sfîrşitul secolului II şi începutul secolului III Biserica nu a avut decît o atitudine de indiferenţă şi chiar de adversitate făţişă. De-abia începînd cu această perioadă, brusc, ca o flacără ascunsă sub cenuşă, răbufneşte ea, căpătîndu-şi recunoaşterea canonică generală în toate Bisericile Asiei Mici, Siriei, Africii, Romei şi Galliei. – Renan, *L'Église Chrétienne*, 73. – H. Delff, *Die Geschichte des Rabbi Jesus von Nazareth*, 67.

Dacă ea, singura dintre toate cele patru Evanghelii, ar fi apostolică (cele ale lui Matei, Marcu şi Luca doar mai tîrziu au fost atribuite „Apostolilor"), e inexplicabil de ce a rămas atît de mult timp necunoscută sau nerecunoscută de către Biserică, parcă „refuzată" sau „apocrifă", şi de ce, chiar în condiţiile recunoaşterii generale, se mai aud voci izolate, prevenitoare. Preotul roman Cajus, în timpul papei Zefirin (198-217), în lupta cu erezia lui Montan, demonstrează calm că Evanghelia a patra îi aparţine lui Kerinph, un gnostic--docet, şi imediat încep să strige frenetic alogii, „necuvîntiştii": „Minte! Minte! Nu e demn să fie în biserică!" – Grandmaison, *Jésus Christ*, 1929, I, 134. – P. Schmiedel, cap. 1, 25. – Epiph., *Haer.*, LI, 51, 3-4. – Zahn, *Einleitung in das N.T.*, 454.

10. O urmă a mărturiilor istorice că nu doar prima, ci şi a doua jumătate din cuvîntul Domnului (referitor la moartea de mucenici a ambilor fraţi, Ioan şi Iacov) s-a împlinit întocmai – s-a păstrat în însăşi tradiţia Bisericii. Astfel, în calendarul-martirolog din Siria, din anul 411 (originalul este şi mai vechi), la data de 27 decembrie, citim: „Ioan şi Iacov, Apostoli la Ierusalim"; desigur, se subînţelege: „au fost omorîţi", „au murit în chinuri", ceea ce iarăşi coincide cu mărturia din *Faptele Apostolilor* despre moartea unuia dintre ei, a lui Iacov. – Joh. Weiss, cap. 1, II, 5. – Wellhausen, *Johannes*, 120. Dacă amîndoi au murit la Ierusalim, atunci, cu siguranţă, evenimentul a avut loc înainte de distrugerea acestuia din anul 70, probabil în perioada anilor 50-70.

Philippus Sidetes ne comunică o mărturie din surse vechi: „Papias, în cartea a II-a a *Cuvintelor Domnului* spune că Ioan Teologul (această denumire îi aparţine desigur lui Sidetes, nu lui Papias) şi fratele lui Iacov au fost omorîţi de către iudei". – Philippus Sidetes, *H.E. Fragm.* in *Cod. Barocc.*, 142. – E. Preuschen, *Antilegomena*, 1901, s. 58.

Acelaşi lucru, aproape cu aceleaşi cuvinte, dar cu o adăugire importantă, ni-l comunică Georgios Hamartolos în *Cronica* din anul 850: „Papias... care a fost martor al acestui eveniment, spune... că Ioan a fost ucis de iudei" – Georgios Hamartolos, II, 134, in *Codex Coislinianus*. – Carl Clemen, *Die Entstehung des Johannesevangeliums*, 1912, S. 434.

Dacă a fost ucis la Ierusalim înainte de anul 70, nu putea scrie Evanghelia (cum afirmă Irineu şi, împreună cu el, toată tradiţia Bisericii) „la Efes, în timpul lui Traian", adică la sfîrşitul secolului I.

11. Euseb., *H. E.*, VII, 25, 2; III, 39, 4; III, 31. – Fr. Barth, *Die Hauptprobleme das Leben Jesus*, 1918, S. 31. – Knopf, 123. – Preuschen, 55; 145.

12. Euseb., H.E., V, 24, 2-3. – Delff, 69.
13. Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, IV, 2. – Euseb., *H.E.*, 25, 2.
14. Knopf, 113. – Joh. Weiss, IV, 7.
15. Ce-i drept, în ultimul capitol, „apostolul Ioan" parcă îşi ridică masca: „Acesta este ucenicul – (pe care îl iubea Iisus) – care mărturiseşte despre acestea şi care a scris acestea" (21.24). Dar acest capitol, aşa cum ştim precis (şi cu aceasta sînt de acord şi criticii bisericeşti), a fost adăugată mai tîrziu şi nu de „apostolul Ioan". – Joh. Weiss, IV, 33.
16. Renan, *L'Église Chrétienne*, 1923, pp. 57-59. Judecînd după faptul că Părinţii din secolul II – Iustin, Ignatie, Pseudo-Clement şi alţii – citează multe cuvinte ale apostolului Ioan, fără să facă trimitere la Evanghelia lui şi, după toate probabilităţile, fără să ştie nimic de ea, înseamnă că atunci, în afară de Sinoptice şi de izvorul pre-sinoptic scris, mai exista o tradiţie orală, care, ca să zicem aşa, plutea în aer – „glasul viu, nesecat". Tocmai o parte din această tradiţie, ecoul acestui glas a fost păstrat, poate, de unul dintre cei mai apropiaţi ucenici ai apostolului Ioan – „Ioan Prezbiterul".

Gnosticul Basilide, utilizează deja în anul 125 cuvintele evanghelistului Ioan; prin urmare, Evanghelia putea să fie deja scrisă încă de la sfîrşitul secolului I (anii 84-105), „în vremea lui Traian", adică foarte aproape de Sinoptice. – Weizsäcker, *Unterschungen über die Evang. Geschichte*, 149. – C. Clemen, *Die Entstehung des Johannes-Evangeliums*, 182.

Locul unde a fost scrisă este, se pare, una dintre comunităţile Asiei Mici, cel mai probabil Efesul, unde are loc lupta veşnică a Orientului cu Occidentul, a lui Ioan cu Petru, a bisericii „iniţiaţilor", „aleşilor" din Efes cu biserica romană „populară", *vulgata*, „pentru toţi". Aici au dorit să opună Evanghelia a patra, nouă,

mai desăvîrşită, mai „spirituală", celorlalte trei, „după trup". „Mulţi au încercat deja" să alcătuiască povestiri (*conati sunt*, numai „au încercat", dar fără succes, după interpretarea lui Origene, *Homel.*, in *Luc.*, 1) – putea să spună, ca şi Luca, cel de-al patrulea Evanghelist, referindu-se la Sinoptice. Iniţial, această Evanghelie era destinată, poate, unui cerc restrîns de „iniţiaţi", „capabili să o cuprindă", dar, pe o treaptă ulterioară de dezvoltare, a fost făcută publică şi de-abia atunci i-a fost atribuită „apostolului Ioan", fără să se săvîrşească, desigur, nici un fals: doar, chiar dacă nu este scrisă de Ioan „Apostolul", este, într-adevăr, „după Ioan". – Weiss, IV, 7.

Trebuie să fii un sceptic foarte precaut, dacă nu cumva excesiv de precaut, ca să consideri toate aceste argumente numai o „ipoteză" şi nu o descoperire, lucru care, de altminteri, nu înseamnă că această descoperire va fi recunoscută de toţi şi, în sfîrşit, oamenii vor înceta a „rostogoli stînca lui Sisif".

17. A. Arnal, *La personne du Christ*, 1884, p. 33.
18. „Între Marcu şi Ioan nu sînt diferenţe calitative, există numai în ce priveşte cantitatea de adevăr istoric", a spus, la mijlocul secolului XIX, Bruno Bauer (M. Kegel, *Bruno Bauer*, 1908, S. 40) şi, la începutul secolului XX, a repetat W. Wrede. Aceasta înseamnă: dacă Ioan „minte", „mint" şi Sinopticele; însă se poate şi invers: dacă Sinopticele spun adevărul, îl spune şi Ioan. E imposibil ca Sinopticele să fie acceptate şi Ioan – nu; putem doar să-l acceptăm sau nu o dată cu Sinopticele.

Toţi ştiu ce înseamnă crizele de „demenţă acută"; dar puţini ştiu ce sînt crizele, dacă ne putem exprima aşa, de „tîmpenie acută" şi acestea sînt mai periculoase decît celelalte, mai ales în religie.

„Chiar dacă-i dai cu parul în cap, nu înţelege că Ioan nu-i Kerinph", se gîndea, poate, bietul papă Ze-

phirin, chinuindu-se cu „necuvîntistul" Cajus, un bun catolic, chiar un om sfînt, inteligent, dar subit „tîmpit acut", tocmai în acest punct: Ioan „minte". Exact la fel se tîmpesc şi actualii „necuvîntişti".

19. Renan, *L'Église Chrétienne*, 58.
20. „Două straturi" vede Wellhausen la Ioan, A şi B: cel inferior, iniţial, unde încă se mai zăreşte planul galileean al lui Marcu-Petru, întîiul martor, şi cel superior, ulterior, în care acest plan este deja estompat. – Wellhausen, *Das Evangelium Johannis*, 190, S.S. 102-103; 107, 110. Aceleaşi „straturi", „baza" A (*Grundschrift*) şi „prelucrarea" B (*Bearbeitung*) le vede şi Fr. Spitta. „Poate că A este cea mai veche mărturie despre viaţa lui Iisus... un izvor istoric important pentru noi". – Fr. Spitta, *Das Johannes Evangelium*, 401. Dacă este aşa, atunci aici, la Ioan, ca şi în Sinoptice, este o fereastră întunecată într-o casă luminoasă, fereastră ce dă în noaptea adîncă, veche, a lui Iisus Necunoscutul.

    S-au făcut tentative de a-l despărţi pe A de B; dar în însăşi varietatea liniilor de demarcaţie (Spitta-Wellhausen) se observă arbitrarietatea şi imposibilitatea de a le trasa cu precizie. Din bronzul unei statuete n-ai cum separa cositorul de aramă, fără s-o topeşti. Chiar dacă s-ar găsi focul capabil să topească textul lui Ioan, cine îl va turna din nou în forma veche? Dar şi în textul lui Ioan, cum este el, aceste două straturi sînt palpabil-vizibile cu „vîrfurile degetelor".
21. Wellhausen, 125.
22. Weizsäcker, *Untersuhungen*, 168.
23. Renan, *Vie de Jésus*, 500.
24. L. Schneller, *Kennst-du das Land?*, 351. – G. Dalman, *Orte und Wege Jesu*, 106.
25. Wellhausen, 110: „auf und abwogen".
26. H. Gressmann, *Palästinas Erdgeruch in der israelitischen Religion*, 1909, S.S. 40-41.

27. Dalman, *Jesus-Jeschua*, 120.
28. W. Bauer, *Das Leben Jesu im Zeitalter der neutestamentalischen Apokryphen.*, 1909, S. 42.
29. *Acta Johannis*, cap. 94-95. – Hennecke, I, 186.
30. Augustin, epist. 237, ad Ceretium. – Hennecke, II, 529.
31. *Act. Johannis,* cap. 95. – Hennecke, I, 187.

Capitolul al V-lea

1. Clement, Alex. *Strom.*, I, 1, 10.
2. Origen., *c. Cels.*, VI. – Wrede, *Das Messiasgeheimnis*, 247.
3. Origen, *Hypotyp., ap.* Euseb., *H.E.*, II, 1, 4; – Lagrange, *Marc*, 91.
4. *Acta Johannis*, cap. 88; cap. 93. – W. Bauer, *Das Leben J. Chr.*, 376. – Hennecke, I, 185.
5. *Acta Thomas*, cap. 47; cap. 39; – W. Bauer, 375.
6. *Acta Johannis*, cap. 96.
7. *Acta Petri cum Simone*, cap. 10 – Resch, *Agrapha*, 277.
8. Resch, 339.
9. Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, II, 113. – August., *de conjug. adult.*, II, 7. – Klostermann, *Johannes*, 112.
10. J. Rope, *Die Sprüche Jesu*, 1896, S. 92. – Osk. Holtzmann, *Leben Jesu*, 1901, S. 35.
11. Euseb., *H.E.*, VI, 12. – Knopf, *Einleitung in das N.T.*, 162.
12. Resch, 352.
13. Jülicher, in *Theol. Litteraturzeitung*, 1905, nr. 23, S. 620. – Resch, 387.
14. Grendfeld and Hunt, The Oxyrhynchus Papyri, ed. Egypt. Exploration Fund, 1897, p. 8 et s.s. – Hennecke, I, 36-37.
15. Clement. Alex., *Strom.* II, 9, 45; V, 14, 57. – Resch, 70.

16. Clement. Alex., *Strom.* V, 14, 96. – J. Ropes, *Die Sprüche Jesu*, 128.
17. După Origene, textul complet, in *Math. Tractat*; 27: *„Estate prudentes nummularii. Omnia probate, quod bonnum est tenete, ab omnia specie mali abstinete vos.* Fiţi zarafi deştepţi (prudenţi). Probaţi totul; ţineţi-vă de ce-i bun, îndepărtaţi-vă de răul de orice fel." Partea a doua – un loc prea comun – este probabil o interpretare tîrzie, o glosă. Resch citează aproximativ 70 de trimiteri ale Sfinţilor Părinţi la acest cuvînt. – Resch, 112-128.
18. Origen., in *Matth.*, XII, 2. – Resch, 132.
19. *Excerpta ex Theod.*, 42. – W. Bauer, *Das Leben Jesu*, 364.
20. Origen., *Homel.*, in *Jerem.*, XX; 3. – Resch, 185.
21. *Vidisti fratrem, vidisti Dominum tuum.* – Tertull., *De oratione*, c. 26. – Clem. Alex., *Str.*, I, 19; 94. – Resch, 182.
22. Hieron., in *Ephes.*, V, 3, 4. – Resch, 236.
23. Hieron., *contra Pelag.*, III. 2. – Preuschen, *Antilegomena*, 5, 108.
24. Just., *Dial., c. Tryph.*, c. 47.
25. Joh. Weiss, *Die Schriften des N.T.*, I, 450.
26. Origen., in *Joh.*, II, 12. 6. – Hennecke, II, 28. – Resch, 216. – Preuschen, 4-5.
27. D. Merežkovskij, *Tajna Zapada*, II, č. *Bogi Atlantidy, religija materi, et passim.* – „Tajna Trëx", *passim.*
28. Hieron., ad. *Matth.*, VI, 11. – *Panem nostrum crastinum (id est futurum) da nobis hodie.* Aceste cuvinte, conform lui Ieronim, sînt în Evanghelia ebioniţilor, care, pare-se, este confundată la el cu „Evanghelia după evrei". – Resch, 237. – *Mahar*, în arameică, însemna „de mîine", *crastinus.* – Wellhausen, *Evang. Matth.*, 27. – Hennecke, I, 29. – Klostermann, *Mattheus*, 56.
29. Grenfeld and Hunt, I, p. 9, lin. 41. – Resch, 70.

30. Orig., *De orat. libell.*, 2. – Clem. Al., *Strom.*, I, 24, 158. – Resch, 111.
31. Weinel, *Jesus im neunzehnten Jahrhundert*, 1903, S. 105.
32. Weinel, 197.
33. Grenfeld and Hunt, *The Oxyrhynchus papyri*, I, p. 9, lin. 29-30. – Resch, 69. – Hennecke, I, 36.
34. Grenfeld and Hunt, II, p. 15, lin. 9-15. – Resch, 71. – Hennecke, I, 54.
35. *Pseudo-Matth.*, XXX, 40: *fui inter vos cum infantibus et non cognovistis me.*
36. Hippol., *Philos.*, V, 7. – W. Bauer, 95.
37. Grenfeld and Hunt, I, 8. – Hennecke, I, 36.
38. August., *contr. adv. leg. et proph.*, II, 4.4. – Preuschen, 45, 139.
39. *Homel. Clement.*, XII, 29. – Resch, 106.
40. *Didasc.*, V, 15. – Resch, 137.
41. *Coran*, Sura 61, 14. – Hennecke, II, 196.
42. E. Besson, *Les logia Agrapha*, 1923, p. 173.
43. W. Bauer, 405.
44. Grenfeld and Hunt, I, p. 9, lin. 23-30. – Resch, 69. – Ephraem Syr., *Evang. Concord. expos.*, c. XIV, ed. Mösinger, p. 165: *ubi unus est, ibi et ego sum.* – Hennecke, I, 36.
45. Fr. Loofs, *Wer war Jesus Christus?* 1922, S. 128.
46. J. Wellhausen, *Einleitung in die drei ersten Evangelien*, S. 47. Ad. Jülicher, *Neue Linien in der evangelischen Ueberlieferung*, 1906, S. 42.
47. Jülicher, 72.
48. Renan, *Evangiles*, 1923, p. 3.
49. Harnack, *Das Wesen des Christentums*, 1902, S. 3.
50. Harnack, 92. – W. Bousset, *Jesus*, 1922, S. 47.
51. Just., *Apol.*, I, 2, 4.
52. Ignat. *Ant.*, ad. *Roman*, IV, 1.
53. P. Schmiedel, *Jesus*, 129.
54. August., *Solil.*, II, 1.

55. Miguel de Unamuno, *L'agonie du Christianisme*, 1926, p. 47.
56. Unamuno, 122.
57. *Marcu,* 7.28. – Epigraful la splendida, libera şi evlavioasa carte, care totuşi încă nu este universal-bisericească, a lui Harnack, *Despre esenţa creştinismului* (*Das Wesen des Christentums*).
58. D. Merežkovskij, *Atlantida-Evropa*, II č., *Bogi Atlantidy*, gl. XIV, *K Iisusu Neizvestnomu*, II, *et passim.*

Cuprins

EVANGHELIA NECUNOSCUTĂ

I A existat Hristos? 5
II Evanghelia necunoscută 41
III Marcu, Matei, Luca 64
IV Ioan 85
V De cealaltă parte a Evangheliei ... 108

NOTE

Capitolul I 145
Capitolul al II-lea 154
Capitolul al III-lea 156
Capitolul al IV-lea 158
Capitolul al V-lea 166

fides
editura

în colecţia SPIRITUS au apărut:

1. Lev Şestov – *Extazele lui Plotin*
2. Dmitri Merejkovski – *Gogol şi diavolul*
3. Nicolae Ionel – *Rugăciune*
4. Dmitri Merejkovski – *Rusia bolnavă*
5. Dmitri Merejkovski – *Evanghelia necunoscută*

în pregătire:

Ars Moriendi – *Cartea creştină a morţilor*
Sf. Siluan – *Scrieri spirituale*
Silviu Lupaşcu – *Sfinţi ascunşi*
Dmitri Merejkovski – *Viitorul Ham*
Silviu Lupaşcu – *Sacrificiu şi Teocraţie*
Claude Levy-Strauss – *Rasă şi Istorie*
André Neher – *Comentarii la Ecleziastul*
Ernst Jünger – *Despre durere*
Ernst Jünger – *Tratat despre clepsidră*
Dmitri Merejkovski – *Necunoscutul Iisus*

Bun de tipar: ianuarie 1997; Apărut: 1997

Editura FIDES – *România, cod 6600, Iaşi*
Str. Păcurari nr. 7, etaj 1,
Tel.&Fax: 032-21.66.21, 21.09.91; Tel: 032-11.01.38
E-mail: fides@mail.cccis.ro

MULTIPRINT

Tipărit la **MULTIPRINT** Iaşi
str. Sf. Lazăr 49, tel/fax: 032 230060

5

„Eu am biruit lumea" (Ioan, 16.33) – Tocmai în asta constă forţa Lui, că nu a biruit doar o dată, pe cruce, ci că a învins de-atîtea ori şi va învinge întotdeauna lumea, fiind singur, unul împotriva tuturor. Şi creştinismul, ca şi Hristos, biruie de unul singur împotriva tuturor; pierind, se mîntuieşte. „Cu cît mai rău, cu atît mai bine". Numai vîntul prigoanelor preface jarul creştinismului în flacără. Cele mai rele atitudini faţă de el sînt aparenta prosperitate, bunăvoinţa indiferentă. „Prosperitatea" durează de secole, dar – slavă Domnului – e pe terminate, şi creştinismul se va întoarce la starea sa firească, la lupta dintre unu şi toţi ceilalţi...

Comuniştii ruşi, „antihriştii", îl slujesc pe Hristos cum nu L-a mai slujit nimeni. A şterge de pe Evanghelie praful obişnuinţei, a o face ca nouă, cum n-a mai fost din primele zile ale creştinismului – ei o fac cum nu se poate mai bine, dezvăţîndu-i pe oameni de Evanghelie, ascunzînd-o, interzicînd-o, distrugînd-o. Măcar dacă ar şti ce fac; însă nu vor afla pînă la sfîrşitul lor. Numai nişte diavoli mărunţi, proşti ca ei, pot spera să o facă să dispară din memoria oamenilor. Nu, oamenii nu vor uita Evanghelia; nu ne putem imagina cu ce ochi şi-o vor aminti-citi, cu ce uimire şi cu ce spaimă, şi care va fi explozia de iubire pentru Hristos. Oare va mai fi existat o asemenea explozie din zilele cînd El trăia pe pămînt?

Dmitri Merejkovski

Editura FIDES
ISBN: 973-97899-5-1 Preţ: 9555 + 195 T.L. = 9750 lei